60239

TIP, BÜYÜ VE DİN

W.H.R. Rivers

lumlar & İnsanlar"

Epsilon

TIP, BÜYÜ VE DİN

TOPLUMLAR VE İNSANLAR DİZİSİ - 19

TIP, BÜYÜ VE DİN

Orijinal Adı: Medicine, Magic and Religion
Yazan: W.H.R. Rivers
Yayın Yönetmeni: Şemsa Yeğin
Çeviri: İbrahim Enis Köksaldı
Düzelti: Sedat İmza
Düzenleme: Nergis Şannan
Kapak Tasarımı: Pınar Kazma
Montaj: Mavi Grafik
Kapak Filmi: Ebru Grafik
Baskı: Şahinkaya Matbaası
Cilt: Güven Mücellit

1. Baskı: Mayıs 2004, İstanbul

ISBN: 975 331 576-7

© Bu Çevirinin Yayım Hakkı:
Epsilon Yayıncılık Hizmetleri Tic. San. Ltd. Şti.

Yayımlayan:
Epsilon Yayıncılık Hizmetleri Tic. San. Ltd. Şti.
Osmanlı Sk. 24/4 80090 Taksim / İstanbul
Tel: 0212 252 38 21 pbx Faks: 252 47 29
İnternet adresi: www.epsilonyayinevi.com
e-mail: epsilon@epsilonyayinevi.com

Genel Dağıtım:
Yeni Çizgi Yayın Dağıtım Ltd. Şti.
Gürsel Mah. Alaybey Sk. No: 7
Kağıthane / İstanbul
Tel: 0212 220 57 70 pbx Faks: 222 61 55
İnternet adresi ve on-line alışveriş: www.yenisayfa.com

W.H.R. Rivers

TIP, BÜYÜ VE DİN

Çeviri
İbrahim Enis Köksaldı

Epsilon®

ÖNSÖZ

Bu kitap belki de, ilkel tıpta ifade bulan düşünce ve fikirleri gerçek bilgi ve kavrayış ışığında yorumlayan ilk girişimi temsil etmektedir. Bu nedenle tıp tarihi için eşsiz bir katkı sağlamaktadır. Dahası insan zihnini ve insan ailesinin daha az karmaşıklaşmış üyelerinin sahip olduğu sosyal uygulama ve dinsel inançların altında yatan temel ilkeleri açıklığa kavuşturmaktadır. Ayrıca bu kitap, Dr. Rivers'ın etnolojik görüşlerindeki gelişimin belirli bir evresini belirginleştirmektedir ve onun bu görüşleri de, ilkel toplumlarda insan zihninin nasıl işlediğini açıklamaya çalışan antropolog meslektaşları için özel bir öneme sahiptir.

Dr. Rivers, Royal College of Physicians'ta dört FitzPatrick Ders'ini (1915 ve 1916 yıllarında) verdikten –ve bu dersleri, verildikleri şekilde *The Lancet* dergisinde yayımladıktan– sonra, ilkel tıp üzerine kapsamlı bir bilimsel inceleme yazmak için yeteri kadar materyal toplayana kadar, Fitz-

Patrick anlaşmasının gerektirdiği derslerin bir kitap olarak basılması işini tümüyle erteledi. Hayatının son altı yılı boyunca bu kitapta ele alınan konularla ilgili olarak muazzam bir bibliyografik referans koleksiyonu ve ayrıca, dünyanın çeşitli bölgelerindeki etnoloji araştırmacılarıyla mektuplaşmak yoluyla çok sayıda önemli delil biriktirdi. Ne yazık ki, bir araya getirdiği bütün bu yeni bilgileri Fitzpatrick Dersleri'nde o kadar canlı bir şekilde anlatılan öykünün dokumasına işleyemeden hayata gözlerini yumdu. Bu materyale başka bir elin eklemeler yapması, yalnızca bu önemli derslerin etnologların kolaylıkla erişebilecekleri bir biçimde yayımlanmasını ciddi bir şekilde geciktirmekle kalmaz, bunun yanında, çeşitli nedenlerden ötürü yazarının bıraktığı şekilde sunulması arzu edilen bir çalışmanın simetrisini de bozmuş olurdu.

Dr. Rivers, *The History of Melanesian Society* adlı önemli monografisinde, bu kitabın yayımlandığı dönemde (1914) etnolojide revaçta olan öğretiyi inkâr edişinin ilk aşamalarını ortaya koymuştur. Dr. Rivers'ın görüşleri hayatının son sekiz yılı boyunca yavaş yavaş adet ve inançların gelişiminde kültürlerin yayılmasının oynadığı rolü daha da fazla kabul etmek yönünde ince bir değişim geçirmiştir. İşte bu dersler, iki yeni ve güçlü etkinin işbaşında bulunduğu bir dönemde planlandığı ve kısmen de bu dönemde yazıldığı için, söz konusu gelişimin önemli bir safhasını göz önüne sermektedir. Kitabın ilk iki bölümü, Dr. Rivers'ın siper savaşının yol açtığı stres ve gerginliğin zihinsel etkilerini incelemek üzere üç ay boyunca Maghull Military Hospital'da (Maghull Askeri Hastahanesi) çalıştığı 1915 yılının sonbaharında yazılmıştır. Dr. Rivers bu hastahanede askerlerin ruhsal yetersizliklerini teşhis etmek için uygulanan yöntemler ile Melanezya'da aşağı kültürdeki insanların sosyal ve dinsel uygulamalarının an-

lamını çözmek için kendisinin başvurduğu usuller arasında bulunan benzerlikle hevesli bir şekilde ilgilenmiştir. Bu etkileyici deneyim, Rivers'ın etnolojiye duyduğu ilgisinin, kültürel yayılmanın uygarlık tarihindeki kapsamlı etkilerine ilişkin tartışmalar ve süreç içerisinde yer alan psikolojik faktörlerin yeniden yorumlanması sonucunda derinden canlandığı 1915 yılının yazında yaşanmıştır. İşte bu kitapta bu ikili stimulasyonun etkileri ifade bulmaktadır ve kitap, iki misli ilginçtir; çünkü Dr. Rivers'ın, *Psychology and Politics*'teki "The Aims of Ethnology" adlı makalesinde belirtilen nedenlerden ötürü 1918 yılından sonra çok daha fazla değişim göstermiş olan görüşlerinin gelişimindeki bir safhayı göz önüne sermektedir. Bu nedenle Dr. Rivers'ın Manchester'da bulunan John Rylands Library'de (John Rylands Kütüphanesi) 1919 yılında verdiği *Zihin ve Tıp* hakkındaki bir dersi de (5. Bölüm olarak) yeniden basmanın yararlı olacağını düşündüm. Bu bölüm, kitabın diğer bölümleriyle doğrudan ilgilidir ve ayrıca *Conflict and Dream* yazılmadan hemen önceki dönemde Dr. Rivers'ın düşüncelerinin eğilimini ortaya koymaktadır.

Rivers hiçbir zaman, W. J. Perry'nin *The Origin of Magic and Religion* adlı kitabında gösterilen düşünce aşamasına ulaşamamıştır; ancak bu ikinci çalışma, Dr. Rivers'ın ihtiyatlı bir şekilde ilerleme gösterdiği biçimindeki genel görüşü ifadelendirmektedir. Rivers,1915 yılında FitzPatrick Dersleri'nin birincisine hazırlandığı sırada bir gün bana şöyle demişti: "Perry geniş genelleştirmeleri ve büyük ilerlemeyi ortaya koyacak; benim işlevim ise adım adım ilerlemek ve eldekileri pekiştirmek." Bu söz belki fazlaca mütevazı olsa da muhtemelen yapılan işin yerinde bir değerlendirmesidir ve Rivers da bunun bir adımını bu kitapta başarıyla atmıştır.

İlkel dinin temel amacı yaşamı korumak olmuş ve bu iş, çoğu zaman yanlış öncüllere dayanmakla birlikte rasyonel çı-

karımlar üzerinde kurulu olan belirli, basit, mekanik usuller yoluyla başarılmıştır. İlkel tıp da aynı amacı gütmüş ve garipsenmeyecek bir şekilde de aynı araçları kullanmıştır. Bu nedenle başlangıçta din ve tıp, aynı disiplinin parçalarını oluşturmuş ve büyü de bu disiplinin yalnızca özel bir bölümü olmuştur. Dr. Rivers'ın (özellikle 3. Bölüm'de) tıbbın büyü ve din ile olan ilişkisinin değişik kültürlerin harmanlanmasına bağlı olabileceğine ilişkin öne sürdüğü fikir, onun düşüncelerine 1911-1918 yılları arasında hakim olan görüşün bir ifadesidir. Ancak Rivers hayatının son dört yılında bu görüşten yavaş yavaş uzaklaşmıştır.

The Lancet ve *Bulletin of the John Rylands Library* dergilerinde bütünüyle yer alan derslerin yeniden basılmasına cömertçe izin verdikleri için bu dergilerin editörlerine şükranlarımı ifade etmeliyim.

G. ELLIOT SMITH

UNIVERSITY COLLEGE LONDON

1 Ocak 1924

1

Tıp, büyü ve din, her biri insanların kendilerini çevreleyen dünya karşısındaki davranışlarını belirleyen geniş bir sosyal süreçler kümesini ifade eden soyut terimlerdir. Bizler için bu üç süreç kümesi, birbirinden aşağı yukarı kesin çizgilerle ayrılmıştır. Bunlardan biri tümüyle sosyal yaşamımızın arka planında yer alırken, diğer ikisi birbirinden büyük ölçüde farklı olan, ayrı sosyal kategoriler oluşturur ve aralarında birkaç ortak unsur vardır. Eğer insanlığı geniş çapta incelersek, böyle bir ayrım ve farkın bulunmadığını görürüz. Bu üç süreç kümesinin birbiriyle yakından ilişkili olduğu ve bu nedenle, birini geri kalanlardan ayırmanın zor ya da olanaksız olduğu toplumlar ve bunun yanında da, tıp adını verdiğimiz sosyal süreçlerin kendileri için var olduğunu söylemenin zor olduğu başka toplumlar bulunmaktadır; insanın hastalık karşısındaki tavrı, diğer doğal fenomenler karşısında takındığı tavırla hemen hemen aynıdır.

ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ

Sosyal bir kurumu incelemek için yapılan her girişimde, üç temel yaklaşım çizgisi ve araştırma yöntemi vardır. Kurumu tarihsel bir çizgide ele alarak, onun nasıl oluşturulduğunu, bu ilerlemenin şurada ya da burada nasıl ortaya çıktığını öğrenmeye çalışabiliriz; kurumun gelişim gösterdiği bir yerdeki, sabitlik kazandığı diğer bir yerdeki ve yozlaştığı üçüncü bir yerdeki sosyal koşulları inceleyebilir ve kurumun kökenlerine geri dönmeyi deneyerek, diğer kurumlardan ayrıldığı ve bağımsız bir varlık kazandığı aşamaları saptayabiliriz.

İkinci bir yöntem, psikolojik yöntemdir. Toplamları ele alınan kurumu oluşturan bireysel ve kolektif eylemlerin altında yatan gene bireysel ve kolektif ruhsal durumları incelemeyi deneyebiliriz.

Sosyolojik yöntem olarak adlandırılabilecek olan üçüncü yöntem ise, incelemeye çalıştığımız sosyal süreçlerin diğer sosyal süreçlerle olan bağlantıları hakkında, her ikisi arasındaki ilişkiyi belirlemek için yapılan araştırmadır.

FitzPatrick Dersleri'nin amacı tıp tarihini incelemek olduğu için, bu sayılan üç araştırma çizgisinden ilkinin derslerin konusunu oluşturacağı düşünülebilir. Eğer tıp, dünyanın her yerinde bizler için olduğu gibi bağımsız ve kendisine yeterli bir kurum olsaydı, dersler kesinlikle bu yönde olurdu; ama eğer en başta söylediklerim doğruysa, böyle bir bağımsızlığın varlığı gerçeklikten çok uzaktır. Tıbbın tarihiyle ilgili herhangi bir bilgi için yapılması gereken giriş, tıbbın, ilgili olduğu diğer sosyal süreçlerle olan ilişkilerini araştırmak olmalıdır. İşte bu giriş çalışması, bizleri tıbbın kendi tarihi yerine daha çok, onun ilk zamanlarının tarihini anlamak yönünde belirli bir başlangıcı irdeleyeceğimiz bu derslerdeki konumuzu oluşturacaktır.

Konuyu etraflıca ele almak, bu kitabın kapsamı dahilin-

de tamamen olanaksız olurdu. Benim amacım daha çok, konunun incelenebileceği araştırma çizgilerini göz önünde tutmak olacaktır ve bu nedenle, kendimi dünyanın belirli bir parçasıyla, yani özellikle araştırmalarımın alanını oluşturmuş olan Melanezya ve Yeni Gine ile; gerektiğinde de Avustralya'nın benzer kültürüyle sınırlı tutacağım. Sosyolojide insan kurumlarını, dünyanın her tarafından rasgele seçilen örneklerle karşılaştırarak anlamaya çalıştığımız günler geride kalmıştır. Bu konuları ele alan bilimin günümüzdeki eğilimi[1], araştırmaları ilgili toplumlarla sınırlı tutmaktır. Eğer bu tür araştırmalar aracılığıyla sonuçlara ulaşırsak, bu sonuçların dünyanın diğer bölgelerine de uygulanıp uygulanamayacağını görmek üzere yolumuza devam edebiliriz.

SOSYAL SÜREÇLERİN TANIMI

Çalışmamızın konusunu oluşturacak üç tür sosyal süreci tanımlayarak işe başlamalıyım. Büyü ve din arasındaki ayrım, insan toplulukları üzerine çalışmalar yapanların becerilerini uzun süre boyunca sınamış olan bir ayrımdır. Bu kitabın özellikle ele alacağı toplumlar da dahil olmak üzere birçok toplum için büyü ve din arasına belirgin bir çizgi çekmek kolay değildir ve her ikisini de kapsayacak bir terime ihtiyacımız vardır. İngilizcede ara sıra bu anlamda kullanılan sözcük, büyü-dinsel (magico-religious) sözcüğüdür ve daha iyi bir karşılığın bulunmamasından dolayı ben de bu kitapta zaman zaman bu sözcüğü kullanacağım. Bu sözcüğün kullanımı dünya karşısındaki belirli bir tavra işaret edecektir. Eğer konuya bizim bakış açımızdan bakılacak olursa, bu tavır, fenomenin doğaüstü araçlar yoluyla ele alındığı bir tavır ola-

[1] Bu bölüm 1915 yılında yazıldı. O günden bu yana, bir tutum değişikliği olmuştur.

caktır. Bizim bakış açımızdan bakılırsa diyorum; çünkü elbette doğaüstü sözcüğünün kullanımı 'doğal' algılamasının varlığına işaret eder ve benim ele alacağım toplumlar için eksik olan şey de, bizlerin aksine işte bu algılamadır. Tıbbın özü, hastalığa bizim şimdi anladığımız şekliyle, doğa yasalarına bağlı, doğanın diğer parçalarını ele aldığımız gibi ele alınması gereken bir fenomen olarak bakmasıdır. Modern tıp uygulayıcılarının tutumuyla, büyü-dinsel tutum arasındaki fark, iki alanın hastalık algılamalarındaki farka dayanır. Bu kitabın temel amaçlarından biri, tıbbı, büyü ve dinden ayırmayı başaramayanlar için hastalık algılamasının doğasının ne olduğunu keşfetmek olacaktır.

Ana konu böylece, ilkel kültürün belirli halkları için hastalık kavrayışının doğasından ve bu kavramın, büyü ve dinin temelinde yatan algılamalarla olan ilişkisinden oluşacaktır; aynı zamanda bu iki sosyal süreç kümesinin arasındaki ayrımı dikkate almak da ilginç olacaktır. Bu ayrım hakkındaki bütünsel bir çalışma bizi konumuzdan çok uzaklaştırırdı; bu yüzden ben tanımlayıcı amaçlar için yararlı olacak geçici bir ayrımı kullanmakla yetinmeliyim. Büyüden söz ederken, insanın, kendi gücü üzerinde ya da doğasında var olduğuna inanılan güçlerin üzerinde etkili olmalarına bağlı olan uygulamalara başvurduğu bir sosyal süreçler kümesine ya da bu uygulamalarda kullanılan belirli nesne ve işlemlerin özelliklerine işaret edeceğim. Diğer yandan din ise, etkililikleri, başka yüksek bir gücün, müdahalesi yalvarış ve tövbe ayinleriyle aranan bir gücün iradesine bağlı olan bir işlemler kümesini kapsayacak. Din, büyüden farklıdır; çünkü evrende insanın kendi gücünden daha büyük bir gücün var olduğu inancını içerir.

Büyü ve din bu şekilde birbirinden ayrılır; bu ayrım, insanın kendi etrafındaki evreni etkilemek için aradığı araçlar

karşısında, büyü ve dinin takındığı tavırdan kaynaklanır. Diğer yandan tıp ise, insanın, belirli bir doğal fenomenler kümesini –özellikle insanın kendisini etkileyen, insanı kendi fiziksel ve sosyal işlevlerinin normal başarıları yolunda zayıflatmak için onun davranışlarına etki eden fenomenlerden oluşan ve bu fenomenlerin, insanın canlılığını azaltıp, onu ölüme götürdüğü bir doğal görüngüler kümesini– yönetip denetlemek amacıyla aradığı bir sosyal uygulamalar bütünü için kullanılan bir terimdir. Bir genelleştirme süreci yoluyla toplum, bu fenomen ya da görüngüleri bir arada sınıflandırmış ve onları hastalık adı altında niteleyerek diğer doğal fenomenlerden ayırmıştır. Daha önce de söylediğim gibi bu kitabın temel görevlerinden biri, bu hastalık fikrinin, bu hastalık kategorisinin, bizim çalışma alanımızdaki toplumlar arasında ne oranda var olduğunu saptamak olacaktır; biz de bu saptamayı en çok, insanın bizim hastalık diye adlandırdığımız fenomenlere karşı tepki verdiği süreçlere ilişkin bir araştırma aracılığıyla yapacağız.

ÇEŞİTLİ HALKLARDA HASTALIK KAVRAMI

Sorunu ele almanın bir yolu, farklı insan gruplarının, topluluğun hastalıklarla ilgilenecek belirli üyelerini ne oranda kendisinden ayırdığını incelemek olacaktır. Böyle bir bölünmeye ve sosyal işlev uzmanlaşmasına dair kanıtlar elde ettiğimizde ise, bu işlevsel uzmanlaşmaya ulaşmış olan toplumların, hastalığı diğer doğal fenomenlerden ayırdıkları bir düşünce aşamasına da ulaşmış oldukları yönünde kesin kanıtlar elde edeceğiz. Terminolojinin bir yönü burada ele alınabilir. Tıp konusunu, karşılaştırmalı bakış açısıyla ve ilkel toplumlar açısından ele alırken, iyileştirme sanatının uygulayıcıları için kullanılan terimlerde İngilizcenin zenginliği içerisinden yükselen bir zorlukla karşı karşıya kalırız. Bu kitap-

ta, toplumun asıl işi hastalıklarla ilgilenmek olan üyelerinden söz edecek olduğumda, acaba onlara doktor mu, tıp insanı mı, büyücü hekim mi, hekim mi yoksa başka bir şey mi demeliyim? Büyücü hekim bunlar arasında en uygunu olarak görülebilir; çünkü bu sözcük bizim kendi hekimlerimiz için kullanılan bir terim değildir ve bu nedenle kökeni bizim uygarlığımızda bulunan bir çağrışım taşımayacaktır. Bununla birlikte bu terim, antropoloji literatüründe ille de hastalıklarla ilgilenmesi gerekmeyen ve böylece hiçbir iyileştirici eylemde de bulunmayabilen büyücüler ve çeşitli büyü türleriyle ilgilenenler için geniş çapta kullanılması sakıncasını içerir. Bu nedenle, eski İngilizce bir terimi, 'leech' (lokman) sözcüğünü kullanmayı öneriyorum. Lokman dediğimde, topluluğun, asıl işlevi hastalığın tedavisiyle ilgilenmek olan bir üyesine işaret edeceğim. Bu kişinin yağmur yağdırmak, bitki örtüsünü geliştirmek ve hatta hastalığın kendisini üretmek gibi başka işlevleri de olabilir; ama hastalığın tedavisiyle uğraştığı sürece bu kişi benim kullanacağım terminolojide bir lokman olacaktır.

Yani dünyadaki farklı toplumların, hastalığı diğer doğal fenomenlerden ne oranda ayırdığını saptamak için kullanacabileceğimiz yöntemlerden birisi, dünyadaki farklı toplumların lokmanı büyücüden veya rahipten ne oranda ayırdığını araştırmak olabilir. Ancak temel araştırma çizgimiz kültürün farklı basamaklarındaki insanların, hastalığın üstesinden gelmek için başvurduğu işlemlerin bir incelemesi olacaktır. Lokmanın toplumun diğer üyelerinden açık bir farklılaşması söz konusu olmadığında bile, insanların hastalığın nedenine ilişkin teorilere sahip olduğunu, bizim teşhis ve tahmin (prognosis) diye adlandırdığımız usullerle uyuşan usulleri uyguladıklarını ve son olarak, bizim çarelerimizle çok az ortak yönü olsa da, belirgin bir sağaltma sistemi olarak değer-

lendirilebilecek tedavi yöntemlerine sahip olduklarını göreceğiz.

Temel amaçlarımdan birinin, farklı toplumların sahip olduğu hastalık algılamasının doğasını keşfetmek olacağını söylemiştim. Öncelikle, böyle bir algılamaya sahip olan ve onun ekseninde hareket eden bir toplumdan söz ettiğimizde, ne demek istediğimiz hakkında birkaç şey söylemek istiyorum. Burada, örneğin Avrupa'da yazılmış bir tıp kitabının yazarının sahip olduğu net bir hastalık algılamasından, tanım diye adlandırdığımız bir formül sayesinde açıklanabilecek bir algılamadan söz etmiyorum. Böylesine net bir algılama, çok ileri bir genelleştirme ve soyutlama sürecinin sonucudur ve şu anda sahip olduğumuz kesin bilgilerden oluşan geniş sistemle bile, böylesine bir tanımı çerçevelendirmenin ne denli zor olduğunu hepimiz biliriz. Melanezya toplumu gibi bir toplumun sahip olduğu hastalık algılamasından söz ettiğimizde ise, kesin bir şekilde formüle edilmiş bir tanıma değil, bunun yerine –toplum tarafından açıkça formüle edilmemiş olsa da– o toplumun, çevrenin hastalık kategorisi altında sınıflandırdığımız özellikleri karşısındaki davranışlarını, tepkilerini şekillendiren az ya da çok belirsiz bir fikirler sistemine işaret ettiğimiz apaçık ortadadır.

HASTALIĞIN NEDENİNE İLİŞKİN İNANÇLAR

Hastalık algılamasının unsurlarından biri ve belki de en önemlisi, kendi kapsamı içerisinde neden faktörünü de içermesidir. Çoğunlukla, hastalığın ortaya çıkmasına yol açan dolaysız koşullara ilişkin kesin fikirler vardır. Bu durumun güzel bir sonucu, konumuza etiyolojinin* yardımıyla yaklaşabilmemiz ve böylece vahşi toplumların tıplarını, bütünüyle etiyolojinin kuruluşuna dayanan veya dayanması gereken

* Hastalıkların nedenlerini araştıran bilim. *Çev.*

modern tıbbın sahip olduğu aynı bakış açısıyla ele alabiliyor olmamızdır. Böylece aynı bizim tıp sistemimizde de olduğu gibi, yolumuza etiyolojiden başlayacağız ve kendimizi doğal olarak teşhis ve tedaviye yönelmiş bulacağız.

İnsanların hastalığın nedenine ilişkin inançlarını genel olarak inceleyecek olursak, bu nedenlerin üç temel sınıf içerisinde gruplandırılabileceğini görürüz: 1- hastalığın doğrudan doğruya herhangi bir insanın eylemine bağlı olduğuna inanılan insan aracılığı; 2- tinsel veya doğaüstü bir varlığın ya da daha kesin olarak, insan olmayan fakat gene de az ya da çok belirli bir şekilde kişileştirilebilecek bir aracının etkisi ve 3- bizim alışılmış bir şekilde doğal nedenler diye adlandırdığımız nedenler.

Bizler arasında bu üç inanç türünün tümünün varlığını sürdürmekte olduğuna ilişkin işaretler bulunmaktadır –nitekim, çok da uzak olmayan bir geçmişte durum kesinlikle bu şekildeydi. Şu anda bizler insan aracılığı ile hastalık dendiğinde sadece zehirlenme ve yaralanma durumlarında ve bunun yanında, sadece doğal nedenlerin etkisini yönlendiren araçları göz önünde bulunduruyoruz. İkinci kategori ise hâlâ yasalarımızdaki 'Tanrı'nın eli'nde ve dinimizin sözlü geleneklerinde varlığını sürdürmektedir; bu kategori tıp adamları dışında kalan insanların hastalık karşısındaki davranışlarında hâlâ bir miktar rol oynamaktaysa da, ortodoks tıpta etkisini kaybetmiştir. Profesyonel tıp sanatında ve meslekten olmayanların çoğunluğunun uygulamalarında hastalık karşısında takınılan tavır, hastalığın doğal nedenler tarafından üretildiği inancı sayesinde şekillenmektedir; buna göre hastalık, insanın veya insanüstü varlığın etkisinden oldukça bağımsız olan çevremizdeki değişimlerin kaçınılmaz sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Diğer yandan, herhangi bir vahşi veya barbar toplumun

kültürünü inceleyecek olursak, hastalığın nedenine ilişkin inançların çoğunlukla ilk iki kategoriden herhangi birine ya da her ikisine de girdiğini görürüz. Birçok örnekte üçüncü kategorinin var olduğunu söylemek çok güçtür; fakat öyle bile olsa, bu inançları hiçbir şekilde üçüncü kategoriye sokamayız. Bu gibi örnekleri daha çok ikinci bölümde ele alacağım. Şu an için dikkatimi, hastalığın nedenine ilişkin yerel fikirlerin büyünün veya dinin krallığına giren örnekleri üzerinde yoğunlaştıracağım. Bu bölümde ise kesinlikle büyüyle birlikte sınıflandırılması gereken ya da bu kategoriye din kategorisinden daha fazla ait olan örnekleri ele alacağım.

Eğer hastalığın nedeninin insan aracılığına ve insan olmayan varlıkların aracılığına bağlandığı örnekler arasındaki kırılma çizgisi büyü ve din arasındaki ayrımla uyuşsaydı, konuyu ele alış biçimimiz büyük oranda kolaylaşırdı. Bu kitabı yazdığım sırada bir keresinde, büyü ile din arasındaki ayrımı bir kenara atmayı ve ele alacağım olguları, insan aracılığı ya da etkisi ve insan olmayan varlıkların aracılığı (etkisi) başlıkları altında açıklamayı düşündüm. Ancak böyle bir düşünce, yüzleşilmesi daha iyi olan bir sorunu ortadan kaldırmış olurdu; çünkü eğer tıbbı sosyolojik bakış açısıyla ele alıyorsak, onu kabul gören diğer sosyal süreçlerle ilişkisi bakımından incelemeliyiz. Bizler büyü ve din kategorilerini bütünüyle bir kenara atmaya hazır olmadıkça, bu kategoriler tıbbın sosyal bağlantıları hakkında yapılacak hiçbir tartışmada göz ardı edilemezler.

BÜYÜYE DAYANDIRILAN HASTALIK VEYA YARALANMA

Günümüzde sosyoloji ve etnolojide geçerli olan büyü kavramı, büyük ölçüde ortaçağda bu isimle adlandırılan sanattan etkilenmiştir. Ortaçağ büyüsünün en iyi bilinen biçi-

mi insan dışı, tinsel aracıların çok büyük bir öneme sahip olduğu büyü türüydü. Bu varlıklar, hastalığın ve diğer sonuçların dolaysız üreticileri olarak eylemde bulunurken işlemlerin büyüsel karakteri de, insan dışı aracıların şu ya da bu şekilde bir büyücünün gücü altında harekete geçtiği inancına dayanırdı.

Benim özellikle ele alacağım bölgedeki toplumlar da dahil olmak üzere ilkel kültürün birçok toplumunda büyü, yukarıdaki örnekten büyük ölçüde farklıdır; çünkü hastalık veya yaralanma, durumun gerçek nedeni bizlere apaçık göründüğünde bile, birçok örnekte tamamen insan etkisine bağlanır. Bu neden-sonuç ilişkisi, sadece önceden hiçbir örneği görülmemiş hastalıkları açıklamak için değil, bunun yanında bizim doğal nedenler olarak adlandırdığımız nedenlerin apaçık ortada olduğu durumları açıklamak için de kullanılır. Yani Yeni Hebridler'deki Ambrim Adası'nda bir insan ağaçtan düşerek ölürse ya da yaralanırsa, bu düşüş ağaca tırmanan kişinin hareketlerindeki bir dengesizliğe ya da sağlam olmayan bir dala yorulmaz. Bizim kolayca kaza dediğimiz şey büyücünün hesabına yazılır. Melanezyalı'nın zihnindeki düşünce düzenine göre muhtemelen, bir insan olayların normal gidişatına müdahale etmedikçe, ağaca tırmanmak gibi bilinen bir işte kazalar meydana gelmeyecektir. Yani Melanezyalı'ya göre bir büyücü dalı zayıflatmasaydı ya da kurbanın olmayan bir dalı varmış gibi görmesine yol açan bir sanrı yaratmasaydı, bu adam yere çakılmazdı.

Gene aynı şekilde savaşta ortaya çıkan ölüm ya da yaralanma olguları düşmanın üstün niteliklerine ya da bir savunma zaafiyetine yorulmaz; bir büyücünün karşı tarafın oklarını yönlendirdiğine, kurbanın savunma hareketlerine veya silahlarının bütünlüğüne müdahale ettiğine inanılır. Yılan ısırığı, zehirli bir hayvanın bize göre doğal olan bir hareketine

atfedilmez; bunun yerine yılanın kurbanın yoluna bir büyücü tarafından konulduğuna, yılanın bir büyücü tarafından özel güçlerle donatıldığına inanılır. Hatta kurbanı ısıran hayvanın sıradan bir yılan olmadığı, büyücünün yılan kılığına girdiği bile düşünülebilir.

Hastalığın insan aracılığıyla geldiği yorumunu yapan toplumlarda, hastalığın bu yolla ortaya çıktığına dair kökleşmiş bir inanç vardır. Bu inanç sadece tersi bir durumda nedenlerin gizemli ya da bilinmez bir hal alacağı örnekler için değil, bizim toplumumuzdaki en eğitimsiz zihin için bile, doğal diye adlandırdığımız mıntıkanın içine girmesi gereken örnekler için de korunur. Bunun yanında hastalığın nedenine ilişkin bu gibi fikirlerin pratik sonuçlardan yoksun boş inançlar olmadığı, yaralanma durumlarındaki tedavi işlemlerini ya da büyünün kurbanın ölümüne yol açması halinde kendini gösteren intikam hareketlerini motive eden güçler olduğu söylenebilir. Eğer büyüyü insanların özel eylemleriyle özdeşleşecek bir şekilde tanımlasaydık, konumuzun bu bölümü kısa sürede ele alınabilirdi. Teşhis sanatı aracılık yapan insanı keşfetmekten, tedavideki temel unsurlar da büyücüyü kötü emellerini gerçekleştirdiği eylemlerden alıkoyacak önlemleri almaktan ibaret olurdu.

Hastalığın sadece insan aracılığıyla geldiğini kabul eden bu örneklere ek olarak, sahip olduğumuz kayıtlar bizlere, ortaçağdaki koşullara yakından benzeyen koşullardan açıkca söz etmektedir. Bu durumda hastalığın kesin nedeni, ya başlangıçtan beri insan faktörünün kontrolü altında bulunan ya da eylemi sonucunda ortaya çıkacak sonuçlara etki etmek istendiğinde bu tür bir kontrol altına alınabilen insan dışı bir varlığın etkisidir. Bu çeşit örneklerdeki teşhis ve tedavi yöntemlerinin, hastalığın doğrudan doğruya insan aracılığıyla geldiğinin varsayıldığı örneklerde kullanılan teşhis ve tedavi

yöntemlerinden ayırt edilmesi olanaksızdır. Tinsel faktörler tarafından üretildiğine inanılan hastalık ya da yaralanma, bizim din tanımımızın kapsamına girmek için gerekli olan tövbe ve yakarış işlemlerinin hiçbir unsuru olmadan tedavi edilir.

Lokmanın, insan dışı varlıklarla arabuculuk rolüne soyunduğu bu örneklerde, sahip olduğumuz bilgiler bizleri bu tedavi işlemlerinin büyüsel olarak mı yoksa dinsel olarak mı değerlendirilmesi gerektiği konusunda sık sık kuşkuda bırakır. Bu sorun hakkında verilebilecek karara, lokmanın hedefine ulaşmak için kullandığı sözlü ya da fiziki uygulamaların kesin bir şekilde bilinmesiyle varılabilir sadece. Bu alanda çalışma yapanların bu tür bilgileri kaydettikleri ender görülür ve bu araştırmacılar çoğu zaman görüşlerini kendi bilgi ve ilgi dağarcıklarından türeyen fikirler tarafından kirletilmiş çıkarsamalar üzerinde temellendirmekten çoğu zaman hoşnutturlar.

Benim kendi görüşüme göre –bu, bir görüş olmaktan öte başka bir şey değildir– dünyanın farklı bölgelerindeki lokmanlık kurumlarına ilişkin kesin bilgilerimiz arttıkça, tıbbi uygulamalardaki dinsel unsurun küçümsendiğini, hatta var olduğu yerlerde bile görmezden gelindiğini göreceğiz. Bununla beraber günümüzde bir bilimin tarihi için, savlarımızı doğrudan doğruya kaydedilmiş olgular üzerinde temellendirmeliyiz. Benim açıklamalarımdaki amacım da, kesin sonuçlara varmak yerine, konunun zorluklarını ve belirsizliklerini göz önüne sermek olacaktır.

Bu bölümde inceleyeceğim örnekler, hastalığın doğrudan doğruya insan etmenine bağlı olduğuna inanıldığı ve de eldeki kanıtlara göre bu örneklerdeki teşhis ve tedavi yöntemlerinin, lokmanın ve onun uygulamalarının içerisinde doğal olarak var olduğuna inanılan güce bağlı olduğu ya da

aynı teşhis ve tedavi yöntemlerinin, iyileştirme süreci içerisindeyken müdahalede bulunmaya ikna edilmeleri için hiçbir yalvarış ve tövbe ayinine gerek olmayan insan dışı varlıkların arabuluculuğuyla etkili hale geldiği örneklerdir. Bu örnekleri ele alırken, hastalığı üretebileceğine inanılan işlemlerin doğasına ilişkin belirli bir ayrım yapmak yararlı olacaktır; böyle bir kurala dayanan konuyu ele alış yöntemimiz, hastalığın nedeninin doğasını belirleyerek işe başlayacaktır.

Bunun için temel bir üçlü sınıflandırma yapılabilir: 1- hastalık yapıcı bir nesnenin veya maddenin kurbanın vücuduna yöneltildiği işlemler; 2- vücuttan herhangi bir şeyin çıkarıldığı işlemler ve 3- büyücünün, bir bütün olarak etkileyebileceği inancıyla kişinin vücudunun herhangi bir parçası üzerinde veya bu kişinin vücuduyla bağlantısı olan herhangi bir nesne üzerinde eylemde bulunduğu işlemler. Bu üçlü sınıflandırma şimdi ayrıntılarıyla incelenecektir.

KURBANIN VÜCUDUNA YÖNELTİLEN NESNEYE VEYA ETKİ GÜCÜNE ATFEDİLEN HASTALIK

Hastalığın nedeninin kurbanın vücuduna yöneltilen herhangi bir nesne veya maddeye atfedildiği olgular sınıfı, hastalık yapıcı nesnelerin kurbanın vücuduna doğrudan doğruya insan aracılığı sayesinde veya insan dışı varlıkların aracılığı sayesinde girmiş olmasına göre kendi içerisinde iki gruba ayrılır. Bu ikili ayrım Avustralya'da büyük sıklıkta görülür; bu bölgede, taş, kristal, kemik parçası veya yaprak gibi maddi nesnelerin, vücuda bazı durumlarda büyücüler tarafından, bazı durumlarda da kutsal uğrak yerlerine davetsiz girilmesini veya başka bir suçu bu yolla cezalandıran tinsel varlıklar tarafından yöneltildiğine inanılır. Ayrıca Yeni Gine'deki Massim toplumunda[1] da hastalık bu şekilde oluşturulur.

[1] C. G. Seligman, *The Melanesians of British New Guinea*, Cambridge, 1921.

Maddi nesnelerin vücuda yöneltilmesi yoluyla hastalığın üretilmesi, Melanezya'da istisnai bir durum oluşturur. Nesnelerin vücuda yöneltilmesiyle hastalığın üretildiğine inanılan yerlerde, genellikle görünmez bir etkinin vücuda sokulduğuna da inanılır; hatta herhangi bir maddenin vücuda yöneltilmiş olması halinde bile, nesnenin kendisinin hastalığa yol açacağı düşünülmez. Hastalık daha çok, maddi nesnenin bir taşıyıcı ve görünür bir işaret olarak hizmet ettiği hastalık yapıcı bir esansa veya kötü bir kokuya yorulur.

Hastalığın bu şekilde üretilmesine dair Melanezya'nın birden fazla bölgesinde rastlanan güzel bir örnek, Banks Adaları'nda *tamatetikwa* ya da nişancı-ruh diye adlandırılan bir aletin bu iş için kullanılmasıdır. Bu örnekte yapraklardan, ölü bir adamın kemiklerinden ve diğer başka bileşenlerden oluşan bir karışım, ince bir bambunun içine yerleştirilir. Büyücü, başparmağı açık ucunun üzerinde olmak üzere bambuyu ellerinde tutar; ta ki düşmanını görene kadar. Düşmanıyla karşılaştığı anda başparmağını kaldırarak şeytani etkinin kurbana ulaşmasına izin verir. Dr. R.H. Codrington bu yöntemin kullanıldığı çarpıcı örneklerden söz etmiştir;[1] bu örnekler, yöntemin ne kadar etkili olduğuna duyulan inancı güzel bir şekilde göz önüne serer. Nişancı-ruh, güçlü ve sağlıklı bir adamı, yapılan telkin yoluyla birkaç gün içerisinde öldürecektir. Banks Adaları'nda geleneksel olan ve *talamatai* olarak adlandırılan öncekinden daha az belirgin başka bir işlem ise, ölü bir adamın kemiklerini veya herhangi bir adamı öldürmüş bir okun parçalarını içerecek, yapraktan bir bohça yapmak ve bu bohçayı, zarar verilmek istenen kişinin kısa süre içerisinde geçeceği patikanın üzerine yerleştirmektir. Böylece büyüsel öz, bohçanın içinden dışarı çıkacak ve kurbanın vücuduna geçecektir

[1] *The Melanesians*, London, 1891, s. 205.

Hastalık yapıcı nesnenin, özün ya da esansın hastanın vücuduna sokulması sonucu ortaya çıkan hastalık örneklerinde tedavi, doğrudan doğruya hastalığın nedenini göz önüne alır; tedavinin amacı, o nesneyi ya da özütü vücuttan çıkartmak ve böylece hastalığın nedenini ortadan kaldırmaktır. Bu nedenle nesneleri hastanın vücuduna sokan aracıyı keşfetmek her zaman hatta genelde gerekli değildir. Hastalığı bu nedene bağlayan topluluklarda, vücudun belli bir bölgesini emmek yoluyla nesneleri vücuttan çıkartabilme gücüne sahip olduğuna inanılan erkek ve kadınlar bulunur; bu işlem sonrasında, söz konusu nesnenin vücuttan çıkartıldığını ispatlamak için hastaya bir taş, bir kristal ya da başka bir nesne gösterilir. Buna benzer birçok örnekte hastalık, bir telkin aracılığıyla üretildiği için ve bu telkin de hastalığı bu şekilde üretebilme gücüne sahip olduğuna inanılan kişiye karşı suç işlendiğinin bilinmesi sayesinde yapıldığı için, vücuttan çıkarıldığı söylenen nesnenin hastaya gösterilmesi, telkini ortadan kaldırmakta hızlı bir tedavi işlevi görür. Bazı örneklerde, özellikle de kurbana yöneltilen maddenin cisimsel olmadığı örneklerde, vücuda söz konusu maddeyi yerleştirmiş olan aracıyı –ki bu örneklerde maddeyi yalnızca o aracı vücuttan çıkartabilir– keşfetmek gerekli olabilir. Bu durumda hastalığın kim tarafından üretildiğini belirlemek üzere genellikle kehanet yöntemi kullanılır.

VÜCUDUN YA DA RUHUN BİR PARÇASININ KİŞİDEN AYRILMASINA YORULAN HASTALIK

Hastalığın üretilmesine ilişkin ikinci düşüncede ise vücuttan herhangi bir şeyin çıkartıldığına inanılır. Bu yöntemin örnekleri Avustralya'da göze çarpmaktadır. Bu bölgede böbrek yağının veya daha doğrusu epiplon* zar yağının vücuttan

* Bağırsakları örten zar. *Çev.*

çıkartılmış olduğu geniş çapta kabul gören inançlardan birini oluşturur. Yeni Gine ve Melanezya'da bildiğimiz kadarıyla böyle bir inanç yoktur; ancak bu bölgelerin birçok yöresinde insanlar hastalığın, ruh ya da ruhun herhangi bir parçasının vücuttan çıkartılması sonucu ortaya çıktığına inanırlar. Bu işleme ilişkin bütün Melanezya örnekleri, bildiğimiz kadarıyla tümüyle tinsel aracılığa bağlıdır.

Yani Melanezya Banks Adaları'nda bir insanın *ataisi* ya da ruhu, *vui* adı verilen tinsel varlıklar tarafından, vücuttan çıkartılabilir. Tedavi, *ataisi* kendi vücudunu terk ederek hastanın ruhunu aramaya koyulan *gismana* adındaki kişinin kayıp ruhu bulmasından ibarettir.[1]

Hakkında tam bir bilgiye sahip olduğumuz başka bir örnek[2], New Britain Gazelle Yarımadası'na ve York Adası'na aittir. Burada hastalığın, yılan vücutlu (ya da kuyruklu) insan kafalı *kaia* adındaki varlıklar tarafından üretildiğine inanılır. *Kaia* denen varlık genellikle kendi uğrak yerine davetsiz giren ya da yaşadığı mıntıkadaki ağaçlardan izinsiz meyve koparan kişiye karşı bu şekilde eylemde bulunur.

Bu bölgelerde eğer herhangi bir kişi hastalanırsa, insanlar hastalığın bir *kaia*nın eylemine mi bağlı olduğunu, yoksa başka bir şekilde mi ortaya çıktığını belirlemek için bir kehanet sürecine başvururlar. Kahin, koltukaltına, kirece bulanmış bir muz yaprağına sarılı bir denizkabuğu sikkesi yerleştirir ve uykuya dalar. Böylece sadece hastalığın nasıl ortaya çıktığını öğrenmekle kalmaz, ayrıca hastalığın bir *kaia*dan kaynaklanıp kaynaklanmadığını da ortaya çıkartır; bu yarı insan yarı yılan varlığın öfkesini uyandıran kusurun doğasını da anlatabilir. Aynı zamanda bir lokman görevi yapan kahin daha sonra tedavi için işe koyulur.

---

[1] W. H. R. Rivers, *History of Melanesian Society*, Cambridge, 1914, Cilt 1, s. 165

[2] J. Meier, *Anthropos*, Cilt 3, 1908, s. 1005.

Yeni Britanya'nın kuzey ucuyla Yeni İrlanda'nın güney ucu arasında yayılan York *Dükü* Adası'nda bu tedavi şu şekildedir: Lokman, bir *dracaena* yaprağının üzerine kireç serper, bu yaprağı başka tür bir yaprağın içine sarar ve bu şekilde oluşturulmuş olan bohçayı ateşin üzerine yerleştirir; nerdeyse kömürleşinceye dek pişirir. Derken hasta kollarını havaya doğru kaldırarak ayağa kalkar ve lokman bu sıcak bohçayı, bir yılanın vücut hareketlerini andıran hareketlerle hastanın vücudunun üzerinde dolaştırır; hasta da bu sırada *kaia*nın etkisini kovuyormuş gibi silkinerek ayaklarını yere vurur. Daha sonra lokman bohçayı açar, bir tutam kireç alır ve kirece şu sihirli sözleri söyler:

"Ruhu kovan kireç. Ahtapotu kovuyorum; *teo* yılanını kovuyorum; *Ingietler*'in (bir gizli dernek) ruhunu kovuyorum; yengeci kovuyorum; su yılanını kovuyorum; *balivo* yılanını kovuyorum; pitonu kovuyorum; *kaia* köpeğini (Bu köpek Yeni Britanya'da bulunan köpeklerin aksine farklı bir köpek türüdür ve *kaialar*ın dostlarından ya da tanıdıklarından biridir. Adı geçen diğer hayvanlar da *kaialar*ın tanıdıklarındandır.) kovuyorum.

"Ruhu kovan kireç. Sümüksü sıvıyı kovuyorum; sürüngen bitki *kete*'yi kovuyorum; *To Pilana*'yı kovuyorum; To *Wuwu-Tawur*'u kovuyorum; *Tumbal*'ı kovuyorum. Onlar denizin derinliklerine batırıldılar. Buhar onları uzakta tutmak için yükselecek; bulutlar onları uzakta tutmak için yükselecek; gece onları uzakta tutmak için ortaya çıkacak; karanlık onları uzakta tutmak için ortaya çıkacak; onlar denizin derinliklerine doğru yol alacaklar."

Bu sözler, söylenenlerin kelimesi kelimesine çevrilmiş halidir. Peder Meier, söylenenlerin tam anlamının açıklaması olarak aşağıdaki metni verir:

"Bu kireç, ahtapotu, değişik yılan türlerini, *Ingietler*'in ruhunu ve *kaia* köpeğini kovmakta kullandığım ruh kovma kirecidir. Bu, *kaia* gölünün balçığını, sürüngen bitki *kete*yi ve *To Pilana, To Wuwu-Tawur* ve *Tumbal* adındaki *kaialar*ı kovmakta kullandığım kireçtir. Onları suya batırdım; şu anda denizin en derin yerlerindeler. Kalın buhar, içinden geçilemez bulut, kara gece ve koyu karanlık onları çepeçevre saracak ve yukarıya çıkmalarını sonsuza kadar engelleyecek; böylece denizin sınırsız çukurlarında sonsuza kadar kalacaklar."

İşte bu sözler söylendikten sonra lokman kireci hastanın üzerine üfler ve geri kalanını da hastanın vücuduna –özellikle de epigastrik bölgeye (üst karın), kolların omuza yakın yerlerine, kulaklara ve ayak başparmaklarına sürer. Bohça uzağa fırlatılır ve hemen hemen olgunlaşmış bir hindistan cevizinin üst tarafı dişlerle soyulup çıkarılır; kırmızı boyayla boyanmış hindistancevizi kabuğunun üstünde bir delik açılır. Daha sonra lokman, nane cinsinden bir çiçeği ellerinde ovuşturur; çiçek parçalarını hindistancevizinin içine koyar ve cevizin sütünü harekete geçirmek için aşağıdaki sözcükleri söyler:

"Ruhu kovan hindistancevizi. *Kaialar*ın balçığını kovuyorum; yengecin balçığını kovuyorum; bütün sarı balçıklı gölleri kovuyorum; bütün *teo* yılanı sürülerini, *teo* yılanlarının salyasını, *To Wuwu-Tawur*'u, sürüngen *kete*lerin bütün bitki özünü; bütün *alai-pukai* sürüngen bitkilerini, bütün kırmızı-kahverengi suları (kırmızımsı yosunlardan oluşan sular) kovuyorum.

"*Kaialar*ın bütün sularını kovuyorum; bütün ahtapotları, ağaç yılanının bütün kanını kovuyorum.

"Bütün şişmiş göbekleri kovuyorum, bütün kurumuş çalı ve çimenleri kovuyorum; onun ruhunu *Kaialar*ın oyuğun-

dan (*Kaialar*ın tepelerdeki oyuklarda yaşadıkları söylenirdi.) alıp geri getireceğim."

Lokman bunları söyledikten sonra hastaya tükürür, içmesi için hindistancevizini uzatır, ücretini alır ve oradan ayrılır.

Hastalığın *kaialar* tarafından bu şekilde üretilmesi, birçok bakımdan dinin alanına epeyce yaklaşır; bu bölümde dinle bağlantısı olan uygulamalara ilişkin bilgiler verdim çünkü buradaki tedavi, hiçbir şekilde daha yüksek bir güç karşısında tövbe etmeye ya da bu güce yakarmaya ilişkin bir iz taşımamaktadır. *Kailar* karşısında takınılan tavır besbelli, elle ve sözcüklerle yapılan yerinde uygulamalara ilişkin bilgisi sayesinde lokman tarafından kontrol altına alınabileceğine inanılan bir varlığa etki etmeye çalışan ruh kovucu kimsenin tavrıdır. Elbette bütün bu uygulamaların perde arkasında –büyücünün söylediği sözlerden çıkaramadığımız– daha üstün bir güce yakarma düşüncesi bulunabilir; ancak biz, yalnızca elimizdeki kanıtları değerlendirebiliriz; kanıtlar, böyle bir düşüncenin varlığına işaret etmiyor. Geçici olarak büyü etiketi altında tanımlamamız gereken bir toplumsal etkinlik örneği ile karşı karşıyayız; ancak elimizde, Avustralyalılar'ın veya Torres Boğazı sakinlerinin büyüsünden temel anlamda farklılık gösteren bir örnek, ayrıntıları bakımından olduğu gibi genel karakteri bakımından da ortaçağdaki büyüye yaklaşan bir büyü türü bulunuyor. Buradaki işlem, belli bir insanın, başka bir insanın zarar verici etkisini önlemek için kullandığı bir işlem değil, yapılması gereken uygulamaları bilen bir kişinin insan dışı bir varlığın etkisini önleyecek bir şekilde o varlığa karşı koyabilmek için kullandığı bir işlemdir.

KURBANIN VÜCUDUNDAN AYRILMIŞ BİR PARÇA ÜZERİNDEKİ YA DA KURBANIN DOKUNDUĞU NESNE ÜZERİNDEKİ BÜYÜSEL ETKİ

Büyü başlığı altında yer verdiğim üçüncü işlem türünde ise hastalığın, kurbanın vücudundan çıkan bir parça üzerinde ya da kurbanla bağlantısı olan bir nesne üzerinde işlemde bulunulması yoluyla üretildiğine inanılır. Çoğunlukla etkisel büyü olarak bilinen bu büyü türü o kadar sık ele alınmıştır ki[1], örnekleri detaylı olarak incelemeye hemen hemen hiç gerek yoktur. Bu nedenle dikkatimi, işlemin kesin doğasını şimdiye kadar olduğundan çok daha berrak bir şekilde anlamamıza yardımcı olacak bir örneğe vermek niyetindeyim. Bu örnek, Yeni Gine'nin kuzeydoğu bölgesinde yaşayan *Kai* toplumunun arasında misyoner olarak çalışan Keysser[2] tarafından geçenlerde yazıya geçirilmiştir. Buradaki uygulamalar özel bir ilginçlik içerir; çünkü bu toplum arasındaki etkisel büyüye ilişkin fikirlerin bulunduğunu gösterir ve bu büyü türü de, söz konusu uygulamaları, hastalığın vücuttan herhangi bir şeyin çıkartılması sayesinde üretildiği ikinci kategorimizle yakın bir ilişkiye sokar. Keysser'e göre *Kailer*, vücudun bütün bölgelerine ve bununla beraber vücutla bağlantısı olan her şeye işleyen bir ruh-maddesinin varlığına inanırlar. Kendisine önerilen kurbanının vücuduna ait bir parçayı veya vücuduyla bağlantısı olan bir nesneyi ele geçirdiği zaman büyücünün, o kişinin ruhuna ait bir parçayı da gerçekten ele geçirdiğine inanılır ve bu soyutlanmış ruh parçası üzerindeki büyüsel işlemleri sayesinde büyücünün uygulamaları etki doğurur.

Zarar vermek istediği kişinin ruh-maddesinin bir parça-

[1] Özellikle bkz.: J. G. Frazer, *The Magic Art, London*, 1911. Melanezya'daki örnekler için karş.: Rivers, *a.g.y.* Cilt 1, s. 156.

[2] R. Neuhauss, *Deutsch Neu-Guinea* içinde, Berlin, 1911, Cilt 3, s. 135.

sını bu şekilde ele geçiren bir büyücü, herhangi bir hayaletin veya başka tinsel bir varlığın uğrak yeri olduğu kabul edilen bir bölgedeki ıssız bir kulübeye çekilir ve böylece, bu büyü türüne özel bir törenle adım atmış veya bu bölgeyi başlarına herhangi bir şey gelmeden ziyaret edebilmelerini mümkün kılan bir bilgiye başka bir şekilde ulaşmış kişiler dışındaki herkesten uzak durulmuş olunur. Çoğu zaman bu işlem için birkaç büyücü birlikte hareket eder; anlatmak üzere olduğum uygulamaları her biri başta birbirlerinden bağımsız bir şekilde, daha sonra da bir araya gelerek gerçekleştirirler.

Büyücünün üzerinde işlemde bulunduğu kurbanın vücuduna ait ya da onun dokunduğu herhangi bir şeye ait parçalara, *gâ* adı verilir. Bu bir saç, bir ter damlası, dışkı, yemek artığı hatta kurbanın dokunmuş olduğu yabani bir ot parçası bile olabilir. *Gâ*, kurbanın vücudundan kısa bir süre önce ayrılmış olmalı ya da kurbanın vücuduyla kısa süre öncesine kadar ilişkide bulunmuş olmalıdır ki, büyücü *gâ*nın kurbanının ruh-maddesini hâlâ içermekte olduğuna güvenebilsin. Alıkoyuluşunu emniyete almak için *gâ*, hemen bir bambu parçasının içine konur ve bu bambu da, *gâ*yı saklayıp sıcak tutmak için büyücünün koltuk altına yerleştirilir. *Gâ* ateşe veya dumana yaklaştırılmamalı, suyla veya keskin uçlu bir nesneyle temas ettirilmemelidir; çünkü bütün bu olasılıklar, ruh-maddesini istirahatgâhından kovabilir.

Büyücü bütün hızıyla *gâ*yı tırtılların hoşuna giden bir yaprağa sarar; böylece yaprak tırtıllar tarafından yendiği zaman, kurbanın vücudunun da kurtlar tarafından yenmiş olacağı düşünülür. Yaprağa sarılı olan *gâ*, hayaletlerin ya da ruhların yaşadığı bir bölgeden getirilmiş olması gereken küçük bir bambunun içine konur. Belirli ağaçların kabuk parçaları bohçanın içine eklenir; bu parçalardan bazıları bohçayı ağırlaştırmak için eklenmiştir, çünkü ruh-maddesinin hâ-

lâ paketin içinde olup olmadığı bohçanın ağırlığı sayesinde anlaşılır. Kabuğu bohçanın içine eklenen bir diğer ağacın çok kalın bir gövdesi vardır; kabuğu kötü kokularından dolayı bohçanın içine eklenen diğer ağaçların yanında bu ağaç, kurbanın vücudunu şişireceği umuduyla kullanılır. Bambu ve kabuklar başka bir yaprağa sarılır ve çabucak kuruyan sürüngen bir bitkiyle bağlanır; bu işlem kurbanın hızla zayıflayıp ölmesini sağlayacaktır. Bu şekilde oluşturulan bohça, daha büyük bir bambu parçasının içine girecek boyuta ulaşıncaya dek sıkı sıkıya sarılır; bu bambu parçası da gene bir hayaletin ya da ruhun ikametgâhından getirilmelidir. Bohça, bir ağacın yoğunlaştırılmış özüyle mühürlenen ve kabuklarla örtülen başka bir bambu parçasının içerisine konur. Bohça bu şekilde sarılıp mühürlendikten sonra, büyücü papağana seslenir: "Papağan, papağan, gel ve X'in vücudunu parçalayarak aç; onun iç organlarını parçala ki ölüversin." Daha sonra bohça bir çubuğa bağlanır ve bu sırada kurbanın ruhunu ölüler diyarına götürmeleri için hayaletleri mesken tuttukları oyuklardan çağıracak sözler söylenir. Bohça, kurbanın vücudu acı verici dokunuşlarla işkence görsün diye önce dikenli bir bitkiyle, daha sonra da deriyi gıdıklayıp rahatsız eden ince tüylü bir yaprakla sarılır. En sonunda bohça, solmuş bir ekmek ağacı yaprağıyla sarılır; bu işlemin temelinde, yaprağın yere düşmesiyle birlikte kurbanın vücudunun da solup mezarın içine düşeceği fikri bulunur.

Bütün bu işlemler boyunca büyücü şu şekilde mırıldanır: "İki dev kertenkele *Oha* ve *Wakang*; onun ruhuna saldırın ve ruhu üzerine yüklenin ki bütün neşeli sıçrayışları ve hazları son bulsun. Onun kulaklarını tıkayın ki artık hiçbir şey duymasın ve aklı karışsın." Bütün bu sözcükler söylendikten sonra büyücü, acı verici darbeleri kurbanın vücudunu etkilesin diye eliyle bohçaya vurur. Daha sonra bohça bir kez

daha sürüngen bir bitkiyle sarılır ve bu sırada şu sözler söylenir: "Salatalıklar gibi yere düşüp çürü. Kurban acılar içinde yok olsun. Kol ve bacakları acı içinde kıvransın. Bütün vücudu acıyla kıvransın. İç organları acı içinde kasılsın. Tenasül organları acıyla eğri büğrü olsun." Bu işlemler sadece bir kez değil, tekrar tekrar uygulanır; aylar boyunca devam edebilir.

Büyücü, hapsedilmiş ruhun bulunduğu ıssız kulübeye her gün uğrar ve bohçayı her seferinde ateşin külleri üzerine koyar; bütün bunlar kurban hastalanmaya başlayıncaya dek devam eder ve kurban hastalandıktan sonra işlemler yeni bir kimliğe bürünür. Bohça, ince dikenlerle kaplandıktan sonra ateşte ısıtılır ve yumrucuklarla kaplı bir ağaç kabuğu bohçaya eklenir; böylece kurbanın vücudunda da buna benzer şişlikler oluşabilir. Bohçaya acı bir bitkinin çiğnenmiş kökü sürülür; bu yolla hasta ateşlenecektir. Bohçanın ısıtıldığı ateş ancak belli odunlarla ve kendisinden bir parça kesildiği zaman kararan, sürüngen bir bitkiyle yakılmalıdır; böylece kurbanın derisinin kararacağı ve kanının siyahlaşacağı düşünülür. Bohça, mümkünse her gün ateşin üzerine yatırılır ve şu sözcükler söylenir:

"Kartal ve şahin. İşte avınız. Keskin pençelerinizle yakalayın onu.

Vücudunu koparın ve parçalara bölün. Daha sonra çürüme ve kurtlar, kurtçuklar ve böcekler bütün vücudunu harap etsin onun."

Bu sözlerin her tekrarında bohça bir yardımcı tarafından kendi etrafında döndürülür; bu sırada büyücü, kurbanının can çekişmesini taklit etmektedir. Acı çekiyormuş gibi bağırıp çağırır, inler. Kendisini ziyarete gelen arkadaşlarına yakınır, kendisine yardım edilip anlayış gösterilmesi için dua

eder ve yardımcısı, çok zor durumda olan bir arkadaşını ziyaret eden bir insan gibi onu teselli eder. En sonunda büyücü ölmekte olan bir adam gibi inler, can çekişme hırıltıları çıkarır, son nefesini alır ve ölü taklidi yapar. Ertesi gün aynı işlemleri tekrar etmek üzere bohçayı orada bırakmadan önce söz konusu bohçayı, üzerlerine bir taşın yerleştirildiği odun parçalarının arasına koyar ve bütün bunları külle kaplar.

Büyücü arada sırada ruhun hâlâ bohçanın içinde olduğundan emin olmak için karanlık çöktüğünde kulübeye gider ve dinlemeye koyulur. Kulübenin çatısından gelen bir tıkırtı ya da başka bir ses duyarsa, ruhun hâlâ orada olduğuna ve emeklerinin ödülünü beklemekte olduğuna ikna olur. Gene de amacına ulaşmak için birçok zorluğa ve kısıtlamaya katlanması gerekmektedir. Yıkanmamalı ve yağmurla temas etmemelidir. Sadece güneş altında ısınmış gölcüklerin sularından içebilir; çünkü bir akarsuyun soğuk suyu kurbanının şiddetli ateşini hafifletebilir. Hatta her tür saf su bile emniyetsiz olarak görülebilir; büyücü yemek pişirmekte kullanılan sudan içebilir sadece. Kaynatılmış sebzelerden yememeli, *taro*sunu ateşte kızartmalıdır. Bütün süreç boyunca cinsel ilişkiden uzak durmalı ve cinsel ilişkiye girmiş insanlardan yiyecek kabul etmemelidir.

Bohçanın saklandığı kulübede bir ölüm sessizliği olmalıdır. Kimse yüksek sesle konuşmamalı, gürültüyle öksürmemelidir. Bütün konuşmalar fısıltıyla yapılmalıdır. Hiçbir odun kırılmamalı, ince dalların üzerine basıldığında çıkacak sesten kaçınılmalıdır. Kulübenin içinde iki oda bulunmaktadır, bohça küçük olan odada tutulur ve bu odaya güneş ışığının girmesine izin verilmez; hapsedilmiş ruh böylece kaçış için hiçbir umut ışığı bulamayacaktır.

Bütün bu uygulamalar, birçok bölgeden insanı bir araya getiren bir şölende doruğa ulaşır. Büyücü ve arkadaşları di-

gerlerinden ayrılarak, ıssız kulübede bir araya gelir. Bu gibi uygulamaları yapmakta olan bütün herkes bohçalarını da yanlarında getirir. Bohçalar, ruhun hâlâ bohçanın içinde olup olmadığını anlamak için elle tartılır ve çok hafif bulunan bohçalar bir kenara ayrılır. Geri kalan bohçalar ise kırık parçalardan oluşan eski bir çömleğin içine konur, küllerle kaplanır ve çömleğin etrafında halka biçiminde bir ateş yakılır. Daha sonra büyücüler kurbanın hastalığını taklit ederler; bunun sonucunda bohçalar oradan alınır ve bir ateşin üzerine yatırılır. Böylece bohçaları kaplayan şeyler yanacak ve kurbanın hastalığı bir krize dönüştürülecektir. Büyücüler ölümcül bir acı içerisindeymiş gibi kıvranırlar, of çekerler, inlerler ve yüksek sesle yakınırlar. Arkadaşları onları ziyaret eder, onlara acır ve onları büyülemiş olabilecek insanlar hakkındaki düşüncelerini açıklarlar. Bu sırada büyücülerin bir kısmı ölümcül hastalığı canlandırmaya devam ederken, diğer büyücüler bohçaları ateşin üzerinden alır ve onları kumaş parçaları arasında sıkar; böylece kurbanın ölüm ıstırabı çekeceğini, boğazının ve kalbinin cendereye alınacağını, nefesinin kesileceğini ve dehşet ve umutsuzluk içinde ölüme sürükleneceğini düşünürler. Kumaş parçaları kesilir ve bütün bohçalar yere düşer; büyücülerden kimisi kurbanın ölümünü taklit ederken, diğerleri onun ölüm anındaki feryatlarını seslendirir. Bu sırada, o çevrede kurbanın isminin verilmiş olduğu bir ağaç kesilip yere devrilir.

Son olarak bohça ateşe atılır ve bohçayı kaplayan her şey bütünüyle yanar. Bohçanın içindeki bambu çubukları ağaç kabuklarına sarılır ve bir taş aracılığıyla şiddetle dövülür; bu sırada ölüm sahnesi tekrar oynanmaktadır. Büyücülerden bazıları ölmüş gibi yere uzanırken, diğerleri onlar ve işleri hakkında konuşur. Kafalarına kadın şapkaları takıp bir kadın gibi feryat ederler. Bir köyün diğer bir köye serzenişlerini dile

getirip, korkutucu intikam yeminleri ederler. Sözcüklerle ifade edilen savaş somut darbelere yol açar ve büyücüler silahları temsil eden sopa ve çubuklarla kurbanın ölümünden sonra çıkacak kavgayı canlandırırlar.

TEDAVİ: KUTTÖRENLERİN BÜYÜSEL YA DA DİNSEL DOĞASI

Bu büyüsel işlemler sayesinde üretilen hastalık koşullarının tedavisi, büyücünün kuttörenlerine (ritüellerine) karşı koyacak önlemlerden meydana gelen benzer inançlardan esinlenir. Keysser, başka bölgelerde sık sık görülen yöntemden, yani büyücünün parayla ya da başka yollarla büyüyü etkisiz kılması için ya da bu örnekte olduğu gibi hapsedilmiş ruh-maddesini serbest bırakması için ikna edilmesinden söz etmez; ruhun kurtuluşu başka yöntemlerle sağlanır. Kurbanın bir arkadaşı ruhu hapsedildiği yerden gizlice kurtarabilir ya da bu kurtuluş sembolik bir işlemle gerçekleştirilebilir. İçine bir miktar ruh-maddesi yerleştirilen bir büyü kabı, ruh-maddesinin vücuda geri dönüşünü tasvir etmek amacıyla hastanın göğsüne, sırtına ve bacaklarına sürülür ve daha sonra bu kap, ruhun artık özgür olduğunu göstermek için parçalara bölünür. İşlem üç kere tekrar edilir, her defasında farklı sözler söylenir ve yeteri kadar sıkı bir şekilde sarmalanmamış olan ruh-maddesi bu işlemlerin gücü sayesinde tekrar özgür hale getirilebilir. Başka bir yöntemin temelinde yatan ilke ise ateşin suyla söndürülmesi ilkesidir; bu yöntemde, hastaya ait olan bir miktar ruh-maddesi, bir dağ akarsuyunun soğuk suları içine konur. Gene başka bir yöntemde, hastaya ait olan bir miktar ruh-maddesi yapraklarla sarılır ve içi oyuk bir taşın içine gizlenir; daha sonra taş derin bir göle atılır. *Kai* toplumun büyü tarafından üretilen hastalığı iyileştirmek için kullandığı bu tedavi yöntemleri, diğer toplumlar

içerisinde ve başka türden usullerde de gördüğümüz, tedavinin hastalığın nedenine dayanması gerçeğini göz önüne serer.

*Kailer*in bu ayrıntılı uygulamaları bütün etnologlar tarafından bir büyü örneği olarak görülebilir ama bu uygulamalarda dine bir hayli yaklaşan özellikler de bulunmaktadır. Büyücünün söylediği sözler her ne kadar birden fazla örnekte üstün bir güce yakarma işareti taşıyorsa da, bu bakımdan bir kesinlik taşımamaktadır. Gene de dinsel tavrın daha önemli bir göstergesi, uygulamalarda kullanılan nesnelerin, hayalet ya da ruhların yaşadığı yerlerden getirilmiş olması zorunluluğudur. Diğer yandan tedavi yöntemleri ise yalnızca büyüsel bir kimlik taşımaktadır; bütün olarak ele alındığında bu uygulamaların dinsel olarak değil, kesinlikle büyüsel olarak değerlendirilmesi gerekir.

KUTTÖRENLERİN TEMELİNDE YATAN İNANÇLARIN SOMUT DOĞASI

*Kailer*in kuttörenleri etkisel büyünün iki çeşidine, sırasıyla öykünme ya da homoepati büyüsü ile temas büyüsüne özgün birer örnek oluşturmaktadır. Bugüne kadar bu büyü türlerinin temelini oluşturduğu düşünülen ilke, az çok gizemli bir ilkedir.

Bu nedenle Sir James Frazer[1], bir insanla onun ayrı bir parçası arasında bağlantı olduğuna ilişkin inancı, "modern bilim tarafından da kesinlikle benzer bir amaç için –yani, cansız ya da canlı varlıkların bize boş olarak gözüken bir uzay içinde birbirlerini fiziksel olarak nasıl etkilediğini açıklamak için kanıtsız olarak ifade edilmiş, bir görünmez eter türü olarak düşünebileceğimiz" bir ilişkiye bağlamaktadır.

[1] *A.g.y.*, Cilt 1, s. 54.

Sir James Frazer elbette temas büyüsüne ilişkin yaptığı bu açıklamanın, vahşi insanın eylemlerini belirleyen düşünce tarzlarının modern bilimin dilindeki mecazi bir ifadesi olmak dışında başka bir anlama gelmesini amaçlamamaktadır. Gene de nasıl olursa olsun, temas büyüsünün temelini oluşturduğu düşünülen fikirler onun kullandığı dilde gizemli olmasa bile soyut bir karakter taşıyacaktır, ki ben de bu soyut karakterin ilkel kültürdeki toplumların zihinsel süreçlerinin somut doğasına karşıt olduğuna inanıyorum. Vahşi insan çoğunlukla oldukça karmaşık uygulamalarla iş görmektedir sadece; çünkü bu hareket tarzı ona topluluğunun hatırlanamayacak kadar eski gelenekleri tarafından buyrulmuştur, vahşi insanın eylemlerinin dolaysız güdülerinin keşfedilebildiği yerlerde, bu eylemlerin, Sir James Frazer'ın dile getirdiği metafordan çok farklı, somut bir karakteri vardır.

Kailer tarafından uygulanan tıp ve büyü harmanının ilgi çekici yönü, bu karmaşık uygulamaların temelini oluşturan inançların somut ve belirgin karakterinde yatmaktadır. Vahşi insan, ruh kavramından ve ruhun ölümden sonra yaşaması kavramından daha belirgin olan birkaç kavrama sahiptir. *Kailer*in büyüsünün temelinde yatan ilkeyi bize sunması bakımından bu kavramı yalnızca, ruhun bölünebilir olduğu inancını ekleyerek tanımlamamız gerekiyor, ki bu ilke de uygar insanın dinsel davranışlarının temelinde yatan ilkeler kadar belirgin bir ilkedir. *Kailer*in temas büyüsü uzak bir yerde yapılan eyleme ilişkin gizemli bir inanca değil, büyücünün diğer bir kişinin ruhuna ait bir parçaya, yok etmek istediği kişinin hayati özüne sahip olduğu inancına dayanır. Büyücünün yaptıklarının, parça üzerindeki işlemlerin bütün üzerindeki işlemlere denk olduğu inancına işaret ettiği düşünülebilir; ancak parça ve bütün arasında ya da daha doğrusu *Kailer*in örneğinde olduğu gibi ruh ve ruh-maddesi arasında

bir karışıklığın var olması olasıdır. Bunun böyle olduğu, Keysser tarafından verilmiş olan bilgilerin çeşitli bölümlerinde gördüğümüz ruh ve ruh-maddesi arasındaki karışıklık tarafından gösterilmektedir.

Bölünebilir bir ruh-maddesi kavramının sadece Yeni Gine ve Malay Takımadaları'nda bulunduğunu biliyoruz; bu kavramının dünya çapında ne oranda yaygın olduğunu göstermek için daha fazla kanıta ihtiyacımız var. Şimdilik söyleyebileceğimiz tek şey, bu kavramın, şu anda gizemli ve anlaşılmaz olan vahşi insanın yaşam tarzları açısından daha fazla açıklamaya ihtiyaç duyduğudur.

Etkisel büyünün diğer türünü herhangi bulanık, gizemli bir ilkeye dayandırmak için ise çok az haklı nedenimiz vardır. *Kailer*in kuttörenleri, öykünmenin ne kadar etkili olduğuna ilişkin bir inancı gösteren eylemlerle doludur; bu eylemlerin çoğu özelliği, bir olayın taklit edilmesinin o olayı gerçek hayatta da var edeceği inancına dayanır. Çoğunlukla 'benzer benzeri yaratır' deyimiyle özetlenen bu ilke, hiçbir bulanık ya da belirsiz yönü olmayan bir ilkedir. Bu ilke yalnızca daha bilimsel olan birkaçımız için belirsiz görünebilir; çünkü hepimizin bildiği gibi bu ilkenin farklı bir biçimi hâlâ içimizde gelişip büyümekte olan bir tıp sistemin temelini oluşturuyorsa da, bizler bu ilkeye bir doğal neden yasası olarak inanmaktan vazgeçmişizdir. Tıp ve büyü harmanının temelinde bulunan psikolojik süreçlere ilişkin sahip olduğumuz bu türden pozitif bilgiler bizleri insan aklının gizemli başlangıcına götürmez; ama kendi sosyal faaliyetlerimizi yönlendiren benzer kavram ve inançlarla tanıştırır.

2

İlk bölümde, özellikle tıp ve büyü arasındaki ilişkileri ele aldım ve büyü terimini iki tür süreç için kullandım: Hastalığın doğrudan doğruya insan aracılığına yorulduğu süreç ve hastalığın tinsel varlıklara yorulması gerçeğine karşın, tedavi yöntemlerinin yüksek bir güce yalvarmaya ilişkin hiçbir unsur taşımadığı süreç.

TEŞHİS VE TAHMİN SÜREÇLERİ

Teşhis ve tahmin süreçleri hakkında çok az şeyin söylenmiş olması dikkatinizi çekmiş olabilir. Hastalığın nedenine ilişkin inancın doğası doğrudan doğruya tedavi yöntemini belirliyorsa da, hastalığın nedeninin bulunması için genellikle hiçbir özel uygulamaya gerek yoktur. Hastalığın nedeni, hastalık bulaştırabilme gücüne sahip olduğuna inanılan bir insanı ya da tini kızdırmış olabilecek hareketlerinden haberdar olan hastanın kendisi tarafından ya da hasta yakınları tarafından bir çırpıda ortaya çıkarılır.

Teşhis amacıyla özel uygulamaların yürütüldüğü yerlerde

ise bu uygulamaların çoğunlukla dinsel bir karakteri vardır; hatta tedavinin tümüyle büyüsel olarak göründüğü yerlerde bile. Murray Adası'nda ve Torres Boğazı'nda, hastalığın, *zogo* denen nesnelere sahip olmaları ve uygun işlemleri bilmeleri sayesinde hastalık üretme gücü olan belirli insanların eylemleri sonucunda ortaya çıktığına inanılır. Böylece *zogo*lardan birinin insanları zayıflatıp acıktırabileceğine ve aynı zamanda dizanteriye yol açabileceğine; diğer bir *zogo*nun kabızlığa, bir üçüncüsünün de deliliğe yol açabileceğine inanılır.

Bir insan hasta olduğunda kimi kızdırdığını hemen bilebilir ve böylece özel bir teşhis işlemine de gerek kalmaz; ama çoğunlukla hasta veya arkadaşları, kehanet sürecinin yürütüldüğü *tomog zogo* denen bir türbeye sahip olan belirli kişilere başvurur. Bu türbe, adanın düzensiz bir plânını oluşturacak şekilde bir araya getirilmiş birtakım taş ve denizkabuklarından meydana gelir.[1] Bu mekân, söz konusu olay hakkında özel bilgiye sahip olanlar tarafından seher vaktinde ziyaret edilir. Eğer denizkabuklarının birisinin içerisinden bir kertenkele çıkarsa, bu deniz kabuğunun simgelediği ev ya da köy hastalığı üreten kişinin yaşadığı yeri gösterir. Eğer farklı denizkabuklarının içerisinden iki tane kertenkele çıkar ve dövüşürse, galip çıkan kertenkelenin içinden çıktığı denizkabuğu büyücünün yaşadığı yeri temsil eder. Bu türbeye ayrıca tahmin amacıyla da başvurulur; ölü bir kertenkele, hastanın ölümünü simgeler. Türbede birçok başka kehanet şekline de başvurulur. Murray Adası'nda ve gene Torres Boğazı'nın batısında bulunan adalarda akrabaların kafatası bu amaçla kullanılır; kafatasının hayattayken ait olduğu ruh, öğrenilmek istenen bilgiyi bir rüya aracılığıyla bildirecektir.[2]

---

[1] *Report Cambridge Expedition to Torres Straits*, vi, 1908, s. 261.

[2] *A.g.y.*, v, s. 362 ve vi, s. 266.

Morray Adası'ndaki *tomog zogo* örneğinde teşhis için gerekli olan materyali sağlayan hayvanlar karşısındaki tavırla ilgili olarak, işlemin ne oranda dinsel olarak adlandırılabileceğini söylememize yardımcı olacak yeterli bilgiye sahip değiliz; ama bu adalarda ve Torres Boğazı'nın diğer adalarında ataların kafataslarına başvurulması, kesinlikle dinsel kategoriye girer ve dinsel bir atalar kültünün bir parçasını oluşturur.

Atalar kültü Melanezya'da daha da belirgindir. Bu etnografik bölgenin birçok bölümünde bu kült, diğerlerine göre daha yüksek bir düzene sahip olan bir din örneği oluşturur; bu örnekte yalvarış ve tövbe unsurları belirgin bir biçimde mevcuttur. Burada bir kez daha, ataların ruhlarına, diğer bakımlardan kesinlikle büyüsel bir karakter taşıyan uygulamalarda teşhis amacıyla başvurulabileceği söylenebilir.

Tahmin yöntemleri ise, başlı başına dini bir karaktere sahiptir. Yeni Hebridler'deki Ambrim Adası'nda bir şef ciddi bir şekilde hastalandığında, tedavi için yapılan şeyler çok azdır; bunun yerine hasta adamın oğlu ya da erkek kardeşi, şef o mevkiyi kazandığı zaman inşa edilmiş olan ve *worwor* diye adlandırılan bir taş yığınına bir domuz götürür. Domuz *worwor*un üstünde öldürüldükten sonra şefin atalarının ruhları için bir hediye olarak orada bırakılır. O gece hasta adamın babasının ruhu, adamın oğluyla ya da erkek kardeşiyle uykudayken konuşacak ve hasta adamın kurtulup kurtulamayacağını söyleyecektir. Eğer hastanın kurtulamayacağı söylenmişse, insanlar bu kötü tahminden hoşnut olmayabilirler; böylece daha güzel bir cevap almayı umut ederek ilkinden çok daha değerli olan ikinci bir domuzu öldürürler. Bu sırada hasta adamı arkadaşlarına bağışlaması için ataya dua edilir. Kullanılan tek tedavi yolu, hasta adamın vücudunu ovmaktır; ama bu tedavi işlemi, insanların ölümcül bir sonu

keşfetmek ve gerekirse bu sonucu engellemek için başvurdukları rüya yoluyla yapılan kehanetlerden ve dualardan oluşan kesin dini uygulamaların yanında besbelli küçük bir çabadır.

Bence insanüstü ya da ilahi güçlerin yardımının, tahminle bağlantılı olarak bu kadar belirgin bir şekilde ortaya çıkması ilgi çekici bir durumdur. Bu zor ve belirsiz sanatın, tıp ve din arasındaki yakın bağımlılığı Melanezyalılar gibi bir toplum içerisinde, lokmanlık uygulamalarının diğer yönlerine göre çok daha belirgin bir şekilde ortaya konması oldukça öğreticidir.

TABUNUN ÇİĞNENMESİNE ATFEDİLEN HASTALIK

Tıbbi uygulamalar ile ölü ataların kültleri arasındaki yakın ilişki bütün Melanezya'da varlığını sürdürmektedir; ama belki de birbirinin içine geçmiş kuttörenler başka hiçbir yerde, Mr. A.M. Hocart ile birlikte dikkatle incelediğimiz Solomon Adaları'nın batı adalarında olduğundan daha büyük bir ayrıntı düzeyine ulaşmamıştır. (Ortak çalışmamızda yer alan bu bölümü yayımlamama izin veren Mr. Hocart'a son derece müteşekkirim.)

Mr. Hocart'la birlikte birkaç ayımızı geçirdiğimiz küçük Mandegusu ya da Eddystone Adası'nda hastalığın tedavisi ile belirli dinsel uygulamalar arasında, özellikle de tabu uygulamaları arasında öylesine detaylı bir ilişkiye tanık olduk ki, tıbbi uygulamalar hakkında söylenecek şeyler aynı zamanda tabu hakkında söylenecek şeylere de denk olacaktır. Bu ikisi arasındaki ilişki o kadar yakındı ki, birini diğerinden bağımsız olarak ele almak olanaksız olurdu. Bu küçük adada görülen hemen her hastalık, belirli ağaçların, özellikle de hindistancevizi ve betel ağaçlarının meyveleri üzerindeki tabunun çiğnenmesine atfedilir; tabuya ve onu tanıtan işarete de *ken-*

jo adı verilir. *Kenjo* sürecinin çok sayıda değişik türü vardır; her bir farklı tür, bir insana ya da küçük bir insan grubuna aittir ve bu işlemi uygulama hakkı, bu sanata sahip olan kişiden kısmen parayla kısmen de eğitim yoluyla edinilir. Bu yolla edinilen bilgi, birtakım uygulamalara ilişkindir; bu uygulamalardan biri tabunun konduğu sırada, diğeri tabu ortadan kaldırıldıktan sonra ve gene bir tanesi de, tabulu ağaçlardan alınan meyvenin kullanılmasına izin vermek için yerine getirilir. Ayrıca, tabunun yok edilmesine eşlik etmesi gereken uygulamaları yerine getirmeden tabulu ağaçlardan koparılan meyveleri kullanan kişiye musallat olan hastalığı tedavi etmek ya da biraz olsun iyileştirmek için birtakım başka uygulamalar da öğrenilir. Bu uygulamaların her biri değişik bir ada sahiptir; *salanga* adı tedavi işlemi için kullanılır. Belirli istisnaları olmakla birlikte, bütün bu uygulamalar aynı insanın ya da insan grubunun tekeli altındadır. Bu nedenle, tabuyu koyabilecek ya da ortadan kaldırabilecek, tabunun çiğnenmesi sonucu ortaya çıkacak hastalığı tedavi edebilecek kişi yalnızca tek bir insandır ve birazdan değineceğimiz gibi, tabu işlemine ilişkin uygulamalar ile daha çok tıp alanına giren uygulamalar arasında yakın bir benzerlik bulunur. Mr. Hocart'la birlikte, bu şekilde birbiri içine geçmiş tabu ve tıp işlemlerine ilişkin yaklaşık yüz tane örneğe tanık olduk ve bunlardan altmış tanesinden fazlasını da yazıya geçirdik. Aşağıda vereceğimiz örnek, bu işlemlerden birine, yani çiğnenmesi epilepsiye (sara) ve başka çırpınma nöbetlerine yol açan *kirengge* ismindeki tabuya aittir.

Kenjo işareti, tabu olarak kabul edilecek ağaç ya da ağaçların tepesine ya da yanına konur; bu tabu işareti çeşitli bitkilerden oluşur ve her bir bitkinin yaprak ya da filizleri dört tane olmalıdır. Bu sayı adanın kutsal sayısıdır. *Kirenggenin* tabu işareti, dokunulduğunda deriyi rahatsız eden bir taş ve

bir mercan ile gene *kirengge* diye adlandırılan kelebeği içerir. Bu kelimenin kelebek ve epilepsi için ortak kullanımı, böceğin hareketleri ile hastalık sırasında yapılan hareketler arasındaki benzerliğe dayanır.

Yapraklar ve diğer sayılan nesneler, korunacak ağacın yanına çatal biçimindeki bir çubuğun içerinde yerleştirilir ve şu sözler söylenir:

"*Kenjo*'nun ruhları, işte bu sizin; siz dört ihtiyar kadın, *kenjo*yu bilen dört ihtiyar, bu sizin. *Mbakia*'daki dört ihtiyar kadın, benim tarafımda olun. *Noemali*, benim tarafımda ol. *Kiambakia*, *Tupombakia*, *Saemali*, *Mbukumenia*. *Kenjo*'yu çalacak olan adam için yaptığım duayı kabul edin. Siz iki *lipa*, duamı kabul edin." Bu sözlerde anılan adlar, zamanında bu işlemi bilen ölmüş kadınların adlarıdır; beşinci isim özel bir *tomate* ya da hayalete, *tomate kirenggeye* aittir. Görünüşe bakılırsa bu ad, belki de aynı hastalıktan ölmüş bir adamdan türetilmiş olan bir epilepsi kişileştirmesidir. *Lipa* ise, özel bir balık türüdür.

Eğer ağacın sahibi ağacın meyvelerinden herhangi birini kullanmak isterse, *nyou* denen bir bitkinin dört filizi meyvenin üzerinde gezdirilir ve aynı anda şu sözler söylenir: "Ondan kurtulmak için bu bitkiyi gezdiriyorum. Bu adama geri dönme. Ananın yanına git. Babanın yanına git. Uzaklaş." Bu sözler, bu şekilde bir etkinin de meyveden çıkartıldığını gösterir ve bu etkinin, epilepsiyi ürettiğine inanılan *tomate*ye ya da hayalete ait olduğuna inanmak akla yatkındır.

Eğer tabu ağaçtan tümüyle kaldırılmak istenirse, *kenjo* işaretini oluşturan yapraklar ve diğer bütün nesneler kimsenin uğramadığı bir yere atılır. Böylece bu işaretin üzerine kimse basmayacaktır; *kenjo* işaretinin üzerine basılmasının ölümcül sonuçları olacağına inanılır. *Kenjo* ortadan kaldırıldığı sırada şu sözler söylenir: "Sen *kenjo*nun ruhu! Ayrıl ve

göğe yüksel, dünyanın üzerinde kalma artık. Ayrıl. Taze suyun içinde üşü. Güneşe doğru bakarak ayrıl; göğe bakarak ayrıl; yukarı çık ve gök gürültüsüne bağlı kal. Geri dönmemek üzere git. Ayrıl."

Herhangi bir insan, epilepsiye ya da *kirengge* olarak kabul edilen başka bir çırpınma nöbetine yakalanırsa, bu kişi ve arkadaşları, *kenjo kirengge* yapabilme gücüne sahip olmasıyla tanınan bir adama başvururlar.

Bu adam hastayı ziyaret eder ve *nyou* adı verilen dört yaprakla, bir miktar yosunla, kurumla ve odun artıklarıyla başından aşağı doğru adama vurur ve aynı anda şu sözleri söyler: "Uzağa git. Aşağı in ve git. Kesil. Bırak adam yaşasın; geri dönme. Onlar bana güzel bir bilezik verdiler." Bu en son söylenen cümle ve tabuyu ortadan kaldırmak için bu son cümlede kullanılan iki kelime, alınan ücrete ilişkindir; adadaki en önemli para bileziklerden ibarettir. Daha sonra hasta, belirli yaprakların yakılmasıyla oluşturulan dumana maruz bırakılır ve hasta bu dumanı içine çektiği sırada, lokman da şu sözleri söyler: "Sen yaşlı kadın, bizim tarafımızda ol. Sen yeni ruh. Siz dört yaşlı kadın." Bunun ertesinde yapraklar hastanın boynunun etrafına konur ve o sırada şu sözler söylenir: "Bizim tarafımızda ol. Bu adama lütufta bulun. Yaşamasına izin ver." Daha sonra da hastanın kafasının etrafına bir bant ve omuzuna da yapraklardan oluşan bir kuşak sarılır. Bu sırada şu sözler söylenir: "Yardım et ve çırpınmalarının kesilmesine izin ver." Bu sözleri söyledikten sonra lokman hastanın yanından ayrılır ve arkaya bakmadan oradan uzaklaşır. Bu tedavi, ayın solgunlaştığı son dört gün içerisinde yapılır. İşlem birbirini izleyen iki gün boyunca uygulanır; daha sonra *kenjo* ruhunun ya da ruhlarının işe koyulması için bir gün boş geçirilir ve dördüncü gün aynı işlemler tekrar uygulanır. Üçüncü günü üstün güçlerin işe koyulması

için boş geçirmek, bir *kenjo*daki *salanga* işleminin alışılmış bir özelliğidir. Aradan dört ay geçtikten sonra, bütün işlemler bir kez daha yapılır.

Tedavinin sonunda, dört küçük sucuk lokman tarafından ateşte yakılır ve şu sözler söylenir: "*Kirenggenin* ruhu, işte sucuğun. Yardım et. Bu adamı rahat bırak. Bundan sonra buraya bir daha dönmeyeyim." Ayrıca dört parça sucuk da hastanın evinin damının üzerine konur.

DİNSEL ÖĞE

Bu uygulamalardaki dinsel öğe apaçık ortadadır. Yalvarma belirtisi söylenen bütün sözlerde göze çarpmaktadır. Bu belirtiler kesinlikle kendisinden istenen şeyi vermeme yetkisi olan varlıklara yapılan dualar olarak değerlendirilebilir. Bütün bu işlemlerin sonunda yakıldıktan sonra sunulan şey, söz konusu varlığın gönlünü almaya yönelik bir niteliğe sahiptir ve ayrıca bu, müdahalesi sayesinde tedavinin başarıyla tamamlanabildiği tinsel varlığa ya da varlıklara yönelik bir teşekkür ifadesidir.

Bu işlemlerde dikkati çeken şey, tedavi sürecinin, Melanezya'nın bu bölgesinde ve diğer bölgelerinde belirgin bir dini karaktere sahip olan tabu kurumuyla içe içe geçmiş olmasıdır. Burada hastalığın, ölülerin ruhları adına ve onların onayı altında konan bir tabunun çiğnenmesi sonucunda ortaya çıktığına inanılır. Bu şekilde koruma altına alınmış olan ağaçların meyvelerini koparmak, suçu işleyen kişinin arkadaşları tarafından cezalandırılmaz; ceza, hiçbir insanın müdahalesi olmadan doğrudan doğruya üstün güçlerden gelir. Lokmanın uygulamaları, bu üstün güçlerin yardımını kazanan araçlardır sadece. Bu lokman kuttörenleri, bir suç yerine bir günah olarak değerlendirilmesi gereken tabunun çiğnenişini izleyen talihsizliği ortadan kaldırmak için düzenlenmiş-

tir. Her ne kadar aracı olan kişiye bu örnekte lokman ismini vermiş olsam da, bu kişinin, hastanın yaptığı saygısızlık sonucunda kendi başına musallat ettiği belayı ortadan kaldırmaları için üstün güçlere çağrıda bulunmak gibi bir ayrıcalığı olan bir rahip olarak değerlendirilmesi daha doğru olabilir. Ücret olarak verilmiş olan bilezik lokman tarafından saklanıyor olsa da, bu bileziğin, etkileriyle hastalığı tedavi eden ruhlara verilmiş olduğu düşünülür.

Eddyston Adası yerlileri hastalığın, tabu kabul edilmiş ağaçlara göz kulak olan ruhlar tarafından üretilmesine inanmanın yanı sıra, hastalığı üretebilme gücünü atfettikleri *Mateana, Sea, Ilonga, Paro, Mbimbigo* gibi özel isimleri olan birtakım başka varlıklara da inanırlar. Bu varlıklar, yıldırım, yıldız kayması ve gökkuşağı gibi doğal fenomenlerin kişileştirilmiş halidir ve bu varlıkların çoğu, genelde türbelerin çevresinde bulunan özel uğrak yerlerine sahiptir. Bu uğrak yerlerine gitmek, hastalığın atfedildiği nedenlerden biridir; ancak bu varlıkların kurbanın işlediği herhangi bir suçtan oldukça bağımsız bir şekilde hastalığı ortaya çıkardıklarına inanılır. Gene de bu varlıkların hastalığı ürettiklerine inanılan en yaygın mekanizma bir tabunun çiğnenmesidir. Bir insan *Mateana*'dan geldiğine inanılan hastalık belirtileri gösterirse, hastalığın *Mateana* tarafından üretilmiş olduğuna, bu varlıkla bir bağlantısı olan ve *kenjo Mateana* diye adlandırılan özel bir tabunun çiğnenmiş olduğuna inanılır. 'Eğer bu varlıkla bağlantısı olan tabuyu çiğnememiş olsaydı, *Mateana* bu kişiyi ateşlendirmezdi,' düşüncesi kabul edilir. Burada iki farklı inancın, hastalığın bir yıldırım kişileştirmesi tarafından üretilmesine ilişkin inançla, hastalığın tabu kurumunun ihlal edilmesine bağlandığı başka bir inancın birbiri içine geçtiği bir örnekle karşı karşıyayız.

BÜYÜSEL SÜRECİN GETİRDİĞİ DİNSEL NİTELİK

Bu iç içe geçme sürecini başka bir sefere ele almayı umut ediyorum. Şu anda göz önüne sermem gereken tek şey, bu iç içe geçme sürecindeki her iki unsurun da dinsel nitelik taşıdığıdır. Hastalığın nedeni ve tedavisine ilişkin iki inanç kümesi, içe içe geçişin ürününün sahip olduğu dinsel karaktere herhangi bir şekilde zarar vermeden bir araya gelmiştir. Ancak Eddystone Adası'nda, benzer bir içe içe geçiş sürecinin, diğer yönlerden açıkça büyü kategorisine girebilecek hastalık üretimi işlemlerine dinsel bir karakter kazandırdığı örnekler de vardır. Burada belli bir tabu türünü çiğneyen kişi, *nijama* denilen birtakım insanların eylemine maruz kalır; bu insanlar, dünyanın birçok bölgesinde kem göze (nazar) yorulan güçlere yakından benzeyen güçlerin sahibidirler. Bu tabuyu çiğneyen kişi, bir *nijama*nın eylemine işaret ettiğine inanılan belirtiler gösterir. Bu örneklerin bir kısmında, hastanın ağzından kan fışkırır ve hasta hemen ölür; ama daha hafif örneklerde, tabularla bağlantısı olan uygulama usullerine benzer usulleri olan, belirgin bir tedavi uygulaması vardır.

Başka bir *kenjo*nun, *kenjo mba*nın çiğnenmesi ise, *mba* denen bir büyücünün eylemine atfedilen bir hastalığa neden olur; bu büyücünün, hastalığın bulaştırılmak istendiği kişi tarafından kullanılmış olan bir nesne ya da bir yiyecek parçasının üzerinde eylemde bulunmak yoluyla hastalığı ürettiğine inanılır. Bu durumda söz konusu örnek, benim ilk derste anlattığım üçüncü büyü kategorisinin içine girmektedir. Bir *mba*, tabunun çiğnenmesinden oldukça bağımsız bir şekilde herekete geçebilir ama insanların hastalığı bir günahın cezası olarak görme eğilimleri o kadar güçlüdür ki, kurban bir tabuyu çiğneyerek yanlış bir yola sapmadıkça, büyücünün hedefine ulaşabileceğine ihtimal verilmez.

Her şeyden önce büyüsel olarak değerlendirilebilecek bir

işlemin dinsel bir karakter kazanması durumu, Eddystone Adası'ndaki büyücülükle bağlantılı olarak başka bir şekilde de kendini gösterir. Bir insan bir *mba*nın eylemine bağlı olduğuna inanılan bir hastalığa yakalandığı zaman, tedavinin temeli, büyücünün kurbanına etki etmekte kullandığı *penupenu* diye adlandırılan yemek parçasını ya da diğer nesneyi tekrar ele geçirmeye dayanır. Bu *penupenu*, iki yolla ele geçirilir. Birinci yolda, hastanın akrabaları, bu gibi durumlarla ilgili olarak kehanette bulunabilme gücüne sahip olmasıyla ünlenen bir adama başvururlar. Kahin bir bileziği havaya doğru kaldırır ve büyüsel güce sahip olduğuna inanılan bütün insanların isimlerini sayar. Bu isimlerden biri seslendirildiği sırada bilezik dönmeye başlar. Büyücünün kim olduğu bu şekilde açığa çıkarıldıktan sonra, akrabalar büyücüyü ziyaret edip, yaptığı işten dolayı onu suçlarlar. Kuşkulanılan büyücü suçunu hemen kabul edip, sakladığı *penpenu*yu kurbanına geri verebilir. Eğer suçunu itiraf etmeyi reddederse, büyücü bir kolundan ağaca asılır. Kural olarak suç kısa süre içerisinde itiraf edilir; ama eğer bir gecikme olursa, teşhis için yapılan kehanette bir hata yapılmış olduğu sonucuna varılır ve ağaca asılıp suçlanmış kişi serbest bırakılır. Böyle bir durumda hastanın iyileşeceği söylenebilir; çünkü hastanın zihni, hastalığının bir büyücüye bağlı olduğu fikrinden arınmıştır.

Bu yöntem, bilezikle yapılan kehanete başvurulması bakımından, büyü adı altında nitelendirilebilecek yöntemlerden ayrılır; bu kehanet işlemi kesinlikle bir atanın ruhunun aracılığına dayanır. Kuşkulanılan büyücünün ağaca asılması, işkencenin doğru cevabı getirdiğine inanılan ordeal niteliği taşır; burada belirgin bir dinsel nitelik bulunmamaktadır. Bir *mba*nın eyleminin teşhis edildiği örneklerde kullanılan diğer yöntemde ise dinsel karakter apaçık ortadadır. Özel bilgilere

ve güçlere sahip olan bir insan, *tomate kuri* denen belirli ruhlara yakarır; bu ruhların hasta adama geri verilmesi için *penupenu*yu bulabileceklerine inanılır. *Penupenu*nun ele geçirilişine, bir tabunun çiğnenmesi sonucunda maruz kalınan hastalıkları iyileştirmek için kullanılan uygulamalara benzeyen uygulama ya da ritüeller eşlik eder.

Bu nedenle, tıp sanatının dinsel karakteri Eddystone Adası'nda o denli güçlüdür ki, gerçekte başka bölgelerde rastlanan büyülerle aynı özelliklere sahip olan işlemler, insanların dinsel törenlerinin temel amaçlarını oluşturan ölülerin ruhlarına tövbe etmeyi ve yakarmayı içeren araçlar yoluyla teşhis ve tedavi edilir. Öyle görünmektedir ki, bir birleşme süreci yaşanmıştır ve bu sayede, hastalığı ilgilendiren en zıt yöntemler, başka yerde açık bir biçimde bütünüyle farklı kategorilere ait olan yöntemler, teşhis ve tedavi bakımından tek bir başlık altına girmiştir. Aynı durum hastalığın nedenine ilişkin inançlar bakımından da bir dereceye kadar geçerlidir; çünkü hasta, dini bir kurala tecavüz ederek kendisini böyle kötü bir eyleme maruz bırakmadıkça, hastalığın insan aracılığıyla üretilmesinin etkili olamayacağına inanılır.

Hastalığın üretilmesi ve iyileştirilmesi ile din arasındaki yakın ilişki Melanezya'nın birçok bölgesinde göze çarpmaktadır. Totemcilik kurumuna sahip olan adalarda, hastalığın, totemin yenmesi ya da öldürülmesi gibi herhangi bir şekilde totem kurallarının çiğnenmesi sonucunda ortaya çıktığı söylenir. Bu kurallar tabuların doğasına sahip olduğu için, burada bir kez daha tıp ve tabu arasındaki ilişkiyle temasa geçiyoruz. Tabunun özellikle insanların domuz öldürmek yoluyla derece derece yükseldiği belirli karmaşık örgütlenmelerle ilişki içinde olduğu Yeni Hebrid Adaları'nda, tabuların çiğnenmesi beraberinde hastalığı da getirir. Ancak Melanezya'da lokmanlığın bu dinsel karakteri tek başına baskın de-

gildir; bu karaktere çoğunlukla belirgin büyüsel uygulamalar da eşlik eder. Banks ve Torres Adaları ile büyük olasılıkla New Britain ve New Ireland gibi bazı adalarda bu büyüsel uygulamalar insanların yaşamlarında ve düşüncelerinde çok önemli bir rol oynar. Diğer bölgelerde ise lokmanlık uygulamalarının dinsel yönü daha ağır basmaktadır. Eddystone Adası örneğinde gördüğümüz gibi dinsel karakterin bu baskın yönü o kadar güçlü olabilir ki, büyü, hastalığı işlenen bir günahın cezası olarak gören görüşe boyun eğebilir.

HASTALIĞIN BAĞIMSIZ BİR ŞEKİLDE ORTAYA ÇIKMASI

Şimdiyse hastalığın insanların ya da üstün güçlerin eylemlerinden bağımsız olarak ortaya çıktığına inanılan örnekleri kısaca ele almalıyım. Bu inanç Melanezya ve Yeni Gine'nin birçok bölgesinde bulunmaktadır ve lokmanlık uygulamalarının büyü ve din ile olan ilişkisini gösteren daha çarpıcı adetler yanında çok az dikkat çekmiş olsa da, evrensel bir inançtır.

Bu şekilde ele alınan hastalıklar, bizim "önemsiz hastalıklar" adı altında gruplamaya alışkın olduğumuz hastalıklardır. Eğer hastalık hayatı tehdit etmeye başlarsa, insanlar ancak o zaman insan aracılığını ya da tinsel aracılığı düşünürler. Bu "önemsiz hastalıklar"ı bizler büyük çoğunlukla herhangi bir uzmanın yardımı olmaksızın, evde bulunan ilaçlarımızla uyuşan önlemleri kullanarak tedavi ederiz. Profesör Seligman bizlere Yeni Gine'deki *Sanaugolo* toplumunda ancak sıradan tedavinin yarar getirmediği durumlarda bir büyücüye başvurulduğunu bildirmektedir.[1]

Bazı durumlarda, ciddi hastalık örneklerinin tedavisinin

[1] *Journ. Anth. Inst.*, 1902, xxxii, s. 300.

temelinde yatan inançlar, bu önemsiz hastalıkların tedavisini de etkilemektedir. Eddystone Adası'nda kol ve bacaklarda "kendi kendine ortaya çıktığına" inanılan belirli ağrılar böylece tabunun çiğnenmesine atfedilen hastalıklarda kullanılan önlemlere benzer önlemlerle tedavi edilir. Bu şekilde yapılan bir tedaviye, yakılan bir adağın tinsel varlıklara sunulması eşlik eder; bu adak, bir tabunun çiğnenmesinde başvurulan tedavi amaçlı ritüellerin bir özelliğidir.

Belirli hastalık örnekleri doğrudan doğruya insan aracılığına ya da tinsel aracılığa bağlanmıyor diye, bu hastalıkların kaynaklarının "doğal" nedenler dediğimiz alana gireceği sonucuna varmamamız gerekiyor. Eddystone Adası gibi bir yerde bu önemsiz hastalıkların nedenine ilişkin inançları inceleyecek olursak, bu hastalıkların kendi kendine ortaya çıktığına inanıldığını ve bu nedenle, dinsel buyrukların göz ardı edilmesine bağlanan hastalıkları izleyen uygulamalara gerek duyulmadığını görürüz. Önemsiz hastalıkların çok az dikkat çektiği ve spekülasyon için bizlere çok az olanak sağladığı görülmektedir. Kural olarak yaşamı tehdit etmeseler de, bu şekilde kendi kendine ortaya çıktığına inanılan sıkıntıların yaygın olduğu ve büyük bir huzursuzluk kaynağı oluşturduğu doğrudur. Bu hastalıkların, çok sıklıkla görülmelerinden dolayı mı büyüsel ya da dinsel alanların dışında kaldığı cevaplanması gereken bir sorudur. İnsanlığın spekülasyon gücünü, istisnai ya da her şeye rağmen daha az alışılmış yaşam pratikleri kışkırtır.[1] Örneğin kol ile bacaklardaki ağrılar gibi tropik kuşakta sıklıkla rastlanan vakalar, tıpkı kendi soğuk algınlıklarımızın ve diğer alışılmış hastalıklarımızın büyük ölçüde bizim tıbbımızın kapsamı dışında kalması gibi, büyü-dinsel ilgi alanının dışında kalırlar.

---

[1] Karş., W. H. R. Rivers, *Folk Lore*, 1912, xxiii, s. 307.

LOKMANLIK UYGULAMALARINDAKİ ÇEŞİTLİLİK

Hastalığın insan ya da tinsel aracılardan bağımsız bir şekilde ortaya çıkmasına ilişkin inanç, yabanıl toplumların lokmanlık uygulamalarına bir çeşitlilik unsuru katar. Herhangi bir insan ya da tinsel aracının işe karıştığına karar verilmesi durumunda bile, benimsenen tedavide çeşitliliğin ortaya çıkması için geniş bir alan kalabilir. Aşağıda anlatacağım ve Eddystone Adası'nda yaşamış olduğum deneyimi doğru bir şekilde yargılayabilirsek, Melanezyalılar gibi toplumların birçok doktora bel bağladıklarını ve tek bir hekimle ya da ilaçla yetinmediklerini görürüz.

Bu adada bizlere asistanımız olarak eşlik eden bir adam apikal zatürreye yakalanmıştı. Birkaç gün boyunca hasta kaldıktan sonra, bu adamın tarafımdan tedavi edilmeye can attığını duydum ve hastalığının geri kalanı boyunca onun yanında bulundum. Adam zaten adanın tanınmış bir lokmanı olan ve Eddystone'da uygulanan tıpla ilgili bildiklerimin çoğunu kendisine borçlu olduğum *Kundakolo* tarafından da tedavi ediliyordu. Daha sonraları yaptığım ziyaretlerden birinde, gene tanınmış bir lokman olan asistanlarımızdan biri, ben görüşmemi bitirir bitirmez, ovmalardan, tükürmelerden ve dualardan oluşan bir tedavi yürüttü; uyguladığı tedavi, o sırada en önemli şikayet kaynağı olan terlemenin çaresini bulmak üzere tasarlanmıştı. Ben de böylece hastanın yanında bulunduğum süre içerisinde, kendi sanatımda iki rakiple karşı karşıya olduğumu gördüm. Ama hasta eski sağlığına kavuştuktan sonra en az bir düzine rakibimin olduğunu öğrendik. İlk teşhis, adamın büyücülük ya da *mba* yüzünden hastalığa yakalandığı yönünde olmuştu ve bu duruma uygun değişik tedavi yöntemleri uygulasınlar diye üç farklı lokman çağrıldı. Ben de bunun ertesinde ziyaretlerime başladım, ama bu sırada başka iki lokman daha çağrıldı ve bunlar da büyü

karşısında iki farklı 'tedavi' uyguladı. Bunun sonucunda *mba* teşhisinden vazgeçildi –bu vazgeçiş bir kriz dönemine denk gelmişti ve daha sonra bir kadın, *nijama*ya yönelik tedaviyi uyguladı; yani hastanın kem göze maruz kalmış olduğu düşünüldü. Bunu, kısa bir süre sonra değineceğimiz *ave* adındaki bir varlığa atfedilen bir belirtiye çare bulmak için kullanılan başka bir tedavi izledi. Bu tedaviden sonra, *tagosoro* denen ve genelde *Mateana* ve *Sea* diye adlandırılan varlıkların eylemi sonucunda ortaya çıkan hastalığı iyileştirmek üzere kullanılan üç farklı 'tedavi' uygulandı. Bütün bu tedaviler tamamen başarı sağlayamayınca, ilk *mba* teşhisi, bir sonraki tedavinin temeline oturtuldu. Aradan bir ay geçtikten sonra hasta, eski gücüne bütünüyle kavuşamadığından dolayı, kendisini tekrar *tagosoro* ışığında tedavi etmesi için başka bir lokman çağırmayı düşünüyordu. Hastanın çılgınlaştığı ve dışarıda çırılçıplak yürümekte ısrar ettiği bir safhada, *Kenjo tuturu*nun çiğnenmesinin, çalılıklarda yaşayan *tuturu* ismindeki varlıklara atfedilen bir delirme haline yol açtığı dikkate alınarak hastanın arkadaşları *kenjo tuturu* tabusunun çiğnenmesi durumunda uygulanan tedavide yetenekli olan bir lokmanı çağırmanın uygun olacağını düşündüler.

LOKMANIN RAHİPTEN FARKLILAŞMASI

Tıbbi işlevler konusunda Eddystone Adası'nda görülen yüksek uzmanlaşma düzeyi, şu ana kadar göz ardı ettiğim bir konuya giriş yapmak için iyi bir örnek olabilir. Kitabın ilk bölümünde tıbbı, büyü ve dinden ayırt etmeyi olanaklı kılabilecek yöntemlerden birinin, lokmanın büyücü ya da rahipten ne oranda farklılaştığına ilişkin bir inceleme olacağını söylemiştim. Bu dersler boyunca özellikle ele aldığım bölgede böyle bir farklılaşmanın varlığına dair çok az kanıt olduğu hemencecik söylenebilir. Avustralya, Yeni Gine ve Mela-

nezya'da, daha biraz önce söz ettiğim basit çarelerin, herhangi biri tarafından kullanılabileceği izlenimi doğabilir ve bu bakımdan da lokman, toplumun genel yapısından farklılaşma göstermemektedir. Tıbbi uygulamaları büyüsel ya da dinsel uygulamalarla harmanlayan kişiler sanatlarını genelde özel bir süreç sonucunda; üyeliğe kabul edilme ya da eğitim yoluyla elde ederler. Melanezya'da bu tür bir bilgi her zaman satın alınmak zorundadır. Tıbbi-büyüsel ya da tıbbi-dinsel sanatların herhangi bir dalında verilecek en mükemmel eğitim, parası öğretmeninin cebine girmedikçe öğrenci için hiçbir anlam ifade etmez. Bu eğitim ve satın alma gene de, hastalığın insan aracılığına atfedildiği yerlerde hemen hemen her zaman hastalığın üretimini, tedavisini ve ayrıca tıbbın dinle işbirliği yaptığı yerlerde görülen iyileştirici bir doğaya sahip uygulamalardan farklı uygulamaları yürütme gücü ve bilgisini de içerir.

Bununla beraber Eddystone Adası'nda, lokmanın rahipten farklılaşması yolunda belirgin bir adım atılmıştır. Tabu koymasını (yaratmasını) sağlayacak bir bilgiyi satın alan bir insan aynı zamanda muhakkak tabunun çiğnenmesini izleyen hastalığı tedavi edecek işlemin bilgisini de satın alır. Ama gene de bilgisinin bu kısmını kullanmayabilir. Adadaki belirli insanlar tedavileri uygulamaktaki başarılarından dolayı özel bir üne kavuşmuşlardır; bu insanlara *tinoni salanga* ismi verilir. İşte bu *tinoni salanga*lar sayesinde, lokmanın rahipten farklılaşmasının başlangıcına açıkça tanık oluruz. Bu ayrımı ortaya çıkaran koşulların birkaçından söz etmek ilginç olabilir. İlk koşul, tedavisinin başarıya ulaşmasını isteyen bir *tinoni salanga*nın, bitki köklerini ya da ilaçlarının diğer bileşenlerini kesip kazımak için, *rikerike* isminde özel bir tür denizkabuğu aleti kullanması gerekliliğidir. Bu aletin üzerine basan bir kişi, lokmanın gücünü kazandığı *tomate*yi

ya da tinsel atayı kızdırmış olur; bu tinsel varlık da kızgınlığını hastalığı yaratmak yoluyla açığa vurur. İşte bir tabunun bilgisini satın almış olan insanlar, böylesine bir tehlikenin var olması sebebiyle tedavi konusundaki bilgilerini kullanmayı reddedecekler ve sanatlarının bu bölümünü, bu riski göze almaya istekli olan insanlara bırakacaklardır. Başka caydırıcı bir öğe ise, lokmanın özellikle ülser tedavisi için kullanılan uygulamalara benzer belirli uygulamalarda cinsel ilişkiden uzak durması zorunluluğudur.

En kesin terimsel anlamda tıbbın Eddystone Adası'nda dinsel tavırdan ayrılmakta olduğuna ilişkin başka bir gösterge daha vardır. *Mateana* denen varlığın etkisi kendisini ateşlenme, ağrı ve halsizliğin ortaya çıkışında gösterir; bu karmaşık belirtelere *tagosoro* adı verilir. Şu anda Eddystone Adası'nda *tagosoro*yu *Mateana*nın kızgınlığına ya da bir tabunun çiğnenmesine ilişkin herhangi bir inançtan bağımsız bir şekilde, bir hastalık var oluşu olarak teşhis ve tedavi etmeye yönelik belirgin bir eğilim görülmektedir. Hasta üzerinde *tagosoro* için yürütülen, biraz önce sözünü ettiğim üç tedavi şeklinde de durum muhtemelen böyleydi; *Ave*ye yorulan belirtilerin tedavisi de belki benzer bir doğaya sahipti. Ancak, Eddystone Adası'ndaki lokmanlık uygulamalarının bu şekilde modifikasyona uğramasının, son yıllardaki Avrupa etkisine dayanıyor olması olasıdır. Aynı şey, lokmanın uzmanlaşması yönündeki hareket için de doğru olabilir; çünkü böyle bir dışsal etkinin ortaya çıkardığı ilk sonuçlardan biri, vahşi insanın büyüsel ve dinsel uygulamalarına çoğu kez eşlik eden tehlike ve sıkıntılara direnmeyi azaltmak olmuştur.

Lokmanı büyücüden ya da rahipten ayırmakta görülen yaygın başarısızlığın, tıbbi işlevin uzmanlaşmasındaki herhangi bir başarısızlığa dayanmadığına dikkat etmek gerekir. Gerçekten de durum bunun tersi yönündedir. Papua ya da

Melanezya toplumu gibi toplumlar, tıbbi işlev farklılaşmasını bazı bakımlardan bizim yüksek derecede uzmanlaşmış tıp sanatımızda ulaştığımız düzeyden bile daha ileri bir noktaya ulaştırmışlardır. Eddystone Adası'nda farklı hastalıkların tedavisi o kadar büyük bir uzmanlığa ulaşmıştır ki, bir kişi romatizmayı, diğer bir kişi ateşlenmeyi, bir üçüncüsü sarayı ve dördüncüsü de deliliği tedavi eder; gerçi her örnekte hastalığın tedavisi belirli dini işlevlerle iç içedir. Bu derste Torres Boğazı için benzer bir uzmanlaşma örneği verilmişti. Ama gene de Yeni Gine'nin kuzeydoğu kıyılarındaki Tami Adası'nda da başka bir örnek göze çarpmaktadır. Bu adada belirli bir insan göğüs ağrısını iyileştirmeyi bilirken, bir diğeri karın ağrısını, bir üçüncüsü romatizmayı ve dördüncüsü de nezleyi tedavi etmeyi bilmektedir.[1] Yani uzmanlaşma yüksek derecededir; ama bu uzmanlık, yüzyıllar boyunca devam eden gelişme sonucunda tıbbı bizim toplumumuz için sosyal yaşamın bütünüyle bağımsız bir bölümü haline getiren toplumsal işlev farklılaşması türünün gelişimine büyük olasılıkla karşıt bir yön seçmiştir.

SALGIN HASTALIK

Böylece ele alınması gereken birkaç nokta kalıyor geriye. Şu ana kadar hastalığı, sadece bireyleri etkileyen bir durum olarak ele aldım ve bütün bir nüfusun ya da onun büyük bir bölümünün eşzamanlı olarak hastalıktan şikayet ettiği hastalık örnekleri hakkında hiçbir şey söylemedim. İşte şimdi, ele aldığımız toplumların salgın hastalık karşısındaki tavırlarını incelemek zorundayım.

Burada, bireysel hastalık örneklerinde de olduğu gibi tıbbın büyü ya da dinle çok yakından harmanlandığını görü-

[1] Neuhauss, *Deutsch Neu-Guinea* iii, s. 516.

yoruz. Yaşamları büyünün yönetimi altında olan toplumlarda salgın hastalıklar büyücülerin eylemlerine bağlanır; ama bu hastalıkların, başka bir köy ya da başka bir adada yaşayanların yaptığı büyüler sayesinde üretildiği düşünülür. Banks Adaları'nda böyle bir örneği yazıya geçirmiştim.[1] Kendisiyle evlenmeyi reddeden bir kadına zarar vermek isteyen bir adam, elinde, içinde belirli maddelerin bulunduğu bir bambu tutuyordu. Böylece rüzgâr bambunun etki gücünü kadının yaşadığı adaya taşıyabilecekti. Kısa süre sonra ortaya çıkan bir salgın hastalık bu adamın yaptığı eyleme yoruldu. Büyücüye ödeme yapıldı ve büyücü de, içine güç (*mana*) yüklediği körpe hindistancevizlerini adaya yolladı. Bu hindistancevizlerinin sütleri bütün hastaların kapılarına döküldü; böylece salgın hastalık kalıcı kılınabilecekti.

Yüksek güçlerin aracılığına atfedilen bir salgın hastalık örneği için tekrar Eddystone Adası'na dönebilirim. Burada salgın hastalıkların *Ave* denen varlığın ya da varlıkların eylemine bağlı olduğu düşünülür. Bu varlıkların yaklaşmakta olduğunu, kırık gökkuşakları, kayan yıldızlar, kırmızı bulutlar ve havanın açık olduğu bir dönemde yağan ince tanecikli yağmur sağanakları gösterir. Çoğunlukla *Ave* tarafından üretilen hastalığın belirtileri, ateş, baş ağrısı ve öksürüktür. *Ave*ler muhtemelen, Eddystone'daki bazı ihmal edimiş türbelerle ilişkisi olan tinler ya da hayaletlerdir. Dizanteri salgını ise Ysabel'den gelen *Ave*ye yorulur.

Adaya *Avelere* bağlanan bir salgın hastalık musallat olursa, insanlar, yapılması gereken uygulamaları bilen bir kişiye başvururlar. Bu adam bazı arkadaşlarıyla birlikte terk edilmiş bir köyü ziyaret eder. Muhtemelen, yapılması gereken şeyleri bilen atalarına ait olan belirli ruhların isimlerini söyledik-

[1] *The History of Melanesian Society*, i, s. 158.

ten sonra sözlerine devam eder: "Sen, gökyüzünün çatısındaki! Aşağı in ve buradan ayrıl. İnsanların bir sonu vardır; şeflerin bir sonu vardır; şeflerin karılarının bir sonu vardır; şeflerin çocuklarının bir sonu vardır. Gel ve ayrıl, vb." Dua havlamaya benzeyen bir haykırışla son bulur; bu sırada orada bulunan herkes bağırmaktadır. Daha sonra bir zerdeçal kökü oradakilere dağıtılır, herkes bu kökü çiğner ve kıyıya doğru yürüdükleri sırada kökü yolun üzerine tükürürler. *Ave*yi kovmak düşüncesiyle olabildiğince gürültü çıkarmaktadırlar. Kıyıya vardıklarında törendeki lider, büyük bir yaprağı bir kanoya benzetecek şekilde katlar. Bu taklit kanonun içine kül, bir evi kaplamakta kullanılmış bir miktar yaprak ve *ovala* denen beş denizkabuğu süsü koyar. Daha sonra şu sözleri söyler: "Sen! *Ysabel*'e geri dön; *Choiseul*'a git (komşu adalar). *Mandegusu*'da kalma." Derken kano denize ve dalgalarla bırakılır; böylece kano adadan uzaklaşır. *Kano*nun *Ave*yi geldiği yere geri götürdüğüne inanılır.

EKONOMİK VE HUKUKSAL İLİŞKİLER

Bu tartışmanın temel amacı, kültürün aşağı aşamalarında bulunan belirli toplumlar için tıbbın büyü ve dinle olan yakın ilişkisini göstermek oldu. Bu söz konusu ilişkinin, ekonomik ve hukuksal bir niteliği olan başka ilişkileri de bünyesinde barındırmakta olduğu dikkatinizi çekmiş olabilir. Eddystone Adası'nda *kenjo*, sadece tıp ve din arasındaki harmanın bir örneği değildir; bunun yanında özel mülkiyet kurumunu da içermektedir. Eddystone Adası'ndaki insanlar, mallar bakımından komünizme iyi bir örnek oluşturmaktadır; büyük insan toplulukları, toprağın ve diğer belirli mülklerin ortak sahibidirler. Şu ana kadar tıp ve din sosyal kategorileriyle ilişkileri bakımından incelediğimiz *kenjo* işlemi, belirli mal türlerini –yani belirli ağaçların meyvelerini– bi-

reylerin özel kullanımı için koruyan bir araçtır. Bu işlem, komünist bir toplumun bireycilik patikasına adım attığı bir sosyal pratiktir.

İlk bölümde açıkladığım, Gazelle Yarımadası ve York Dükü Adası'ndaki *kaia* uygulamaları, benzer bir sürecin güzel bir örneğini oluşturmaktadır. *Kaia* denen yarı yılan yarı insan varlığın, yaşadığı bölgedeki ağaçlardan meyve koparan herhangi bir insanın ruhunu çıkarabileceğine inanılır; başka bölgelerde yaşayan insanlar, *kaia*nın etkisine maruz kalmaya özellikle yatkındır. Bu varlığın etkili olduğuna ilişkin inancın, belirli bir bölgenin sakinleri tarafından, kendi mallarını komşu bölgelerdeki insanlardan korumanın bir aracı olarak yaşatılıyor olması kesinlikle olasıdır. Solomon Adaları'nın ve New Britain'ın yerleşik geleneklerini, insanların, özel mülkiyetin korunması için kullandığı icatlar olarak değerlendirmek çok yanlış olur. Ancak, hastalığın ortaya çıkışını hırsızlığa verilmiş bir ceza olarak görmek, tıbbı dinle yakın bir ilişkiye sokan fikir ve uygulamaları yaşamda tutan itici bir güç işlevi görür. İlkel kültüre sahip toplumlar için sosyal kategorileri birbirinden ayırt etmenin, bizler için olduğundan çok daha zor olduğunu gösteren sayısız örnekten bir tanesiyle karşı karşıyayız sadece. Bu toplumların sahip olduğu tıp sanatının dinsel karakteri, dinin ve dinsel tavrın bu toplumların sosyal yaşamının her parçasına nüfuz etmesi gerçeği için verilebilecek örneklerden yalnızca biridir. Bu toplumlar için din, sadece haftada bir kez ilgilenilebilecek bir şey değil, günlük yaşamdaki her eyleme etki eden bir konudur.

TELKİNİN ROLÜ

Bu kitapta anlatılan uygulamaların güzel bir şekilde resmettiği diğer bir konu, Papualılar ya da Melanezyalılar gibi

toplumlar için hastalığın ortaya çıkışı ve tedavisinde telkinin oynadığı role ilişkin kanıtlardır. Kitap içerisinde anlattığım uygulamaların, istenen sonucu ortaya çıkaracağından hiçbir kuşku duyulmaz. Büyüsel güçlere sahip olduğuna inandıkları kişiye karşı kusur işlemiş olan insanlar, bu inançlarının doğrudan bir sonucu olarak hastalanır ve hatta ölürler. Bununla birlikte, yapılan büyü fazla gelişmiş değilse, büyünün ortadan kaldırıldığına ikna edilebildikleri takdirde iyileşeceklerdir. Yine aynı şekilde, bir hayaletin ya da tinin uğrak yerine tecavüz etmiş bir kişi hasta düşer; bu, ölümcül bir hastalık da olabilir. Çünkü bu kişi, ruhunu kaybettiğine inanmaktadır ve ruhunu bedenine geri getirebilme gücü olduğunu düşündüğü işlemlerin uygulanmasından sonra iyileşecektir. Kuşkusuz, bu samimi telkin faktörünün içine –özellikle de sahip olduğu bilgi sayesinde hastalığı üretebileceği ve tedavi edebileceği düşünülen kişiler açısından– yalancılık da karışmıştır. Eğer bir insan, yaygın inanca göre bir büyücüye ya da bir rahibin kontrolü altında bulunduğuna inanılan herhangi bir ruha atfedilmiş belirtiler göstererek hastalanırsa, büyücü ya da rahip, para kazanmak ve aynı zamanda tıbbi-büyüsel ya da tıbbi-dinsel güçler hakkındaki saygınlıklarını artırmak için, kendilerine atfedilen rolü kabul etmeye daha dünden razıdır.

Aynı zamanda, büyücü ya da rahibin bütünüyle bir düzenbaz olmadığına inanmak için de nedenler vardır; o, kendi gücüne ilişkin genel inancı bir dereceye kadar paylaşmaktadır. Hatta tıbbi-büyüsel ve tıbbi-dinsel sanatları uygulayanların benim gibi çeşitli toplumlar arasında bulunmuş bir ziyaretçi için akla yatkın görünen samimiyet derecesi, bu uygulayıcıların çoğunun sahip olduğu içtenlik ve samimiyeti göstermek için yeterlidir. Birçok durumda, aynı şeyin bizim için de geçerli olduğuna ve kendi yalancı doktorlarımız ve

şarlatanlarımız hakkında Avustralyalı ya da Melanezyalı lokmana verdiğimiz özenle yapılacak bir incelemenin, bizlere düzenbazın düzenbazlık derecesinin genelde düşünüldüğünden çok daha az olduğunu göstereceğine inanıyorum. Kuşkusuz bir düzenbazlık vardır; ancak böyle bir inceleme psikolojik bir bakış açısından yapıldığı takdirde, bu yalanlara inanmaya istekli olanları ve garip huyları olan kimseleri, düzenbazlardan bile çok daha büyük bir ölçüde göz önüne serecektir.

İlkel kültürdeki toplumları incelemek sadece uygar dünyada tıp sanatının belirli türlerinde dolandırıcılık ve sahtekârlığın oynadığı rolü hatasız bir şekilde kestirmemize yardımcı olmayacak, daha da önemlisi hastalığın ortaya çıkışı ve tedavisinde telkinin oynadığı rolü daha iyi anlamamıza katkıda bulunacaktır. Psikolojik bakış açısından yaklaşacak olursak, bu kitapta açıkladığım ilkel sanatlar ile kendi tıbbımızın büyük bir bölümünün arasındaki farklılık, tür bakımından değil, sadece düzey bakımından bir farklılıktır.

LOKMANLIĞIN RASYONELLİĞİ

Ancak burada ortaya konan olgular yoluyla bizim aklımızda yer eden ana ders, önemi bizim özel konumuzun sınırlarını aşan bir derstir. Bu ders, Papualılar ya da Melanezyalılar gibi toplumlardaki lokmanlık uygulamalarının rasyonelliğidir. Bu insanların hastalığa ilişkin uygulamaları, bağlantısız ya da anlamsız geleneklerden oluşan bir keşmekeş değildir; bu uygulamalar hastalığın nedenine ilişkin kesin fikirlerden esinlenmiştir. Bu toplumların tedavi yöntemleri kaynağını, etioloji ve patoloji hakkındaki fikirlerden almaktadır. Sahip olduğumuz modern bakış açısı sayesinde, bu fikirlerin yanlış olduğunu görebilmekteyiz. Ama önemli nok-

ta şudur ki, Papualılar'ın ve Melanezyalılar'ın hastalığın nedenine ilişkin inançları her ne kadar yanlış olsa da, uygulamaları bu inançların mantıksal sonucudur.

Hatta bu toplumların bazı bakımlardan bizim tıp sistemimizden daha rasyonel olan bir tıp sanatını uyguladıklarını söyleyebiliriz; çünkü bu sanatın teşhis ve tedavi yöntemleri, toplumun hastalığın nedeni hakkındaki fikirlerini çok daha doğrudan bir biçimde izlemektedir. Uygar dünyanın görüşüne göre hastalığın nedenine ilişkin bu fikirler yanlıştır ya da çok az doğruluk payı taşımaktadır; ancak bu fikirler bir kere kabul edildi mi, tıbbi uygulamaların bütünü bu noktadan başlayarak mantıksal bir tutarlılık izler, ki fizyoloji ve psikoloji bilimleri üzerinde kurulu bir tıp arayışımızda böyle bir tutarlılığa ulaşmak bizim epeyi zamanımızı alabilir.

Bu bölümde, vahşi insanın büyüsel uygulamalarının temelini oluşturan kavramların, genelde kendilerine atfedildiği gibi muğlak ve belirsiz bir karaktere sahip olmadığını, bu kavramların, büyücü ve rahibin karmaşık işlemleri için açık ve görece somut güdüler oluşturduğunu göstermeye çalıştım. Bu kavramlar, büyücü ya da rahibin mantıksal işlemlerinin başlangıç noktasını oluşturmaktadır ve sanırım elimizde bulunan olgulardan çıkarılabilecek genel sonuç, bu mantıksal işlemlerin, beslendikleri nedenler kadar belirgin olduğudur.

Aşağı kültürdeki insanın zihnini anlamak için giriştiğimiz denemelerde ilerleme göstermemize, bu insanın eylemlerinin çoğu insan tarafından vahşi insanın düşüncesine atfedilen o muğlak ve kuralsız karaktere sahip olan güdüler tarafından belirlendiğine ilişkin büyük çapta kabul gören inançtan daha büyük bir engel olamaz. Hatta Papualılar ve Melanezyalılar gibi toplumların mantıksal bir düşünce aşamasına

ulaşamamış olduğuna inananlar bile vardır.[1] Sanıyorum, toplumsal yaşantıda, bu görüşün yanlış olduğunun gösterilemeyeceği tek bir alan dahi yoktur. Bu görüşün yanlışlığını, başka bir yazıda sosyal yaşamın bir yönü açısından göstermeye çalışmıştım.[2] Burada ortaya konan olguların, hastalıkla başa çıkmaya çalıştığı eylemler parçası bakımından vahşi insanın mantıksız ya da mantık öncesi (prelogical) bir varlık olmadığını, bu insanın hareketlerine, bizim kendi tıbbi uygulamalarımız için de öne sürebileceğimiz akıl yürütmeler ya da uslamlamalar kadar kesin bir uslamlamanın rehberlik ettiğini göstermeye yeterli olacağını umuyorum.

Ancak bu kitapta yazıya geçirilen lokmanlık örneklerinin, her zaman kesin bir şekilde mantıksal ve tutarlı bir sistem oluşturmadığını da belirtmek gerekir. Eddystone Adası'ndaki bir örnek, hastalığın kem göz ya da büyücülük yoluyla olduğu gibi *Mateana* ve *Sea* gibi aracılar tarafından da üretilişinin, *kenjo*nun temelini oluşturan atalar kültüne boyun eğdiği bir örnektir. *Ave* denen varlıkla bağlantısı olan inançların belirsizliği, yine aynı adaya ait başka bir örnek oluşturur. Yeni Gine için verilebilecek bir örnek için, Kai toplumunun kan akıtma ve masaj gibi çeşitli tedavilere başvurduklarından söz edilebilir, ki bu tedavi yöntemleri bizim bildiğimiz kadarıyla hastalığın nedenine ilişkin fikirlerden beslenmemektedir. Bu gibi örnekler, bu kitapta bir kenara koyduğum bir sorunlar bütününü karşımıza çıkarır; bu sorunlar bizi, bu derslerin seyrinin kapsamı içinde fazlaca geniş olacak bir erken tıp incelemesine götürür. Yani tıbbi inançların ve uygulamaların, toplumların temasa geçmesinin ve harmanlanmasının bir sonucu olarak geçirdiği dönüşüm-

---

1 Lévy-Bruhl, *Les Fonctions Mentales dans les Sociétés*, Paris, 1910.

2 "The Primitive Conception of Death", *Hibbert Journal*, 1912, x, s. 393.

leri araştırmak gerekir. Sosyal olguların araştırılabileceği iki metodu, sadece sosyolojik ve psikolojik metotları kullandım. Tıbbın, büyünün ve dinin tarihsel ilişkilerine ilişkin bu çok daha zor olan sorunu başka bir zamana bırakmak zorundayım.

3

Geride kalan bölümlerde tıp, büyü ve din arasındaki ilişkileri betimleyerek, bu ilişkileri sosyolojik ve psikolojik bakış açılarıyla ele aldım. Ele aldığım konuyu resmedecek bölgeler olarak seçtiğim Melanezya ve Yeni Gine'de, bizler ve diğer uygar toplumlar tarafından birbirinden açık bir şekilde ayırt edilmiş olan üç sosyal süreç kümesinin arasında yakın bir bağlantı olduğunu gösterdim. Bu üç tür sürecin arasındaki birliğin temelinde yatan psikolojik faktörlerin bazılarına kısaca değindim; ancak tıp, büyü ve din arasındaki ilişkileri oluşturan ya da dünyanın belli bir bölgesinde birbirleriyle çok yakından ilişki içinde olan bu süreçleri, bir başka bölgede sosyal yaşamın ayrı ve müstakil parçaları yapan mekanizmaları ele almayı tamamen bir kenara bıraktım. İşte bu tarihsel ve evrimci ele alış biçimini bu kitabın ikinci yarısı için seçmiş bulunuyorum.

SOSYAL GELENEKLERİN VE KURUMLARIN EVRİMİ

Evrim sürecinin doğasına ilişkin genel sorunu insan gruplarının tarihiyle olan ilişkisi bakımından kısaca ele alarak işe başlamam gerekiyor. Tıp uygulaması, diğer sosyal süreçlerin incelendiği yöntemlerle incelenmesi gereken ve yine aynı yasalara bağlı olan bir sosyal süreçtir. Bu kitabın temel amacı tıp, büyü ve din arasındaki ilişkileri kullanarak, sosyal kurumların tarihi üzerinde yapılan incelemelere kılavuzluk etmesi ve bu incelemeleri yönetmesi gereken ilke ve yöntemleri göstermektir.

BAĞIMSIZ EVRİM

Eğer bu kitabı birkaç yıl önce yazıyor olsaydım, konuyu ele alış yöntemim çok kolay olurdu. O zamanlar, insan toplulukları üzerinde çalışmalar yapan birçok araştırmacı gibi ben de, incelenmesini neredeyse uygulamalı bilimin menzili dışına çıkaracak kadar uzak bir çağda meydana gelmiş, dünya üzerindeki geniş çaplı bir dağılım sonrasında insanların, kendi gelenek ve kurumlarını yüksek hatta bazı durumlarda mutlak bir bağımsızlık derecesi içerisinde geliştirmiş olduğuna inanmaktaydım. Birbirinden uzak bölgelerde, gelenekler ve inançlar arasında yakın bir benzerlikle karşılaştığımda ise bu durumu, gidişatı insan zihninin fiziksel ve sosyal ortamın etkisine belirli değişmez şekillerde tepki vermekteki eğilimi tarafından belirlenmiş olan bağımsız bir evrim sürecine dayandırmakla yetiniyordum. Birinci ve ikinci bölümlerde Melanezya ve Yeni Gine için göstermeye çalıştığım tıbbın, büyü ve dinle olan yakın ilişkisinin, bir sosyal faaliyet türünün bir başka bölgede sosyal yaşamın üç ayrı parçası olarak birbirinden ayrılmış olduğu bir farklılaşma süreci içerisindeki yalnızca tek bir aşamaya işaret ettiğine razı olmalıydım. Mela-

nezya ile Yeni Gine'nin bizler için, insanın evrimindeki bir aşamayı sürdürdüğüne ve bu aşama içerisinde sözünü ettiğimiz farklılaşmanın, tıbbı büyü ve dinden ayırt etmeyi hâlâ güç kılan küçük bir gelişim göstermiş olduğuna inanmalı ve bunun yanında, bizler için bu farklılaşma sürecinin çok ileri bir gelişim göstermiş olduğunu ve böylece bizim toplumumuzun muhafaza ettiği iki bölümün (tıp ve büyü-din) her birinin, kendi uzmanlaşmış uygulayıcılarına, kendi sosyal düzenlemeler kodlamasına ve insanlığın çevresini saran şeylere ilişkin kendi inançlar bütününe sahip olduğunu düşünmeliydim.

Dahası, farklı toplumların patolojik fikirlerinin, teşhis ve tedavi uygulamalarını karşılaştırırken göze çarpan benzerliklerin, insan zihninin faaliyetlerindeki tekbiçimliliğin doğal sonucu olduğunu düşünmeliydim. Dünyanın herhangi bir bölgesindeki hastalıklar, başka bir bölgedeki hastalıklara o kadar benzerdir ki, insanların hastalığın doğasına ilişkin benzer inançlar ve bu hastalığın etkilerini hafifletip yok etmek için de benzer uygulamalar geliştirmiş olmasını dünyadaki en doğal şey olarak değerlendirmeliydim.

Tıbbi inançlar ve uygulamalar ile büyüsel-dinsel inançlar ve uygulamalar arasındaki benzerlikleri de benzer bir şekilde açıklamalıydım. Büyü ve dinin, insanların doğanın gizemleri hakkındaki ya da kendi doğumu, yaşamı ve ölümünün gizemleri hakkındaki ya da her ikisi hakkındaki inanç ve hislerinden mi türediğini, bu gizemlerin her yerde aynı karaktere mi sahip olduğunu tartışmalıydım. Gelişmekte olan insan zihninin bu gizemlere dünyanın birçok bölgesinde rastlanan ölüler kültüne ek olarak, güneşe ya da diğer göksel varlıklara, bitkilere ve diğer doğal güçlere tapınmayı üretmiş olan benzer yollarla tepki vermiş olmasını doğal olarak değerlendirmeliydim. İnsanların, doğanın görünümleri

karşısındaki ya da kendi yaşamının görünümleri karşısındaki tepkisini cisimleştiren bir gelenek ve inançlar bütününün, onların hastalık karşısındaki tavrını cisimleştiren gelenek ve inançlarla yakından bağlantılı olması beni şaşırtmamış olurdu. Eğer o zaman aynı şimdi olduğu gibi, ölümün büyük gizemine, insanların dinlerindeki gelişimin en önemli güdüsü olarak büyük bir önem atfetmiş olsaydım, din ile hastalığı yani ölümün habercisini karşılamak için üretilmiş olan sanat arasındaki bağlantı özellikle doğal bir hal almış olurdu. Ölümle ve ölüm sonrası yaşamla bağlantısı olan fikirlerin, insanlığın dinsel gelişiminde oynamış olduğu büyük rol üzerinde durmalı ve tıp ile din arasındaki yakın bağlantıyı, hastalık ve ölüm arasındaki yakın ilişkinin doğal bir sonucu olarak görmeliydim.

Bu kitabı birkaç yıl önce yazmış olsaydım neler söyleyeceğime ilişkin verdiğim bu kısa taslakta, hâlâ doğru olduğuna inandığım birçok şey bulunmaktadır. İnsanlığın tarihine bakıldığında, sosyal işlevlerde bir uzmanlaşma sürecinin yaşanmış olması kuşkusuz doğrudur ve tıbbın büyü ile dinden giderek farklılaşmasını bu uzmanlaşma sürecinin bir örneği olarak değerlendirirken de, kesinlikle doğruluk sınırları içerisinde kalıyor olurdum. Ayrıca, 'hastalık ve ölüm o kadar yakından bağlantılıdır ki, farklı insan kümelerinin hastalık ve ölüm karşısındaki tepkilerinde, dünya bağımsız ve müstakil parçalara bölünmüş olsaydı bile, birçok benzerliğin var olmasını beklememiz gerekirdi' varsayımında da büyük bir doğruluk payı olurdu. İşte biraz önce söylediğim şeyde şimdi gördüğüm hata ise, bu ifadenin herhangi bir yanlışlık taşımasa da bütün bir gerçekliği açıklamaktan uzak olmasıdır. Bu ifade, gerçekte son derece karmaşıklaşmış olan bir süreç hakkında yapılan çok basit bir değerlendirme olması dolayısıyla hatalıdır.

İNSAN KÜLTÜRÜNDE BİR FAKTÖR OLARAK İLETİM

Kabataslak çizmiş olduğum böyle bir evrim şemasının değeri hakkındaki fikirlerimizde yaşanmış olan büyük değişim[1] birçok nedene bağlıdır. Bugün, ancak nedenlerden birini ele alabileceğim. Son günlere değin, insan tarihindeki yozlaşmanın etkilerine çok az önem verilmiştir. Zamanında insanlığın yabanıl ve barbar kültürleri, evrensel bir şekilde yozlaşma örnekleri olarak değerlendirilirdi; ancak evrim öğretisinin genel kabul görmesiyle birlikte yozlaşma unutuldu ya da savsaklandı. Bilgi gelişiminin genel seyrine uygun olarak o güne dek baskın olan bir fikir bir kenara itildi; hatta insan topluluğundaki yozlaşmanın apaçık ortada olduğu çoğu örnek göz ardı edildi ya da bu örneklere çok az önem verildi. Bu savsaklamanın birçok örneğinden biri olarak, araştırmacıların, şimdi dünyanın birçok bölgesinde görülen ilkel deniz araçlarına büyük önem atfetmiş olduklarından söz edebilirim. Söz konusu deniz araçlarının içinde bulunduğu bu ilkel durumun, yozlaşmanın sonucu olarak ortaya çıkmış olma olasılığı göz ardı edildi. Deniz yolculuklarının insanlığın ilk gezintilerinde hiçbir kayda değer rol oynamamış olduğu sonucuna varıldı. Deniz yoluyla ulaşımın bulunmaması durumunda, farklı kıtalar arasındaki mevcut bağlantılar insanların şu anki dağılımını açıklamakta yetersiz kaldığı için, eski kara bağlantıları varsayıldı ve böylece insanlığın dağılımı, bağımsız gelişim süreçlerine bol bol yer bırakacak bir şekilde

[1] [Dr. Rivers, British Association for the Advancement of Science'ın toplantısında Antropoloji Bölümü'ne yaptığı başkanlık konuşmasında, yaşadığı tavır değişikliği hakkında birtakım bilgiler vermiştir ve onun bu tavır değişikliği de, etnolojideki yeni hareketin doğmasını sağlamıştır. İşte elinizde tutmakta olduğunuz bu kitap, sözü edilen hareketi geliştirmeye çalışmaktadır. Ayrıca karş., W. H. R. Rivers, *Psychology and Politics*, Bölüm 6 ("The Aims of Ethnology"), 1923.]

uzak bir tarihe götürüldü. İşte yapılması gereken tek şey, denizcilik sanatının yozlaşmaya uğrayabileceğini, hatta yok olabileceğini[1] göstermektir ve böylece deniz yolculukları bir kez daha insanların dünyaya ilk başlarda nasıl yayıldığını gösteren tasarılarımız[2] içine dahil olacak, insan araştırmacılarının çoğu tarafından sandık odasına atılan iletim faktörünü de bu odanın dışına çıkartacaktır.

İletimi insan kültürünün tarihinde önemli bir etmen olarak kabul ettiğimiz ve tarih boyunca yozlaşmanın[3] oynadığı önemli rolün farkına vardığımız takdirde, birçok eski sorun yeni bir aydınlık içerisinde görülebilir. Büyüsel ya da dinsel bir uygulamayla yakından ilişkili bir tedavi yöntemiyle karşılaştığımız zaman, bu ilişkinin, tıbbın yavaş yavaş büyü ve dinden farklılaştığı bir sürecin herhangi bir aşamasını temsil etmemesi olanaklı hale gelmektedir; bu süreç daha çok bir asimilasyon süreci olabilir. Anayurdunda herhangi bir büyüsel ya da dinsel karakteri olmayan bir tedavi uygulaması, başka bir bölgeyle tanıştırıldığı zaman böyle bir karaktere bürünebilir. Tedavi uygulamasının bu şekilde edindiği büyüsel ya da dinsel kılık böyle bir durumda, yeni uygulamanın aktarıldığı toplumun kültürü içerisinde büyü ve dinin ne kadar önemli olduğuna bağlıdır. Diğer yandan büyüsel ya da dinsel bir uygulamanın, gerçek bir tıp sanatına sahip olan bir topluma, tedavi edici ya da sağlıklı uygulamalar telkin eden yönleri olabilir. Bu uygulamalar yeni vatanlarındaki tıp sanatının bir parçası haline gelebilir ve sahip olunan büyüsel ya da din-

---

1 W. H. Rivers, "The Disapperance of Useful Arts", *Festchrift tillegnad Edvard Westermarck*, Helsingfors, 1912, s. 109.

2 G. Elliot Smith, "Ancient Mariners," *Reports and Proceedings of the Belfast Natural History and Philosophical Society*, 1916-1917 dönemi, s. 46.

3 [Bu konu, W. J. Perry'nin *The Children of the Sun* (1923) adlı kitabında ayrıntılı olarak incelenmiştir.]

sel karakter de tümüyle ortadan kalkabilir. Her durumda tıbbın büyü ya da dinle olan ilişkisi, yeni aktarılan bir uygulamanın bunu kendi kültürünün karakteristik özellikleri ile birlikte kabul etmiş olan toplum tarafından benimsendiği bir asimilasyon sürecine dayanır.

Bize basit, dolaysız bir evrim süreci sunan insan kültürünün yerine, harmanlanmış ürünler üreten, elimizdeki örnekte de olduğu gibi bir tıp, büyü ve din harmanı ortaya koyan ve sürecin kesin doğasının, yani kısmi gerçek yerine bütünsel gerçeğin elde edilebilmesinden önce yeni araştırma yöntemlerine ve uzun yıllar boyunca sürecek sabırlı bir incelemeye gerek duyan, toplumlar ve kültürleri arasındaki son derece karmaşık bir etkileşim süreciyle karşı karşıyayız.

ÇEŞİTLİ ÜLKELERDE TIP, BÜYÜ VE DİN İLİŞKİLERİ

Önceki bölümlerde sınırlı bir bölgeyi, Melanezya ve Yeni Gine'yi ele aldım; ancak yine de bütünsel bir araştırmaya girişmeyerek, tıbbın büyü ve dinle olan ilişkilerini göstermek için birkaç çarpıcı örnek seçmekle yetindim. Bu kitabın asıl görevine başlangıç yapmadan önce, dünyanın diğer bölgelerinde tıp, büyü ve din arasındaki ilişkilerin doğasını kabataslak çizmem gerekiyor. İlk olarak Melanezya'ya bitişik olan ülkelerle işe başlayacağım.

AVUSTRALYA

Avustralya, hastalığın üretilmesine ilişkin inançlarda insan aracılığının büyük rol oynamasıyla ayırt edilir. Yaygın görüşe göre bu kıtanın büyünün anavatanı olduğu düşünülür. Hiç kuşku yoktur ki Avustralyalı'nın hastalık karşısındaki tavrı, çoğunlukla büyü adı verilen uygulamalara benzeyen kuttörenlerle yakından bağlantılıdır.

Bununla beraber dünyada geniş çapta rastlanan ve etkisel büyü olarak bilinen büyü türüne Avustralya'da nadiren rastlanması da dikkat çekicidir. Bu kıtada kişide hastalığa yol açmak düşüncesiyle o kişiye ait herhangi bir şey üzerinde eylemde bulunmak bir istisna oluşturur. Avustralyalı büyücünün hastalığı üretmek için başvurduğu olağan işlem, ölü bir insana ait bir kemiği kurbana doğrultmaktır. Büyücünün kurbanına hastalık yapıcı bir etkiyi sokabileceğine inanılır; bu işlem kitabın başlarında Banks Adaları için verdiğim bir örnekle benzerlik taşımaktadır.

Bu işlemde ölü bir adama ait bir parçanın kullanımı, Avustralyalı büyücünün yönteminin genelde düşünüldüğü gibi açık bir şekilde büyünün alanına girip girmediği sorusunu akla getirir. Büyücünün bu ve diğer yöntemlerinin tümüyle, belki de hiçbir şekilde insan dışı aracılık hakkındaki bir inanca dayanmaması olasıdır. Avustralyalılar kesinlikle, hastalığın ölülerin ruhları ve özellikle de geleneğin sosyal grubun soyunu ya da yeni kültür unsurlarının girişini atfettiği belirli varlıkların ruhları gibi tinsel varlıkların eylemleri sonucunda üretildiğine inanırlar. Avustralya bu nedenle Melanezya'da görülen hastalığın nedenine ilişkin temel kategorilerin her ikisine de bir örnek oluşturmaktadır; ancak yüzeysel bir gözlem sonucunda açıkça büyü kategorisine ait gözüken örneklerin, hastalığın tinsel varlıklar ve özellikle de ölülerin ruhları tarafından üretilmesine ilişkin eski bir inancın yozlaşmış ürünleri olup olmadığı yanıtlanmamış bir sorudur.

Ne olursa olsun Avustralyalılar'ın hastalığın ortaya çıkışını bağladıkları aracı bir insandır ve bu inanca uygun olarak hastalanan bir kişinin arkadaşlarının amacı da, eylemi sonucunda hastalığı üreten insanı bulup, onun gönlünü almaktır. Teşhis işlemi çoğunlukla ya da yalnızca insan aracıyı bulmak

için yürütülür ve uygulanan tek tedavi ise, hastayı üzerindeki büyünün kaldırılmış olduğuna ikna etmektir. Hastalık ister insan aracıya isterse de tinsel aracıya bağlansın, tedavi uygulaması çoğunlukla, aracının kurbanının vücuduna hastalığı taşıyacak maddi bir nesne –bir kemik parçası, bir kristal ya da çakıl taşı– sokmuş olduğu inancına dayanır. Tedavi, böyle bir nesnenin vücuttan çıkarıldığı varsayımı sonucunda etki doğurur; nesne en çok emme işlemiyle vücuttan çıkarılır.

POLİNEZYA

Melanezya'nın bir tarafında yer alan Avustralya, ne olursa olsun çeşitli bakış açılarından bakıldığında tıp ve büyü arasındaki ilişkiye bir örnek oluştururken, Melanezya'nın diğer tarafında bulunan Polinezya, tıp ve din arasındaki yakın ilişki hakkında bizlere çarpıcı bir örnek sunar. Polinezya'nın bazı bölgelerinde büyünün varlığı göze çarpmaz ve birkaç basit çare dışında hastalığın tedavisi doğrudan doğruya üstün güçlere, özellikle de neredeyse kesinlikle ölü ataların ruhlarından türetilmiş olan *atua* adındaki varlıklara başvurmak yoluyla yürütülür.

Dünyanın bu parçasında tahmine (prognoz) özel bir önem atfedilir. Tahmin işlemi, trans durumuna geçen ve bu haldeyken ölülerin ruhları tarafından denetlendiklerine inanılan insanlar tarafından gerçekleştirilir. Trans halindeyken ruhun kontrolü altında bulunan kişi, hastalığın sonucu hakkındaki sorulara cevap verir ve hastanın arkadaşları da bu şekilde duyurulan emri kabul etmekle yetinerek, herhangi bir tedavi önlemini kullanmak yoluyla bu sonuca müdahale etmeye çalışmazlar. İnsanlar hastalık karşısındaki tavırlarında ilahi yardıma o kadar güvenmektedirler ki, Polinezya'daki bazı toplumlarda tıbbın var olduğunu söylemek çok güçtür. Hatta belirli tedavi çarelerinin kullanıldığı yerlerde bile, bu

uygulamaların kısa bir süre önce bu bölgeye geldiğini gösteren kanıtlar vardır. Mariner, Tongalılar'ın hastalıktan kurtulmak için tanrılara güvendiklerini, bu amaçla dua edip kurbanlar adadıklarını belirtmektedir.[1] Bu toplum, Mariner'in adalarda bulunmasından pek de uzak olmayan bir geçmişte Fijililer'den, kesinlikle tedavi olarak değerlendirilebilecek neredeyse tek yöntemi oluşturan cerrahi uygulamaları öğrenmiştir.

Polinezya'nın bazı bölgelerinde genellikle deriyi yararak ya da kazıyarak vücuttan kan akıtmak yaygın bir tedavidir. Buhar banyoları, soğuk banyolar ve masaj da tedavi önlemleri olarak kullanılır; ancak Polinezya'nın çoğu bölgesinde şifalı bitkilere ya da diğer yenen-yutulan doğal ilaçlara çok az rastlanır. Kapsamlı, bitkisel bir ilaçlar bütünü Yeni Zelanda'da kaydedilmiştir; ancak *Maoriler* konusunda yaşayan en büyük otorite olan Elsdon Best'e göre[2] bu durum yeni bir gelişmedir. Avrupa etkisinin ulaşmasından önce *Maoriler* aslında Polinezya'nın diğer bölgelerinde yaşayanların medet umdukları aracılara benzeyen tinsel aracılara güvenmekle yetinmişlerdir. Tonga'da kullanılan ilaçlarsa, Fiji'den alınmıştır.[3]

Hawai Adaları'ndaki tıbbi uygulamalar her ne kadar dinle yakından ilişkiliyse de, tıbbi bir karaktere daha fazla sahiptir. Yerel bir otorite olan David Malo[4], Hawai'de bir hastanın tıbben tedavi edilmesinin, tanrılara tapınmayla uyum gösteren bir olgu olduğunu söylemektedir. Tedavi bir *kahuna* ya da bir rahip tarafından uygulanır; ancak tedavi buhar banyosunun yanı sıra birtakım otlardan ilaç hazırlanmasını da içe-

1 *Tonga*, 1817, ii, s. 242.

2 Bkz., W. H. Goldie, *Transactions of the New Zealand Institute*, xxxvii, 1904, s. 2.

3 Mariner, *anılan yerde.*

4 *Hawaiian Antiquities*, Honolulu, 1903, s. 144.

rir. Yine de tedavinin dinsel karakteri, değişik aşamalarda tanrılara yapılan adaklarda ve hasta şef olduğu takdirde, dua okunmaksızın hiçbir ilacın hazırlanmamasında kendini göstermektedir.

Polinezya'nın bazı bölgelerinde hastalığın insan aracılığıyla ve diğer yerlerde rastlanan büyüleri andıran yöntemlerin kullanılması yoluyla üretildiğine ilişkin bir inanç vardır; ancak bu tür inançlar dinsel tavrın yanında çok az bir önem taşır. Bazı adalarda bu tür inançlar kesinlikle bulunmaz; Melanezya'nın sınırlarının hemen ötesinde yer alan küçük Polinezya yerleşimi *Tikopia*'da durum aynen bu şekildedir.[1]

ENDONEZYA

Günümüzde çoğunlukla Endonezya olarak bilinen Malay Takımadaları, Melanezya, Polinezya ve Avustralya'yla ilişkisi bakımından özel bir öneme sahiptir; çünkü bu bölgelere ulaşan temel, dışsal etkilerin Endonezya üzerinden geçmiş olduğu hemen hemen kesindir. Endonezya, Çinliler'le olan daha yeni bir temasın merkezi durumundadır; bundan önce ise Endonezya'nın çoğu bölgesi Hint etkisi altında kalmıştır. Büyük olasılıkla maruz kaldığı birçok etkinin sonucu olarak Endonezya'daki tıp sanatı, Melanezya ya da Polinezya'daki tıp sanatlarından daha çok çeşitlilik göstermektedir. Hastalığın ortaya çıkışı insan aracılığına olduğu gibi, kötü ruhların, ataların ya da akrabaların ruhlarının ve kesinlikle tanrı olarak adlandırılabilecek varlıkların etkinliklerine de bağlanmaktadır.

Hastalığı ürettiğine inanılan insan aracılığı yöntemlerinden birinde, vücuttan ayrılmış maddeler üzerinde eylemde bulunulur, yani etkisel büyü kullanılır; elimizdeki kanıtlar

[1] W. H. R. Rivers, *History of Melanesian Society*, Cambridge, 1914, Cilt 1, s. 315.

kesin olmasa da bu büyü türünün, Yeni Gine'deki *Kailer*in[1] sahip olduğu bölünebilir bir ruh-maddesine ilişkin benzer bir inanca dayandığı söylenebilir. Melanezya ve Avustralya'da bir büyücünün uygulamalarını izleyen zarar verici sonuçların, zehir kullanımına dayanıp dayanmadığından emin olmak bazı zamanlar çok güçtür. Endonezya'da ise zehirlerin bu şekilde kullanımı, kuşkuya yer bırakmayacak şekilde belirgindir; buna verilebilecek en çarpıcı örnek, uzun süreli bağırsak şikâyetlerine neden olan ve çoğu zaman da ölümle sonuçlanan toz haline getirilmiş bambuların kullanımıdır. Ancak hastalığın etkileri kesinlikle bir zehre bağlanabiliyorsa da, zehri kullanan kimsenin sihirli sözleri ve diğer etkinlikleri, işlemin büyüden tam olarak ayrılmadığını ve bu kimsenin kendisinin de, zehirleri kullandığı işlemler ile hastalığın etkilerinin tümüyle hastanın kusur işlediği kişinin büyüsel güçlerine olan inancına dayandığı işlemler arasında bir ayrıma gitmekte başarısız olduğunu göstermektedir.

Bununla beraber hastalığın büyü yoluyla üretilmesine ilişkin inanç, hastalığın tinsel ya da ilahi varlıklara bağlanması inancıyla karşılaştırıldığı takdirde Endonezya'da görece küçük bir rol oynar. Melanezya'da da sıkça rastlanan en yaygın inançlardan birine göre hastalık, ruhun ya da ruh-maddesinin vücuttan çıkarılmasına bağlanır. Ruhun, onu çalan ruhlar tarafından yenilip yutulduğuna inanılır, ki böyle bir durumda ölümcül bir sonuç kaçınılmazdır. Diğer durumlarda ise ruh, bir rahip tarafından kurtarılabilir; bu amaç için yürütülen uygulamaların doğası, bu tür inançların din kategorisine girdiğini açıkça göstermektedir.

Nias Adası'nda[2] bir rahibin hastalıkla uğraştığı sırada

[1] Bkz., s. 36.

[2] J. P. K. De Zwaan, *Die Heilkunde der Niasser*, Haag, 1913, s. 52'den itibaren.

yürüttüğü uygulamaların önemli bir özelliği, rahibin *adu* adı verilen tahta putlar yapmasıdır; bu putlar büyük olasılıkla ataların ruhlarını temsil etmektedir.[1] Özel isimleri olan birçok farklı *adu* türü, farklı hastalık türleri için yapılır. Yani bunlardan biri, hastanın ateşlenmesi, ayaklarının şişmesi ve kol ile bacaklarında bir ağırlık hissi duyması durumunda yapılırken, diğer bir *adu*, ateşe kâbuslar eşlik etmeye başladığında ve bir üçüncüsü de baş ve vücutta ağrılar oluştuğu zaman yapılır. *Adular*ın değişik şekilleri vardır; önemli olan nokta, hastalık ne kadar ciddiyse kullanılması gereken tahta türlerinin sayısının da o derece artmasıdır. Bir örneğe göre, diğer bütün çareler başarısızlığa uğradığında başvurulan *adu ba mbumbu* putları, elde edilebilen bütün tahta türleri kullanılarak 50'den 1.000'e kadar ulaşabilecek bir sayıda yapılır.

Adu çeşitli şekillerde kullanılır. Hastalığı ürettiğine inanılan kötü ruha sunulmak üzere bir ağaca asılabilir; hastanın karşısına ya da evinin çatısının üzerine veyahut karşısına yerleştirilebilir. Bir ırmağa atılabilir; böylece hastalığın *adu*nun içine girmiş olduğuna ve akıntı sayesinde uzaklaştırılabileceğine inanılır. Hastalık yavru bir domuzu hastayla temas ettirmek yoluyla da vücuttan çıkarılabilir; bu domuz daha sonra kesilir ve kanı *adu*nun üzerine sürülür.

*Adu*nun kullanımına çeşitli ritüeller eşlik eder. Hastalığın yorulduğu varlıklara adaklar adanır. *Adu ba mbumbu* örneğinde rahip, 'güneş-tanrı' ya dua etmek üzere hastanın yaşadığı evin çatısına tırmanır. Hasta tecrit edilip, yiyeceği şeyler kontrol altına alınabilir; örneğin hastalığın yorulduğu

---

[1] Bu putların, hayat veren ejderha *naga*yı ya da diğer bir deyişle efsanevi "timsah"ı temsil ediyor olması daha büyük bir olasılıktır. Bu ejderhanın, hastalığa neden olan yaşam maddesi eksikliğini eski haline getirerek sağlığı da eski haline getirdiğine inanılmaktadır.

kötü ruhun yaşamakta olduğuna inanılan ağaçtan koparılan mantar gibi ilaçlar hastaya verilebilir.

Bazı örneklerde kendisi veya akrabaları, hastalığın bağlandığı varlıklara karşı suç işlemiş oldukları için, hastalığın o kişiye musallat olduğuna inanılır; ancak bilgilerimiz arttıkça görüyoruz ki, hastalığın, hastanın işlemiş olduğu herhangi bir günahtan bağımsız olarak, daha çok ruhların ya da tanrıların iradesi sonucunda ortaya çıktığına inanılmaktadır.

İnsan dışı ve ilahi varlıklara başvurmaya dayanan önlemlere ek olarak, evsel çareler da büyük sıklıkla kullanılmaktadır. Tıbbın bu dalı Endonezya'da Okyanusya'da olduğundan çok daha yüksek bir gelişim düzeyine ulaşmıştır, çünkü bu çareler özel uygulayıcılar tarafından, genelde kadın olan *dukun* adındaki kişiler tarafından kullanılmaktadır. Nias Adası'nda *dukun*lar masaja ve çeşitli içsel çarelere başvururlar. Her ne kadar kesin bir bilgiden yoksun olsak da, çizik atmak ya da bardak çekmek yoluyla kan akıtmak da büyük olasılıkla bu kişilerin işleri arasında yer almaktadır.

Avustralya, Polinezya ve Endonezya'nın sahip olduğu tıbbı az çok ayrıntılı ele almamın nedeni, bu üç bölgenin kültürünün Melanezya'nın kültürüyle özel bir ilişki içerisinde bulunmasıdır. Bazen tümüyle Austronezya olarak bilinen Melanezya, Polinezya ve Endonezya bölgelerinin insanları, birkaç ayral durum dışında, birbiriyle yakından ilişkili ailelere ait olan dilleri konuşurlar ve daha birçok konuda ya da uygulamada birleşirler. Bu yüzden bu insanların tıp sanatlarında ve bu sanatın büyü ve din ile olan ilişkisinde benzerlikler bulmayı ummamız gerekir, nitekim böyle bir benzerliğin var olduğunu gördük. Şimdi dünyanın diğer yerlerindeki tıbbı kısaca ele almam gerekiyor.

HİNDİSTAN

Sahip olduğu gelişkin uygarlıkla uyumlu olarak Hindistan'da kapsamlı bir ilaç sistemine ve Avrupa'daki cerrahinin kendisine dersler çıkardığı bir cerrahlığa tanık olmaktayız. Rinoplasti (estetik burun ameliyatı) Hindistan'dan alınmıştır ve hipnotizma altında yapılan cerrahi müdahalelerin ilk örneği de büyük oranda Hindistan'da yürütülen bu uygulamada tecrübe kazanan Esdaile'e dayanmaktadır.

Ancak bu görece gelişkin sanat bile, Hindu tıbbının MS beşinci yüzyıl sıralarında sahip olduğu sanatla karşılaştırıldığında büyük oranda yozlaşmıştır; bu yozlaşma eski, içkaynaklı bir sanatın, göçmen bir toplum tarafından tanıtılan ve geliştirilen bir sanat üzerinde yavaş yavaş hakim olmasına dayanmaktadır. Yine de en iyi zamanlarında bile Hindu tıp sanatının dinle olan ilişkisi, tıp sanatının Brahman kastı üyeleri tarafından uygulanması sayesinde göze çarpmaktadır. Günümüzde, ilaçların hazırlandığı sırada sıkça söylenen sözler, tıp ile din arasındaki bağlantının ne kadar yakın olduğunu göstermektedir; hatta Hindu nüfusunun daha fazla uygarlaşmış parçaları için bile.

Toplumun daha az uygarlaşmış kısımları için tıp ve din arasındaki bağlantı hâlâ çok belirgin bir nitelik taşır. Günümüzde Hindistan'daki halk tıbbı büyük oranda, hastalığın bir ruh tarafından ele geçirilmeye dayandığı inancı üzerine kuruludur ve Hindu tıbbı tarihçileri de bu ele geçirilme inancını, Hindu tıbbının en erken döneminin bir özelliği olarak görmektedirler.

Hastalık bir ruh tarafından ele geçirilmiş olmaya bağlandığı zaman en akılcı çare, hastayı, kendisini ele geçirmiş olan ruhtan kurtarmaktır ve bu nedenle bizim de ummamız gerektiği gibi, ruh kovma ayinleri Hindu tıbbı ve dininde çok büyük bir öneme sahiptir. Ayrıca Hindistan'da hastalığın bir

günahın cezası olduğu fikriyle de karşılaşmaktayız; kendisine karşı suç işlendiğinde bu şekilde hastalığı bulaştıran varlıklar, ataların ve tanrıların ruhlarından oluşmaktadır.

Hastalığın, sadece mevcut yaşamında işlediği suçların cezası olarak insana musallat olduğuna inanılmaz; bunun yanında ruhun ölümden sonra başka bir bedene geçmesi (transmigration) öğretisi, hastalığın, önceki bir yaşamda işlenmiş suçların cezası olarak ortaya çıkabileceği ve bu suçlara, ödenecek dinsel kefaretler yoluyla deva bulunması gerektiği inancını da beraberinde getirmiştir.

Birçok bakımdan özgün bir kültüre sahip bir Hint halkı olan *Todalar*, tıbbi ve dinsel uzmanlaşmada ilginç bir aşama sergilemektedir. Birinin sahip olduğu tedavi önlemlerindeki formüllerle, diğerinin sahip olduğu ilahi ve dinsel uygulamalar arasında yakın bir benzerlik varsa da, rahip ve lokman arasında belirgin bir ayrılık söz konusudur.[1]

ÇİN VE JAPONYA

Çin bize birçok yönden ortaçağdaki tıpla benzerlik taşıyan bir tıp örneği sunmaktadır. Çin tıbbının dayandığı temel öğreti, hastalığın, kan, vücut salgıları ve yaşam-ruhu arasındaki normal dengenin bozulmasına bağlı olmasıdır. Teşhis sistemindeki ana unsur, nabız atışının son derece ayrıntılı bir şekilde incelenmesinden oluşur.

Tedavi açısından ise çok kapsamlı bir ilaç bütünü bulunur; yalnızca tek bir yazar en az 1.892 ilaçtan söz etmektedir. Hayvansal maddeler sıklıkla kullanıldığı gibi akupunktur ve masaja da büyük sıklıkla başvurulur.

Japon tıbbı büyük oranda Çin'den alınmıştır ve benzer özellikler göstermektedir; ancak on altıncı yüzyıldan bu ya-

[1] W. H. Rivers, *The Todas*, London, 1906, s. 271.

na, çeşitli hekimler tarafından daha rasyonel bir temele oturtulmuştur.

AFRİKA

Şimdiye kadar ele alınan bölgelerde olduğu gibi Afrika'da da hastalık, hem insan aracılığına hem de tinsel aracılığa bağlanmaktadır; ancak çeşitli Afrika toplumları, hastalığın doğal nedenler sonucunda ortaya çıkmasına ilişkin bir inanca, Austronezya'da olduğundan çok daha fazla sahiptirler.

İnsan aracılığı inancı çoğunlukla, hastalığın, vücudunun belli bir parçası üzerinde eylemde bulunmak yoluyla kişiye musallat edilebileceği inancına dayanan etkisel büyü biçimindedir. Bu inanç özellikle Batı Afrika'da göze çarpmaktadır ve büyük olasılıkla *Bantular*'dan daha çok *Negrolar*'ın bir özelliğidir.

Çeşitli tinsel varlık türlerinin hastalığı bulaştırabileceğine inanılır; ancak ölülerin ruhları bunlar arasında en önemlisidir. Bazı bölgelerde sıradan insanların ruhları ile şeflerin ya da kralların ruhları arasında bir ayrıma gidilir. Bunun yanında hastalıkla bağlantısı olan özel tanrılara da inanılır; dünyanın diğer bölgelerinde de olduğu gibi, bu ilahlara bağlanan hastalıklar salgın hastalıklardır.

Hastalığın bulaştırıldığı en yaygın yöntem, ruh tarafından ele geçirilme şeklini alır; ancak hastalığın, ruh ya da yaşam-özünün yokluğu sonucunda ortaya çıkması inancına Batı Afrika'da rastlanmaktadır.

Hayaletlerin ya da diğer tinsel aracıların hastalığı bulaştırmasına yol açtığına inanılan sebepler, çoğunlukla bir tabuyu çiğnemek ya da adakta bulunmayı, mezarlara özen göstermeyi ya da ruhların hak olarak gördüğü uygulamaları gerçekleştirmeyi savsaklamaktır. Eğer bir yetimin akrabaları,

çocuğa hak ettiği sosyal konumu vermezlerse, çocuğun babasının ruhunun onlara hastalık bulaştırabileceğine inanılır.

Hastalığın bir ruh tarafından ele geçirilmiş olmaya bağlandığı durumlarda doğal tedavi şekli ruh çıkarma ayinidir; bu ayin doğrudan doğruya o ruha ya da ilaha yalvarmak yoluyla yapılır, ancak daha sıklıkla, belirli şekillerde hazırlanan bir nesneye ait olduğuna inanılan bir gücü kullanmak yoluyla işlem gerçekleştirilir; fetiş, Afrika kültürü içerisinde o kadar karakteristik bir öğedir ki, 'fetişizm' terimi bütün Afrika dini için geniş çapta ancak gevşek bir şekilde kullanılmıştır. En yaygın fetiş biçimi, çeşitli maddelerle doldurulan ve belirli kuttörenler yoluyla iyileştirici güçlerle donatılan öküz boynuzudur. Diğer bir yaygın tedavi yöntemi ise, hastalığı ya da hastalığa neden olan ruhu ağaç ya da hayvan gibi bir nesneye ya da başka bir insana nakletmek için tasarlanmış kuttörenler yapmaktır. Bu son durumda, hastalık ruhunun, hastanın kilden yapılmış bir modeline geçtiğine inanılır; daha öncesinde bu model hastanın vücuduyla temas ettirilmiştir. Bu şekilde hayat verilen obje daha sonra yol kenarına ya da başka bir yere konur; böylece hastalık oradan geçmekte olan ilk kişiye geçecektir.[1] Bu yöntem, büyücünün düşmanına hastalık bulaştırdığı büyü şekline yakından benzemektedir, ancak bundan faklıdır da; çünkü Afrikalı'nın niyeti kötü değildir, hastalık, hastanın yararı için oradan geçmekte olan kişiye musallat edilmektedir.

Hastalığın ortaya çıkmasının işlenen bir suçu izlediği bazı durumlarda, örneğin bir çocuğa bakıcılık yaptığı sırada bir kadının zina yapması durumunda, hastalığın yalnızca itiraf yoluyla ve arınma ayinleri sonucunda tedavi edilebileceğine inanılır.[2]

[1] J. Roscoe, *The Baganda*, London, 1911, s. 344.

[2] J. Roscoe, *a.g.e.*, s. 102

Hastalığı önlemek için tasarlanmış olan nazarlık ya da muskalar Afrika tıbbında önemli bir yere sahiptir. Bu muskalar çoğunlukla, hastalığın tedavisi için kullanılan fetişlere benzer.

Çeşitli Afrika toplumları, hastalığın iklimsel ya da diğer doğal koşullar sonucunda ortaya çıkması fikrine kesin bir biçimde sahiptirler; bu durumda kullanılan çareler tamamen tıbbi olabilir ve dinsel karakterden de yoksundurlar; gerçi kullanılan bu çarelerin doğası, bizim kendi çağımızdakilerden daha çok ortaçağda başvurulan çarelere yaklaşmaktadır. Gerçek bir tıp sanatının bu gelişimi, çeşitli *Bantu* toplumları arasında kaydedilmiştir; ancak bu gelişim, en yüksek aşamasına *Masai* toplumu içerisinde ulaşmıştır.[1] *Masailer*'in, hastalığı hiçbir zaman ruhların eylemine bağlamadıkları ve sadece nadiren insan aracılığını hesaba kattıkları söylenmektedir. Sadece tek bir hastalığın, erkek yumurtalıklarının aşırı büyümesi ya da şişmesi hastalığının bir günaha verilen ceza olarak değerlendirildiğini bilmekteyiz.

Büyü ya da dinle yakından ilişkili olan hastalıkla savaşma yöntemlerine ek olarak, çoğu Afrika toplumu, herkes tarafından kullanılabilen bu bölgeye özgü çarelere ya da gereken yeteneğe sahip olmakla beraber yine de rahip ya da büyücülerden oldukça farklı olan, büyüsel ya da dinsel uygulamalar yanında tıbbi uygulamalar da yürüten kişilerce kullanılan önlemlere başvurur. Bu tür çareler arasında, bardak çekmek yoluyla kanı deri altına çıkarmak, masaj, çeşitli cerrahi türleri ve birçok özgün çare bulunur.

Masailer'de bu özgün çareler herkes tarafından bilinmekte ve yalnızca cerrahi usuller, uzmanlaşmış uygulayıcılar tarafından uygulanmaktadır. Afrika'nın bazı yerlerinde bir

[1] M. Merkes, *Die Masai*, Berlin, 1904, s. 174.

insan, belirli bir hastalık türünü tedavi etmekteki başarısı nedeniyle ünlenebilir. Tıbbi işlevlerde bir uzmanlaşmanın yaşandığı Melanezya örneğinde de gördüğümüz gibi bu uzmanlaşma, tıbbın büyü ve dinden ayrılmasını hızlandıracak çizgilerden farklı ve hatta bunlara zıt olan çizgiler boyunca gelişim göstermiştir.

AMERİKA

Bu kıta, tıp ile din arasındaki yakın ilişkiye güzel bir örnek oluşturmaktadır; tıp ile din arasındaki bireşim o kadar gelişkindir ki, dinsel törenlerin çoğunun, yani çoğunlukla ayrıntılı ve uzun süreli olan ritüellerin temel amacı hastalığın iyileştirilmesidir.

Hastalığın insan aracılığı yoluyla üretilmesi inancı Kuzey Amerika'da bulunmaktadır, ancak bu inanç dünyanın birçok başka bölgesinde olduğundan daha az önemli ve yaygındır. Hastalık bu şekilde üretildiği zaman, aracı çoğunlukla hastalıkla ilgili işlevleri yanında başka birçok işleve de sahip olan bir kişidir.

Hastalık daha çok, özünde kötü niyetle eylemde bulunan ya da kurban tarafından kendilerine karşı bir suç işlenmiş olduğu için, özellikle de bir tabunun çiğnenmesi ya da bir doğumla, ergenliğe geçişle, adet görmeyle ve cinsel birleşmeyle ilgisi olan birçok adetin yerine getirilmemesi durumunda harekete geçen hayaletlerin ya da ruhların eylemlerine bağlanır.

Hastalığın üretilmesine ilişkin en sık rastlanan inanç, hastalığı, görünüşe göre esasen tinsel bir kimlik taşısa da çoğu zaman somutlaştırılan ya da kişileştirilen zararlı bir etmenin vücuda girmesine bağlamaktır. Bu şekilde hastalığın dolaysız nedeni olarak değerlendirilen en yaygın nesne bir kemik parçasıdır ve yine solucan ya da böcek gibi bir hayvan da

bu şekilde değerlendirilebilir; hatta bu, ayı ya da susamuru kadar büyük bir hayvan da olabilir. Hastalığın nedenine ilişkin daha az yaygın olan ancak başka yerde de rastladığımız bir inanca göre ise hastalık, ruhun ya da çeşitli ruhların yokluğuna bağlanmaktadır. Ayrıca hastalık, ayın ya da rüzgârın hareketleri gibi doğal nedenlere de dayandırılabilir.

Başka bölgelerde olduğu gibi Amerika'da da hastalığın tedavi edilmesinin ana çizgileri, hastalığın nedenine ilişkin inançların mantıksal sonuçlarıdır. Tedavi, hastayı ele geçiren hastalığın sihirli sözlerle kovulduğu ruh çıkarma ayinlerinden, çıngırak ve davul çalınarak çıkarılan gürültüden ve diğer yöntemlerden oluşur. Diğer durumlarda somutlaştırılan hastalık, emmek yoluyla ya da diğer el çabukluğu marifetleriyle vücuttan çıkarılır. Hastalık ruhun kaybolmasına bağlandığı zaman, ruh bir lokman tarafından tekrar ele geçirilir; bazen Endonezya ve Melanezya'da da gördüğümüz gibi, lokmanın ruhu kendi vücudunu terk eder ve hastanın kayıp ruhunu aramaya koyulur. Hastalık bir hayvana ya da başka bir insana geçirilebilir. *Pueblo* kızılderililerinin, *Navaho* ve *Apaçiler*'in sahip olduğu gelişkin tıp uygulamalarında, topluluğun bütün üyeleri, hastayı eski sağlığına kavuşturmak için tasarlanmış uygulamalara yardım ederler; törenin bütün harcamalarını ise hasta üstlenmiştir.

Tıbbı dinle bu kadar yakın bir ilişkiye sokan bu tedavi yöntemlerine ek olarak, birtakım başka uygulamalara da, örneğin içsel çareler olarak bitkilere, kan akıtmaya, dağlamaya, yaranın üstüne lapa koymaya ve buhar banyolarına da başvurulmaktadır.

Meksika ve Orta Amerika, İspanyollar tarafından fethedildiği sırada bu bölgelerde yaşayan uygar toplumlar, daha gelişkin olsa da Amerika'nın diğer bölgelerindeki tıpla genel bir benzerlik taşıyan bir tıp sanatı uygulamışlardır.

Tıpları hakkında en çok bilgiye sahip olduğumuz *Azteker*'de hastalığın ortaya çıkışı çoğunlukla tanrılara mal edilirdi; zaman zaman büyücülük de bu sonuçtan sorumlu tutulurdu. Çoğu zaman hastalığın, hastanın işlediği bir hatayı, bir geleneğin çiğnenmesini izlediğine inanılırdı. Hastalıkla ilgili olarak özel tanrılar bulunurdu. Meksika'da bu tanrılar sadece hastalığı bulaştırmakla kalmazlardı; bunun yanında özel iyileştirici ilahlar da vardı. Örneğin ot tanrıçası ya da terebentinin sağaltıcı özelliklerini keşfetmiş olan başka bir tanrı bunlar arasında sayılabilir.

Hastalığın ilahi kökenine ilişkin bu inançla uyumlu olarak, teşhis ve tahmin, kehanet şeklini alır ve hastalığın gidişatı, bir aynaya ya da suya bakmak yoluyla ya da bir düğümü çözmek suretiyle önceden haber verilirdi. Başvurulan çareler, bitkilerin hakim olduğu bir ilaç sistemini içerirdi; bunun yanında kan akıtmaya, buhar banyolarına ve masaja da büyük oranda başvurulurdu. Ruh çıkarma ayinleri de yapılırdı; bu gelişmiş toplumda bütün bunlara ek olarak, lokmanın hastasının vücudundan bir çakıl taşını ya da başka bir nesneyi emer gibi yaptığı bir tedavi şekliyle de karşılaşmaktayız. Bu nesnenin insan ya da tinsel aracı tarafından hastanın vücuduna yerleştirildiğine ve böylece hastalığa neden olduğuna inanılırdı.

Hastalık ayrıca bir insandan diğer bir insana da geçirilirdi. Hamurdan yapılan insan şeklindeki bir figür yolun kenarına konur ve hastalık, oradan geçecek ilk kişiye bulaştırılırdı. Bu işlem, daha önce Batı Afrika'da görüldüğünü söylediğim işleme büyük ölçüde benzemektedir.

Günümüzde Orta Amerika'da yaşayan ilkel toplumlar da benzer yöntemleri uygulamaktadır. Nikaragua'da yaşayan *Mosquito* yerlilerinden bir kabile, altı kişinin yiyebildikleri kadar yemek yemeye, özellikle de yeşil kaplumbağa yemeye teşvik edildikleri tuhaf bir geleneğe sahiptirler.

Güney Amerika'nın birçok bölgesinde hastalığın üretilmesinde insan aracılığı inancı özellikle dikkati çeker. Nitekim, İngiliz Guyanası'nda her hastalık bir büyücünün işi olarak görülür ve onun büyülerine bağlanan bir hastalık, hastanın vücuduna yerleştirilmiş nesneyi çıkarır gibi yapan uygulayıcı sınıfından bir kimse tarafından tedavi edilir.[1]

Peru'da yaşayan *İnkalar* ise kapsamlı bir ilaç sistemine sahipti ve toplar damardan kan alırlardı; ancak İnkaların dinsel törenlerinin, hastalık ve sağlıkla, Aztek ve *Mayalar*'da olduğu kadar yakından bir ilişki içerisinde olup olmadığını bilmiyoruz. Şili'de yaşayan *Mapucheler*'in[2] ise iki tür rahibi vardır; bunlardan biri aynı zamanda bir lokman gibi hareket ederken, cerrahlar uzmanlaşmış uygulayıcıların diğer bir bütününü oluşturmaktadır. Aynı anda hem lokman hem de rahip olanların, hastalığın atfedildiği ruhlarla ilişki içerisinde olduğu söylenir. *Mapuche* toplumu birçok ot kullanmakta ve kan akıtmaya, masaja ve buhar banyolarına başvurmaktadır.

HASTALIĞIN NEDENİ VE TEDAVİSİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERDEKİ BENZERLİKLER

Bu araştırma kısa olmakla birlikte, hastalığın nedenine ilişkin inançların ve onun etkileriyle savaşmakta başvurulan önlemlerin genel karakteri bakımından dünyanın farklı bölgelerinde ne kadar büyük bir benzerliğin var olduğunu gösterecek niteliktedir. Önceden söylemiş olduğum gibi araştırmacıların çoğu bu benzerliklerin, çevresine tepki veren insan zihninin işleyişindeki tekbiçimliliğin sonucu olduğunu düşünmüştür. Evrim sürecinin şekillendiği materyallerin benzerliğinden ve bu şekillenmenin yürütüldüğü vasıtaların tek-

[1] E. Im Thurn, *Among the Indians of Guiana*, London, 1883, s. 329'dan itibaren.

[2] O. Aiche, *Arch. F. Geschichte d. Medizin*, 1913, vi, s. 161.

biçimliliğinden ötürü bu benzerliklerin, evrim sürecindeki benzerliğin örnekleri olduğu düşünülmüştür. Yalnızca birbirlerinden uzak olsalar da temasa geçmiş oldukları bilinen komşu toplumların arasında benzerlikler göze çarptığı zaman, bu benzerlikleri kültürün bir yerden diğer bir yere intikal etmesiyle açıklamak geleneksel olmuştur. Diğer durumlarda bu benzerliklerin birbirlerinden bağımsız bir şekilde ortaya çıktığı düşünülmüştür ve bu görüş hâlâ[1] geniş çapta kabul görmektedir. Ancak bu görüşün savunucuları, kültürünün ilk aşamalarında insanın, nesne ve geleneklerin geniş bir alana dağılımını sağlamaya yetecek bir özgürlük içerisinde dünya üzerinde gezinmiş olabileceğini görememektedirler; kaldı ki bu benzerlikler iletime dayanmaktaysa böyle bir dağılım kesinlikle yaşanmış olmak zorundadır. Şimdiyse rakip görüşleri, yani bu benzerlikleri iletime dayandıran görüşlerle, yine bu benzerliklerin bağımsız köken süreçlerinin sonucu olduğunu savunan görüşleri ele alacağım.

RAKİP GÖRÜŞLER

İlk olarak, hastalık fenomeninin bağımsız köken için ne kadar uygun bir örnek oluşturduğuna işaret edebilirim. Dünyanın farklı bölgelerinde bağımsız bir şekilde ortaya çıktıklarına inanılan kültürel benzerliklerin çoğu, insanın tekbiçimlilikten uzak olan yaşam ortamının özellikleriyle ilgilidir. Nitekim, dünyanın farklı bölgeleri, güneşin görünür hareketleri ile mevsimlerin seyri ve doğası bakımından büyük farklar göstermektedir. Doğada, bitkilerin yıllık değişimlerinde ve kara ile denizin doğal özelliklerinde de büyük çeşitlilikler yaşanmaktadır. Eğer insan zihni her yerde aynıysa, fiziksel ortamdaki bu farklılıklar bizlere doğa olaylarını ilgilendiren ge-

[1] 1917 yılı.

leneklerde tekbiçimlilik yerine daha çok farklılığı düşündürmelidir. Güneşe, mevsimlere, bitkilere ve tabiat ananın kendisini çeşit çeşit görüntüler içerisinde sunduğu diğer doğal koşullara verilen tepkilerde benzerliklerle karşılaştığımızda, bu benzerliklerin bağımsız kökene dayandığını savunanlar hemen başlangıçta ciddi bir sıkıntıyla karşılaşırlar.[1]

İnsanın kendisinin doğrudan doğruya işin içinde olduğu bu ilk sıkıntı mevcut değildir ya da çok daha az bulunur. Doğum ve ölüm fenomenleri her yerde aynıdır. Bağımsız kökene inanan kişinin karşısına bu noktada çıkan zorluk, insanın kendi yaşamına verdiği tepkilerde rastlanan büyük çeşitliliği açıklamaktır.

Dünya içerisindeki koşulların arasında bulunan bu benzerlik, her ne kadar daha az bir düzeyde de olsa, hastalık fenomeninde kendisini göstermektedir. Sahip olduğumuz gelişmiş bilgiler sayesinde, dünyanın farklı bölgelerindeki hastalıklar bakımından hatırı sayılır bir çeşitlilik düzeyinin var olduğunu kabul ediyoruz, ancak insan, bulunduğu ilkel gelişim aşamaları içerisinde hastalıklar yerine daha çok belirtilerle uğraşmaktadır ya da daha kesin bir şekilde söylemek gerekirse, bizlerden çok daha fazla bu yönde hareket etmekte-

[1] [Belli etnologlar, özellikle de Amerika'dakiler, tepkilerdeki tekbiçimlilik iddialarının mantıksal sonuçlarından sıyrılmak için son zamanlarda çok tuhaf bir tartışma yöntemi keşfetmiş bulunuyor. Gelenek ve inançların bağımsız gelişimi öğretisini bilinçli bir şekilde terk etmiyorlar ve olguları yorumlayış tarzlarını eleştiren bizleri, tutarsız bir şekilde benzerlikleri abartmakla suçladıktan sonra benzersiz bir ikna gücü zaafiyeti göstererek, bu benzerlikler yüzeysel ve sahteymiş gibi davranıyorlar. Ancak, insan zihninin işleyişindeki benzerlikler teorisinin –ki bu teoriyi kullanarak kendilerinin galip çıktığını iddia etmekteler–, bütünüyle benzerliklerin gerçek ve temel olduğu varsayımına dayandığını unutuyor gibiler. Geçtiğimiz yıllarda hem Dr. Clark Wissler (*The American Indian*), hem de D. S. G. Morley (*The Ruins of Copan*) beni eleştirirken bu garip saldırı yöntemine başvurmuşlardır.]

dir. Hastalığın temel göstergeleri, ağrı, ateş, sindirim güçlüğü, şişlikler, ülserler ve kabarıklıklar her yerde aynıdır ve bunlar, o kadar büyük bir doğal benzerlik sunmaktadır ki, hastalık, bağımsız köken savunucularına çok uygun bir fırsat sunmaktadır. Eğer bu kişiler, insanın hastalığa verdiği tepkilerdeki benzerliklerin, bağımsız keşfin ve icadın sonucu olduğunu gösteremezlerse, nerede başarılı olabileceklerini kestirmek çok zordur.

HASTALIĞIN NEDENİ HAKKINDA BİRBİRİNDEN BÜYÜK ORANDA FARKLILIK GÖSTEREN İKİ İNANÇ

Bu kitapta önünüze konan materyalin öne çıkardığı yalnızca iki problemi kısaca ele alabilirim. Bunlar, bizim bu konuda karşı karşıya kaldığımız durumun nasıl olduğunu resmetmeye yarayacaktır.

Dünyanın farklı bölgelerinde hastalıkla ilgili inançlara ve uygulamalara dair ortaya koyduğum şema, tıbbı, büyü ve din ile yakın ilişkiler içine sokan alışkanlıkların dağılımı açısından belirgin farklılıklara işaret etmiştir.

Ruhun, ruhun bir parçasının ya da çeşitli ruhlardan birinin vücuttan çıkarılarak hastalığın üretilmesi inancı, sadece Endonezya, Papua-Melanezya ve Amerika'yla sınırlı gözükmektedir. Böyle bir inançla Asya'da karşılaşmıyoruz; Batı Afrika'da hastalık, ruhun ya da hayat özünün yokluğuna yoruluyor olsa da, bu inanç Endonezya'da ve daha düşük düzeyde Amerika'da rastladığımız örgütlü bir uygulamalar sisteminin bu bölgede doğmasına neden olmamıştır.

Diğer yandan, Hindistan ve Afrika, hastalığın ruh tarafından ele geçirilmek yoluyla üretilmesi inancının anayurdudur. Bu iki inanç, yani hastanın vücuduna herhangi bir şeyin sokulmasıyla hastalığın üretilmesi inancı ile vücuttan herhangi bir şeyin çıkarılması inancı, aşağı yukarı birbiriyle kar-

şıt olan inançlardır.[1] Eğer hastalık fenomeni dünyanın her yerinde aynıysa ve davranış ile hareketlerdeki benzerlikler insan zihninin tekbiçimliliğine dayanmaktaysa; nasıl oluyor da insanlar bu farklı inançlara kapılıyorlar? Bu inançlar neden farklı dağılımlara sahip?

Bağımsız köken savunucularının, Endonezya'daki hastalıkların doğasında ya da bu hastalıkların çevreyle olan ilişkilerinde var olan; bu bölgede yaşayan insanların ruhun vücuttan çıkarılmasına böylesine büyük bir önem atfetmelerine yol açan bir şeyi bizlere gösterebilmeleri gerekmektedir. Nitekim, Hindistan ve Afrika toplumları böylesine bir keşfi yapamamışlar ya da ruhun yokluğuna bir hastalık nedeni olarak bakıyorlarsa da, bunu tedavi sistemlerinin temeline oturtmamışlardır.

Yine daha güç olan başka bir şey, karşıt olmasalar da birbirinden büyük oranda farklı olan bu inançların, Kuzey Amerika'da olduğu gibi tek bir toplum içerisinde nasıl yan yana yaşadığını açıklamaktır. Amerikan etnografyası araştırmacılarının çoğunluğunun inandığı gibi bu kıtanın kültürü tamamen bağımsız bir gelişim sürecinin sonucuysa, hastalığın asli doğasının kavranmasında böylesine farklı yöntemlerle karşılaşmayı beklemememiz gerekir. Böylesine iki kavramın yan yana yaşıyor olmasını, toplumların temasının ve kültürlerinin harmanlanmasının sonucu olarak açıklamak daha doğal olur.

Problemin bu şekilde çözüme ulaştırılması yine, hastalığın ruhun vücuttan çıkartılması yoluyla üretilmesi inancının özellikle Amerika kıtasının batısında yaygın ve önemli oldu-

[1] Bazen bu karşıt inançlar birbirleriyle ilişki içine sokulabilir. Nitekim Batı Afrika'da Ewe dilini konuşan toplumlar, bir insanın ruhu vücudundan ayrıldığı takdirde, bu durumun, gezgin, evsiz bir ruha vücuda girip hastalık bulaştırma fırsatı verdiğine inanmaktadır.

günu gördüğümüzde de daha doğal olmaktadır. Bu bağlantıda dikkati epeyce çeken bir örnek, *Songish* toplumu içerisinde yaşanır; bu toplumda kadınlar, ruhun kaybolması dışındaki nedenlere bağlı olan hastalıkları tedavi edebilirken, kayıp bir ruh yalnızca özel bir şaman sınıfı üyesi tarafından ele geçirilebilir.

EVSEL ÇARELER

Resmetmek amacıyla seçtiğim ikinci problem ise, birçok toplumun yerel çarelerini yalnızca özel niteliklere sahip insanlar tarafından uygulanan ya da uygulanması gereken çarelerden ayıran belirgin farklılık tarafından ortaya konmaktadır. Kitapta daha önce, Melanezya ve Yeni Gine toplumlarının hastalıkla savaşmak için seçtikleri araçların, bu toplumların hastalığın nedeni hakkındaki inançlarından beslendiğini göstermiştim. *Melanezyalılar*'ın ve *Papualılar*'ın hastalık teorisini bildiğimiz takdirde, başvurulan teşhis ve tedavi önlemlerinin, bu teorinin mantıksal sonuçları olduğu görülür. Yüzeysel bir inceleme sonucunda anlamsız ya da saçma olarak değerlendirilebilecek hareketler, insanların hastalığın doğası hakkındaki görüşlerinin doğal bir sonucudur. Ne var ki, istisnaların bulunduğundan da söz etmiştim. Bu istisnalar en çok herkes için kullanılabilen ve özel, usta uygulayıcıların yardımına gerek duymayan çarelerde göze çarpar.

Bu çareler, bizlerin 'evsel' olarak adlandırdığı çarelelerle, yani hafif rahatsızlık durumlarında ya da ciddiyeti anlaşılmadan önce daha önemli bir hastalığın ilk günlerinde herkes tarafından kullanılan çarelerle çok yakın bir uyum gösterir. Bizler, evsel çarelerimiz başarısız olduğunda ya da hastalığın ciddi olduğu hemencecik kavrandığı zaman doktor çağırırız; işte Melanezyalılar da, Papualılar da, diğer aşağı toplumlar da aynı bizler gibi yalnızca evsel çareleri başarısız olduğunda ya

da durumun ciddiyeti daha güçlü önlemler gerektirdiği zaman büyücüye, rahibe ya da lokmana danışırlar.

Bu evsel çarelerin doğası, bir Kuzeydoğu Yeni Gine toplumu olan *Kailer* tarafından ortaya konmuştur. Bu toplumun ruhun ya da ruh-maddesinin vücuttan çıkarılması inancına dayanan uzun süreli ve karmaşık ayinleri hakkında geniş bir bilgi vermiştim. *Kailer*, büyücü ya da lokmanın faaliyetlerini içeren önlemlere ek olarak, ruh-maddesi kavramıyla hiçbir bağlantısı olmayan birtakım başka çarelere de başvururlar. Örneğin yaralar için, hurma ağacı yaprağıyla kaplı ve yine toz haline getirilmiş hurma ağacı meyvelerinden oluşan ilkel bir yara lapası kullanırlar. Buna ek olarak çeşitli yaprak ve ağaç kabuğu çeşitlerinin de yaralar üzerinde sağaltıcı bir etkisi olduğuna inanılır.

Vücuttan kan akıtmak neredeyse evrensel bir çaredir. Daha yeni açılmış yaralar kanatılabildiği kadar kanatılır ve bu işlem uygulanmazsa, yaranın hiçbir zaman iyileşmeyeceğine inanılır. Kötü kanın akıp gittiğine ve iyi kanın vücutta kaldığına inanılır. Başağrısı, alında kesikler açarak tedavi edilir; bu kesikler önceden obsidiyen parçalarıyla açılırken, şimdilerde cam parçaları kullanılmaktadır. Burun iltihaplarında bir çubuk burna sokulur ve burun kanatılır; bu tedavi, burnun kendisinin etkilenmediği hastalıklarda da kullanılmaktadır. Ayrıca kan, ağrının merkezi durumundaki vücut kısımlarından lokman tarafından çekilmektedir.

Nefes alma güçlüğüne eşlik eden göğüs ağrıları için insanlar, bir tür ısırgan otuyla hastanın göğsünü okşarlar; bu tedavi ayrıca uzun süre yürümeyi ya da ağır yük kaldırmayı izleyen adale ağrılarından kurtulmak için de kullanılır. Romatizmal ağrılar için kullanılan buhar banyoları ise, yapraklarla kaplı ısıtılmış taşların yere açılan bir deliğe konmasıyla hazırlanır. Vücudun ağrıyan bölgesi yapraklardan yükselen

buhara maruz bırakılır ya da buhar, su taşımak için kullanılan hindistan cevizi kaplarının içine sıcak taşların konmasıyla üretilir. Bazen ovarak masaj yapmak da başvurulan çarelerdendir. Tuhaf bir tedavi, dış işitsel kanalın kapanmasına dayanan sağırlığı iyileştirmek için kullanılmaktadır. Bu tedavide kulağın girişine küçük bir mayısböceği konur ve birkaç gün boyunca orada bırakılır. Keysser'in, Papualı'nın kulağındaki Augean ahırının temizlenmesi olarak adlandırdığı bu yöntemin, işitmeyi eski haline getirmekte son derece etkili olduğuna inanılır.

Görüldüğü gibi Yeni Gine'nin bu aşağı toplumu, dünyada yaygın olarak görülen az ya da çok ilkel, beş tedavi yöntemine; yani yara lapalarına, kan akıtmaya, masaja, buhar banyolarına ve iltihap karşıtı uygulamalara başvurmaktadır. Dahası bu uygulamalar, insanların zihinlerinde büyük rol oynayan hastalığın insan aracılığı ya da tinsel aracılık tarafından üretilmesi inancına dayanan tedavi sistemden ayrılmaktadır.

Kailer'de rastlanan önlemlerin nasıl keşfedilmiş olduğunu, şans ya da kaza denen süreçle açıklamak çok kolay olurdu. Ancak bütün bir icat tarihi göstermektedir ki, yeni keşifler bu şekilde ortaya çıkmazlar; bunlar, içine doğdukları fiziksel ve sosyal koşulların doğrudan sonuçlarıdır. İcatlar yalnızca kaza sonucunda ortaya çıksa bile, bu ilkel vahşilerin, bizim kendi ortaçağımızın ve modern zamanlarımızın tıbbına ait beş farklı yöntemi bağımsız olarak ve şans yoluyla keşfetmiş olduğunu kabul etmek zor olurdu.

Eğer Papualıların bu uygulamalarını bağımsız kökene bağlayarak açıklayacaksak, bu uygulamaların, hastalığın nedenine ilişkin inançlar bütünü içerisinden çıkmış olduğunu gösterebilmemiz gerekmektedir, ki yapamayacağımız şey de budur işte. *Kailer*, hastalığın nedenine ilişkin belirgin bir inançlar bütünüyle birlikte, bununla uyum gösteren belirgin

bir tedavi sistemine de sahiplerdir; ancak bu sistem ne biraz önce saydığım çareleri içermekte, ne de bu çarelerin herhangi bir şekilde hastalığın nedenine ilişkin hakim inançlarla bağlantılı olduğunu göstermek olanaklı görünmektedir.

YUKARIDA SAYILAN UYGULAMALARIN KÖKENİ

Bu bölümde yer verdiğim, dünyanın diğer bölgelerindeki tıbbın araştırılması çalışması göstermektedir ki, *Kailer* için geçerli olan her şey dünyanın aşağı toplumlarının hemen hepsi için geçerlidir. Toplar damardan kan alan, bardak çeken ya da masaja ve buhar banyolarına vb. başvuran bu tür toplumlara rastladığımızda görmekteyiz ki, bu uygulamalar, söz konusu toplumların hastalık karşısındaki tavırlarının en çarpıcı özelliğini oluşturan dinsel ve tıbbi harmana ait değildirler. Bu usuller, çeşitli derecelerde rahibin ve lokmanın işlevlerini kendilerinde toplayan özel bir sınıf tarafından uygulanmamakta, herkes tarafından ya da deneyim ve yetenek sonucunda bu yöntemlerde usta olduklarına dair ünlenen kişiler tarafından yürütülebilmektedir. Tıp ile dinin yakından harmanlandığı uygulamaları yürütmek için çoğunlukla gerekli olan özel bir üyeliğe kabul törenine bu uygulamalarda gerek yoktur. Hatta birçok örnekte bu tedavi yöntemleri, çoğu zaman tıbbi-dinsel uygulamalara katılmaktan kesin bir şekilde men edilmiş olan kadınlar tarafından da yürütülmektedir.

Kan akıtmaya, masaja, buhar banyolarına başvuran dünya üzerindeki toplumların çoğu, bu sözünü ettiğim uygulamalara kesinlikle, hastalık karşısındaki davranışlarının büyük bir bölümüne hakim olan fikir ve inançların içerisinden çıkan güdülerin sonucunda ulaşmamışlardır. Dünyanın farklı bölgelerinde bağımsız bir şekilde ortaya çıkmış olduğunu kabul etsek bile bu uygulamalar, hastalığı çevreleyen dinsel

atmosferin içinden çıkmamıştır. Bu yöntemler, sözü edilen dinsel atmosfere verilmiş bir tür tepki olarak; sadece hastalık karşısındaki değil doğanın birçok başka görünümü karşısındaki davranışları da düzenleyen bir inançlar sistemi içerisindeki bir hastalık görüşüne karşı, insanların genel bütünün başlattığı bir hareket olarak değerlendirilmelidir.

Bağımsız bir şekilde incelendiği takdirde bu alışkanlıkların herbirinin ortaya koyduğu bağımsız köken karşıtı özel argümanlar, dünyadaki daha aşağı toplumların hastalık karşısındaki tavırlarını belirleyen inançlar bütünüyle hiçbir akrabalığın bulunmaması sayesinde daha da sağlamlaşmaktadır.

Elbette bağımsız köken savunucuları, örneğin Yeni Gine'de rastlanan kan akıtma ve buhar banyosu uygulamalarının, o zamana dek tümüyle büyücülük ve rahiplik sisteminin idaresi altında bulunmuş olan bir toplumun içerisinde rasyonel tıbba doğru yönelen bir hareketin başlangıcı olduğunu söyleyebilirler. Bu çarelerin kendini gösterdiği ilkel biçimlerin, benzer uygulamaların daha ayrıntılı ve yetkin biçimlerini bizler için üretmiş olan düşünce trendlerinin ilk ürünü olarak doğal kabul edilebileceğini söyleyebilirler. Böyle bir argümana karşı şimdi tek bir fikir ileri süreceğim.

Uygarlığımıza ne kadar büyük bir değer biçersek biçelim, bu uygarlık, bağımsız köken savunucularına göre Malenezyalılar'ın ve Papualılar'ın keşfetmiş olduğu uygulamaları bizlerin de yalnız başımıza keşfetmemizi sağlamadı. Kan akıtmayı ve iltihap karşıtı uygulamaları Yunanlılar'dan ve Araplar'dan, masajımızı Fransızlar'dan ve buhar banyolarımızı da Türkler'den ve Ruslar'dan aldık. Bu kadar gurur duyduğumuz uygarlığımız, bu deva sanatlarını öğretmeye tek başına yeterli olmadı; bu sanatları diğer toplumlarla temas ederek ve karışarak öğrenmek zorunda kaldık. Afrika, Asya,

Okyanusya ve Amerika'daki benzer uygulamaların bağımsız kökene dayandığına inanan kişilerin öğretilerini kabul edeceksek, bu kıtalarda ve adalarda yaşayan vahşi ya da barbar toplumların, kendisini onlardan üstün gören bizlerin başka toplumlardan öğrenmekle yetindiği sanatları bir şekilde kendi başlarına keşfedebildiğini de kabul etmemiz gerekiyor.

4

Geçtiğimiz bölümde, günümüzde etnoloji bilimi-nin tıp, büyü ve din arasındaki karmaşık ilişkileri ne şekilde ele aldığı konusunda birtakım bilgiler verdim. Yalnızca tıbbı, büyü ve dinle yakın ilişkilere sokan uygulamalar açısından değil, büyücü ve rahip tarafından kullanılan uygulamarla çoğu zaman yan yana bulunan evsel ya da tıbbi çareler açısından da dünyanın her yerinde büyük bir benzerliğin var olduğunu gördük. Şimdi özellikle çözüme kavuşturulması gereken problem ise, bu benzer uygulamaların dünyanın farklı bölgelerinde bağımsız olarak mı ortaya çıktığı, yoksa belli bir yerde geliştikten sonra insanların gezinmeleri sonucunda mı şu anki dağılım alanlarına taşındığıdır.

Son bölümde, bu benzerlikleri bağımsız köken hipotezine dayanarak açıklamaya giriştiğimizde karşımıza çıkan kaçınılmaz güçlükleri resmettim. Amerika'da hastalığın nede-

nine ilişkin aşağı yukarı birbirine karşıt iki inancın yan yana yaşıyor olmasını ve aşağı bir Papua toplumunun, evsel çareleri kendi hastalık teorilerinden türetmekte başarısız olmasını bu hipoteze dayanarak açıklamak oldukça zordur; buna karşın insanoğlunun dünya yüzeyindeki hareketleri, şu ana kadar düşünüldüğünden çok daha kapsamlı bir rota izlemişse, bu olguları anlamak kolaylaşmaktadır.

Ne var ki, bir iletimin yaşandığını söylemek ile bunun insan kültüründeki önemini göstermek başka başka şeylerdir. İletimin insan kültüründeki önemini açıklama işimiz yalnızca, dünyanın belirli alanlarını benzer uygulamaların kaynak bölgeleri olarak gösterebildiğimizde, bu uygulamaların dünya içerisinde kimler tarafından taşındığını ve bu gezginler tarafından izlenen rotayı keşfettiğimizde tamamlanacaktır. Bugünse, etnoloji biliminin, geçtiğimiz bölümde gösterdiğimiz olguların ortaya koyduğu problemleri çözmek için aramakta olduğu yöntemleri kısaca ele alarak işe başlamayı düşünüyorum.

PROBLEMLERİ ÇÖZME YÖNTEMLERİ

İnsanlığın tarihi boyunca tıp, büyü ve din arasındaki ilişkilerde yaşanmış olan türlü türlü değişimler hakkında bilgi edinmeyi umabileceğimiz yöntemleri ele alırken söylenmesi gereken ilk şey, dikkatimizi, açıklığa kavuşturmayı umut ettiğimiz özel konuyla sınırlandırdığımız takdirde, başarıya ulaşmayı bekleyemeyeceğimizdir. İnsanın sosyal yaşamı o kadar karmaşık; onu oluşturan çeşitli unsurlar da, özellikle şu anda ele aldığımız aşağı kültürlerde o denli birbiri içine geçmiş bir yapı meydana getirmektedir ki, parçanın bütünle olan ilişkisini anlamadan o parçaya anlam vermeyi bekleyemeyiz.

SAYILARIN ÖNEMİ

Bu konuyu, tıbbi uygulamanın sayıların işin içine karıştığı bir özelliğini kısa bir süre için ele alarak resmedebilirim. Sağaltıcı bir önlemin belirli kereler, örneğin duruma göre üç, dört, beş ya da yedi kere tekrar edilmesi bazı toplumlarda bir adettir. 2. bölümde bu konuyla ilgili olarak Solomonlar'daki Eddystone Adası'ndan çarpıcı bir örnek verilmişti. Bu adada bir tedavi süreci genelde dört gün, bazı zamanlarda da birbirini izleyen dört ay içerisinde dörder gün boyunca sürüyordu.

Dört sayısının tıbbi uygulamadaki bu önemi tek örnek değildir. Eski Mısırlılar da dört günlük bir tedavi işlemine başvurmuşlardır; Kuzey Amerika'daki *Cherokee*'ler için de normal bir tedavinin süresi dört gündür.

Eski Mısır, Solomon Adaları ve Kuzey Amerika arasındaki bu uyuşmanın, kültürün yayılmasının bir sonucu olup olmadığı ya da bu dört günlük periyodun birbirinden büyük ölçüde ayrı olan üç bölgede bağımsız olarak seçilmiş olup olmaması, tek başına tıbbın incelenmesiyle çözüme kavuşturulabilecek bir problem değildir. Hem Eddystone Adası'nda hem de Kuzey Amerika'da tıbbi uygulamaların dördül doğası, dört sayısını tıbbi, büyüsel ya da dinsel törenlerin tümü için çok önemli kılan bir sistemin yalnızca tek bir parçasını oluşturur. Bu iki bölgedeki dört günlük tedavi süreci, dört sayısına özel üstünlük atfeden bir inancın nişanelerinden yalnızca biridir.

Endonezya'da dört günlük bir tedavi sürecine rastlamasak da, daha geniş bir araştırma, dört sayısının yalnızca dinsel ayinlerde değil, hastalıkla bağlantılı olarak da çok büyük bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim, Nias Adası'nda bir hasta, önüne konan bir *adu* ile izole edildiği zaman, bu izolasyon dört gün sürmektedir. Yine, genç bir insa-

nın bir rahibin görevleri için uygun hale getirildiği üyeliğe kabul töreninde, gongun düzgün kullanımı ve söylenecek sihirli sözcükler için alınan eğitim dört gün sürmektedir. Farklı bir geleneğe göre, ölümden sonra ruhun kullanımı için yiyecekler ölünün yanına konur ve bu dört gün boyunca insanlar pirinç tarlalarına gitmezler. Yine, Yunanistan ve Japonya gibi birbirinden bir hayli uzak olan ülkelerde, dördül bir sınıflandırmanın göze çarptığını görüyoruz. Yunanistan için dört elementten, dört sıvıdan söz etmem yeterli görünüyor. İşte Mısır'da, Eddystone Adaları'nda ve Kuzey Amerika'da dört günlük bir tedavinin bulunmasının, iletime mi yoksa bağımsız bir kökene mi dayandığı sorusu; Mısır, Yunanistan, Endonezya, Japonya, Solomon Adaları ve Kuzey Amerika'da, kendi sakinlerini dört sayısına özel bir önem yüklemeye götüren ortak coğrafi, iklimsel veya diğer başka özelliklerin bulunup bulunmadığına ilişkin veyahut dünyanın herhangi bir bölgesinde dinsel bir önem kazanan bu sayının, sahip olduğu dinsel önemle birlikte başka bir bölgeye, göçebe bir kültürün bileşen bir öğesi olarak geçip geçmediğine ilişkin daha geniş bir sorunun sadece tek bir parçasıdır.[1]

ORTAK DAĞILIM ÖLÇÜTÜ

Geniş ve kapsamlı bir çalışma için duyulan bu ihtiyaç özellikle, şu sıralar etnologların insan kurumlarının tarihinin şemasını çıkartmaya uğraşırken kullandığı temel yöntemde kendini göstermektedir. Bu amaç için etnologların kullandığı temel araçlardan biri ortak dağılım ölçütüdür. Aralarında hiçbir doğal ilişkinin keşfedilemediği iki âdetin dünya üze-

[1] [Dr. Rivers, bu derslerin verilmesini izleyen 1918 yılının Ağustos ayına kadar, uygarlığın Mısır'a dayandığını kabul etmemiştir. Bu kabul, kanıtların eleştirel bir gözle tartışılıp eleştirildiği üç yıl sonunda gerçekleşmiştir.]

rindeki dağılımını ayrıntılarıyla şematize edip, dağılım alanlarının uyuştuğunu görürsek ve bu dağılım uyuşması da herhangi düzenli bir iklimsel veya coğrafi koşula bağlanamazsa; iki âdet arasındaki ilişkinin, dünyanın belirli bir bölgesinde ortaya çıktıktan sonra insanların belirli göçleri esnasında veya ticaret[1] amacıyla yer değiştirmeleri sayesinde yayıldığı sonucuna varabiliriz.

Nitekim güneşe tapınma ile tarihöncesinde büyük taş anıtlar inşa etme arasında hiçbir doğal bağlantı yoktur. İşte bu iki geleneğin dünyanın bazı bölgelerinde birlikte bulunduğunu ve yine aynı iki geleneğin başka bölgelerde var olmadığını görürsek; bunun bağımsız bir kökene dayanmama olasılığı, ortak bir dağılımın yaşanmamış olması olasılığına karşı daha da artmaktadır. Birarada bulunan iki yerine birçok geleneğe rastladığımızda ise, bu geleneklerin bağımsız kökene dayanmama olasılığı daha da artmaktadır.

KARŞILAŞILAN BAZI GÜÇLÜKLER

Şu anda, insan kültürünün karmaşık ağını bileşenlerine ayırmayı umut edebileceğimiz ve kültürün her bir öğesini insanoğlunun belirli bir hareketine (yer değiştirmesine) atfedebileceğimiz bir arayışın eşiğinde bulunuyoruz. Bizim şu anki görevimiz, bu arayışta kullanılacak ilkeleri ve bu ilkelerin kullanılabileceği yöntemleri göstermektir. Bu nedenle bu bölümün önemli bir kısmını, ortak dağılım ölçütünü iletimi test etmek için kullandığımız sırada karşımıza çıkan bazı güçlüklere ayırmayı düşünüyorum.

Eğer herhangi bir kültür geliştiği bir bölgeden çıkarak dünya üzerinde taşınmışsa, belirtiler zinciri içerisinde boşluklarla karşılaşmayı beklememiz gerekir. Kültürün belli bir

[1] [Sanırım 'sömürü' sözcüğü burada daha uygundur.]

öğesinin herhangi bir yere yerleşmekte başarısız olacağını; diğer öğelerin yeni vatanlarında değişime uğrayacağını, hatta belki de nihai ürünün, kaynağını aldığı gelenekle olan ilişkisini tanımayı zorlaştıracak kadar büyük bir değişiklik geçireceğini beklememiz gerekir. İşte şimdi, bu tür yok olma ve değişim örneklerini araştırırken bize rehberlik edebilecek bir ilkeyi formüle ederek işe koyulacağım. Daha sonra da, küçük bir sağaltıcı ve sağlıksal gelenekler grubunun doğasını ve dağılımını araştırdığımız sırada bu ilkenin işlediğini görmenin olanaklı olup olmadığını inceleyeceğim.

Daha önce tıbbi bir uygulamanın, yeni yerleştiği bir bölgede sağaltıcı karakterini kaybedebileceğini ve içkaynaklı, büyüsel ya da dinsel bir kültün bir parçası olabileceğini zaten öne sürmüştüm. Öte yandan, başka bir bölgeye tanıtılan büyüsel ya da dinsel bir uygulama da, kendi anayurdunda sahip olmadığı sağaltıcı bir kullanım özelliği kazanabilir.

REHBER İLKENİN FORMÜLASYONU

Bir kültürün yeni bir bölgeye aktarılmasını izleyen süreç şu şekilde formüle edilebilir: Aktarılan kültür öğeleri, yeni ortamlarının fiziksel ve kültürel koşullarıyla bir uyum içerisinde oldukları sürece bu yeni vatanlarında kök salma eğilimindedir ve eğer kök salmayı başarırlarsa, onları asimile eden içkaynaklı kültürün yönetimi altında değişime uğrarlar. Bu önermenin iki yönü vardır; bunlardan birincisi, yeni kültür öğelerinin yeni bir bölgede hayatta kalmaktaki başarı ya da başarısızlığını ele alırken, önermenin ikinci yönü, başarı halinde kendisini az ya da çok gösteren değişim eğilimiyle ilgilenir.

AKTARILAN KÜLTÜR ÖĞELERİNİN BAŞARI YA DA BAŞARISIZLIĞINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Fiziksel koşullar çoğunlukla yeni geleneklerin giriş yapmasını engelleyecek şekildedir; aksi taktirde bu gelenekler karmaşık bir kültürün bir parçasını rahatlıkla oluşturabilirler. Bu nedenle örneğin uygun toprağın bulunmaması, çömlekçiliğin yok olmasına yol açabilir ya da taş elde etmekte yaşanan güçlükler, megalitik anıtların yozlaşmasına neden olabilir; böylece bu anıtlar, dünyanın diğer bölgelerindeki anıtlara büyüklük bakımından değil yalnızca biçim bakımından benzeyecektir.

Daha az belirgin olmakla birlikte yine de aynı derecede önemli olan başka bir faktör, yeni bir kültür öğesinin aktarıldığı sosyal ortamın nitelikleridir. Bu ortam, yeni aktarılan uygulama için o kadar elverişsiz olabilir ki, oraya yerleşmeyi başarsa bile bu yeni uygulama, içkaynaklı düşünce ve hareket trendlerinin muhalefeti karşısında kısa süre içerisinde eriyip gidecektir. Nitekim, bütünüyle tıbbi olan uygulamaları kullanmaları bakımından Melanezya ve Polinezya arasında dikkate değer bir farklılığa yol açan şey büyük bir olasılıkla, bu bölgelerin sosyal ortamlarının birbirinden son derecede farklı olan doğalarıdır. Uygar toplumların tıbbi ve cerrahi çareleriyle karşılaştırılabilir olan çarelere Melanezya'da, Polinezya'da olduğundan çok daha sık rastlanır. Polinezya'da bütünüyle tıbbi ya da cerrahi olan uygulamalarla karşılaşılsa bile çoğu zaman, bu uygulamaların kısa bir süre önce bu bölgeye yerleştiğine ilişkin kanıtlar vardır. İki entografik bölge arasında karşılaşılan bu farklılık bize, ilk bakışta iletim hipoteziyle ya da bağımsız köken hipoteziyle açıklığa kavuşturmanın zor göründüğü çarpıcı bir problem sunmaktadır. Hiç kuşku yoktur ki Polinezyalılar, Melanezyalılar'dan daha akıllı insanlardır ve eğer kendi uygarlığımızı standart olarak ala-

cak olursak, Polinezya kültürü Melanezya kültüründen çok daha yüksek bir gelişim düzeyine ulaşmıştır. Eğer tıbbi ya da cerrahi çarelerin dünyanın bu bölgesinde bağımsız bir şekilde keşfedildiğine inanıyorsak, daha akıllı ve kültürlü olan toplumun neden bu keşiflerden geri kaldığını anlamak gerçekten çok güçtür.

Öte yandan bu duruma, iletim hipotezi tarafından donatılan bakış açısıyla bakarsak, çok ilginç bir problemle karşılaşırız. Eğer bu hipotez işe yarayacaksa, bu tıbbi ve cerrahi uygulamaların neden, daha aşağı bir kültüre sahip olan Melanezyalılar tarafından kültürlü Polinezyalılar'a göre daha yüksek bir düzeyde benimsendiğinin sebebini bulmak zorundayız. İşte daha biraz önce ifade ettiğim ilkeyi uyguladığımız takdirde, bu sebebin anlaşılır olacağını öne sürüyorum.

Polinezyalılar'ın başlıca özelliğinin, kendi yaşamlarının dinsel doğası olduğunu görmüştük. Burada hastalık tümüyle tanrıların ve diğer dinsel varlıkların eylemine atfediliyordu. Tedavi ise temel olarak, bazı durumlarda da bütünüyle yüksek güçlere başvurmak yoluyla yürütülüyordu. Öte yandan Melanezya'da ise hastalık, hem dosdoğru insan aracılığına hem de az çok insanın rehberliği ya da kontrolü altında bulunan tinsel aracılara atfediliyordu. Tinsel varlıkların eylemlerine karşı koymakta kullanılan önlemler de, bilgisinin ve gücünün başarı için gerekli olduğuna inanılan kişilerin müdahalesini içeriyordu.

Şimdi tıbbi ya da cerrahi bir uygulamanın bu iki topluma tanıtılmasını izleyecek sürecin doğasını tasavvur etmeye çalışalım. Hangi toplumun bu sözü edilen uygulamaları daha içten kabul edebileceği, hangi kültürün bu yeni geleneğin gelişimi için daha uygun bir ortam oluşturacak inanç ve düşüncelere sahip olabileceği konusunda hiçbir kuşku yoktur.

Bir tıp sistemi, bir doğa kanununun tezahürü inancına ne kadar sıkı sıkıya yaslanıyor olursa olsun, hiç şüphe yoktur ki aslında ve daha da önemlisi doktorla hastanın zihinlerinde başarı, bireysel yeteneğe ve insan faktörüne bağlıdır. Eğer durum bizim için bu şekildeyse, bu anlayış, bizim anladığımız biçimiyle doğa kanunları hakkında hiçbir şey bilmeyen bir toplumun içine yabancılar tarafından sokulan tıbbi ve cerrahi çareler için daha da geçerlidir. Böyle bir toplum bu tür bir çarenin uygulanmasını izleyen herhangi bir başarıyı kaçınılmaz olarak, bu çareyi onlarla tanıştıran ve uygulayan insanın gücüne atfedecektir. İnsan faktörü, yeni çarenin değeri hakkında yaptıkları değerlendirmede o kadar büyük bir önem kazanacaktır ki, bu çarenin kullanımı kısa sürede, insan aracılığı fikrini içeren içkaynaklı uygulamaların bir parçası olacaktır. Diğer yandan yüksek güçlerin aracılığı inancıyla sarmalanmış olan bir topluma bu tür çareler çekici gelmeyecektir. Hatta bu çareler, tanrıların iradesine karşı koyan saygısız girişimler olarak bile değerlendirilebilir.

İşte belirli tıbbi çarelerin Okyanusya'ya tanıtıldığı dönemde, Melanezyalılar ile Polinezyalılar arasındaki farklılıklar bugünki gibi idiyse ve hatta aynı genel düzenlilik içinde idilerse, bütünüyle tıbbi olan uygulamaların daha aşağı toplumlarda neden daha yaygın olduğunu gösteren bir açıklamaya kavuşmuş oluyoruz. Bu örnek, tanıtılan tıbbi bir uygulamanın varlığının ya da yokluğunun, söz konusu uygulamayı kabul eden içkaynaklı kültürün doğası tarafından ve bu uygulamanın o topluma doğal gelen inanç ve duygulara uyarlanma derecesi tarafından nasıl belirlenebildiğini göstermektedir.

Başka bir örnek ise kan akıtma uygulamasının Doğu'daki dağılımında göze çarpmaktadır. Toplardamardan kan al-

ma, bardak çekme ve sülük yardımıyla kan akıtma biçimlerinde rastlanan bu uygulama Hindistan'da yerleşik bir durumdadır; ancak çeşitli tıbbi sanatları Hindistan'dan almış olduğu bilinen Çin'de, kan akıtma uygulamasına hemen hemen hiçbir şekilde rastlanmaz. Çin'de kan akıtma uygulamasının bulunmadığını ya da çok seyrek görüldüğünü yazmış olan kişiler bu durumun, Çinliler'in kan dökmekten hoşlanmamalarıyla ilgili olduğunu söylemektedirler; ayrıca Çinliler'in kanın açığa çıkmasından hoşnut olmamaları, bu ülkede cerrahinin gelişmiş olmamasının da ana nedenidir. Çin'de kan akıtma uygulamasının içkaynaklı bir işlem olmaması büyük olasılıkla, burada kuru bardak çekme yönteminin var olmasına bağlıdır. Eğer kuru bardak çekme uygulamasının Çin'de bağımsız olarak gelişmiş olduğuna inanırsak, kan görmeye karşı gelen ve böylece neredeyse evrensel olan kan akıtma uygulamasının kendi içlerinde hemen hemen hiç gelişmemesine neden olan bir toplumun, bütün bunlara rağmen, başka yerlerde kan akıtma uygulamasıyla yakından bağlantılı olan son derece uzmanlaşmış bir tedavi yöntemini keşfetmiş olduğunu kabul etmek zorunda kalırız

Kan akıtma bilgisinin Çin'e ulaşmış olduğunu gösteren başka bir şey ise yine, sülüklerin tıbbi bir amaç için kullanılmasıdır. Sülükler bazen, hamile bir kadının çocuk düşürmesini sağlamak amacıyla, kadının uteriks serviksi üzerinde kullanılmaktadır.

Kan akıtma uygulamasının Çin'de hiç bulunmaması ya da çok seyrek görülmesi, bu uygulamanın kuru bardak çekme işlemi ve sülüklerin tıbbi kullanımı ile birleşmiş olması şu şekilde açıklanabilir: Hindistan'da görülen çeşitli kan akıtma biçimleri Çin'e aktarılmış ve Çinliler'in kanla bağlantılı olan inanç ve düşüncülerine karşıtlıklarından dolayı kötü bir kabul görmüştür; kan dökmeyi içermeyen kuru bardak çek-

me uygulaması böylece, Çinliler'in tedavi uygulamalarında önemli bir konuma gelmiştir.

AKTARILAN UYGULAMALARIN DEĞİŞİME UĞRAMASI

Şimdi, ele aldığım konunun ikinci kısmına, yani aktarılan uygulamaların fiziksel ve sosyal ortamın etkisi sonucunda değişim geçirmesine değinebilirim. Bu değişim sürecinin yaşandığı, sosyal yaşamın diğer yönlerine ilişkin birkaç örnek vererek başlayabilirim.

Aktarılan uygulamaların değişim geçirmesine, insan kültürünün her alanında rastlanır. İster bir sözcük, ister dilbilgisel bir biçim, ister dinsel bir uygulama, ister sosyal bir gelenek, isterse de maddi bir nesne olsun, bir kültür öğesi dünyanın bir yerinden diğer bir yere geçtiği zaman, süreç içerisinde değişim geçirme eğilimindedir; yeni vatanında eski vatanında sahip olduğu biçimini koruyamayacaktır.

Dile bakıldığında bu süreç o kadar belirgindir ki, yoruma hemen hemen hiç gerek yoktur; özellikle de dili, kendi Anglo-Sakson kökeninden büyük çapta farklı olan dillerden alınmış sözcüklerle dolu olan bizler için. Ancak bir an için, savaşın bir sonucu olarak İngiliz dilini şu sıralar zenginleştirmekte olan sözcüklerden söz edebilirim. Dilimize yerleşmekte olan yeni Fransızca ve Almanca sözcükler, yalnızca orijinal dilbilgisel biçimlerinden değil, daha da önemlisi telaffuz bakımından farklılaşmaktadır; fakat bu sözcükler, özel anlamlar da kazanmaktadır. Bazı örneklerde ise daha şimdiden, en uzman filologların kökenlerini ortaya çıkarmakta zorlanacakları bir biçime bürünmüşlerdir. 'Il n'y a plus' sözcüğünden türetilmiş olan, İngiliz askeri anlamındaki '*napoo*' sözcüğü buna güzel bir örnektir.

Başka çarpıcı bir değişim örneği, dekoratif sanatlarda göze çarpar. Yeni bir bölgeye sokulan sanatsal bir ifade türü hiçbir zaman aynı kalmaz. Bir ülkenin sanatı, gelenekselleşme ve belirli kanun ve kurallara tabi olma bakımından, toplumun diğer bütün ürünleriyle benzerlik taşır. Hiçbir sanat biçimi, bu geleneklerin etkisinden kaçamaz. Örneğin aktarılan sanatsal bir insan motifi, gelenekselleşmiş geometrik bir sanatın etkisi altında asimile olarak değişime uğrayabilir; böylece hiç kimse en son ortaya çıkacak olan insan biçimini, eğer kökenine ve gelişimine ilişkin ipucu veren ara biçimlerde üretilmemişse tanıyamayacaktır.[1]

Dil ve sanatla ilgili örnekler vererek resmettiğim aktarılan kültür öğelerinin değişimine hükmeden yasalar, tıp sanatını oluşturan uygulama ve inançlar için de geçerlidir. Eğer tıbbi ve cerrahi uygulamalar dünyanın bir yerinden diğer bir yere iletilmişse, kesin benzerlikler beklememeliyiz. Sadece değişimleri, gelişmeleri ve basitleşmeleri aramakla yetinmemeli; bunun yanında dönüşüm süreci içerisinde ara basamakların yaşanmadığı çok büyük değişimlere ve aktarılan tıbbi bir uygulamanın bu değişim sonucunda dönüştüğü, artık belki sağaltıcı da olmayan bir uygulamanın tanınırlığını olanaksız kılan durumlara da hazırlıklı olmalıyız.

AKTARILAN UYGULAMALARIN GEÇİRDİĞİ DEĞİŞİM ÖRNEKLERİ

Şimdi, dünyanın belli bir bölgesinden diğer bir bölgeye taşındığını varsayacağım uygulamaların yaşadığı değişimlere ilişkin örnekler vereceğim. Önceden de söylediğim gibi, böyle bir değişimin bilimsel olarak kanıtlanması yalnızca, bunun

[1] W. H. R. Rivers, *Rep. Brit. Assoc.*, Dundee, 1912, s. 599; *History of Melanesian Society*, Cambridge, 1914, ii, s. 374.

gibi bir çalışmada olanaklı olduğundan çok daha geniş çaplı bir araştırmaya dayanan kademeli bir süreç aracılığıyla gerçekleştirilebilir. Benim amacım ise daha çok, belirli tıbbı ve cerrahi işlemleri bu çalışma çizgisi için uygun konular olarak göstermek olacaktır.

KAN AKITMA

Çinliler'in kan akıtma uygulaması karşısında takındıkları tavrın işaret ettiği bir olasılıkla başlayacağım. Çin'de kan akıtma işlemi nadiren uygulanıyor olsa da, bu uygulamayla yakından ilişkili olan kuru bardak çekme uygulamasının bu toplumun tıbbi uygulamalarında önemli bir yer kazanmakta olduğunu görmüştük. Olasılık şu ki bu uygulama Çin'de, Çinliler'in kan akıtmaya olan itirazlarının bir sonucu olarak, kan akıtarak bardak çekme uygulamasının değişime uğraması sonucunda ortaya çıkmış olabilir. Bunun böyle olup olmadığı ya da kan akıtmadan bardak çekme uygulamasının aktarılan bir uygulamalar bütününden hayatta kalan son işlem olup olmadığı, burada yaptığımızdan çok daha geniş çaplı bir araştırmaya dayanılarak yanıtlanabilecek bir sorudur.

Kan akıtma uygulamasının yöntem yönünden olmasa da amaç yönünden değişime uğradığı başka bir örnek ise, kan akıtma uygulamasının dinsel bir işlem olarak yaygın olmasıdır. Dünyanın birçok bölgesinde deriyi yarmak ve kazımak yoluyla kan akıtmak, dinsel bir uygulamadır; diğer durumlarda ise bu işlem, ölülerin ardından yas tutulmasına ve diğer sosyal uygulamalara eşlik eden ve büyük olasılıkla dini bir anlama da sahip olan ya da olmuş adetlerin bir özelliğidir. İşte sorun, bu biçimdeki kan akıtma uygulaması ile sağaltıcı bir amacı olan kan akıtma uygulaması arasında herhangi bir ilişkinin olup olmadığıdır. Bu iki işlem arasında bir bağlantı

olduğuna işaret eden birkaç şey bilmekteyiz. Örneğin Polinezya'da sağaltıcı bir uygulama için deride yara açarak ve deriyi kazıyarak kan akıtmak, özellikle Samoa Adası gibi batı adalarına özgüdür ve Doğu Pasifik'te çok daha az itibar görür. Bu iki bölgede dini amaçlar için kan akıtmaya ilişkin olarak da benzer bir farklılık vardır; bu amaçla kan akıtma uygulamasına Doğu Pasifik'te, Batı Pasifik'te olduğundan çok daha fazla rastlanır. Kan akıtma uygulamasının sağaltıcı ve dinsel biçimlerinin Pasifik'teki ortak dağılımı, bu iki uygulama arasında belirgin bir bağlantı olduğunu göstermektedir. Belki de Polinezya'nın son derece dinsel olan atmosferiyle tanıştırılan tıbbi bir uygulama, hâlâ sağaltıcı amaçlarla kullanılmakla beraber, dinsel törenlerin ve alışılagelmiş sosyal geleneklerin bir parçası olmuştur.

MASAJ

Tıbbi bir uygulamanın yeni bir ortamla tanıştırıldığı zaman geçirdiği değişim, masaj işleminde de güzel bir şekilde gözlemlenebilir. Başka bir yazımda[1] bu olasılığa dikkat çekmiştim. Solomonlar'daki Eddystone Adası'nın yerlileri, bizim yaptığımız masajlara çok yakından benzeyen el hareketlerine başvururlar ve özel araştırma konusu yapılmadan basit bir şekilde gözlemlendikleri takdirde bu hareketler, kuşkusuz bizim uyguladığımız bu tür çarelere denk olan uygulamalar olarak değerlendirilebilir. Ne var ki araştırmalar, Eddystone'lu lokmanın el hareketlerinin amacının, hastanın vücudunu mesken tuttuğu düşünülen hayali bir ahtopota karşı koymak olduğunu; diğer örneklerde ise amacın, ateşe ya da diğer hastalık türlerine neden olduğuna inanılan maddi olma-

[1] *Proc. Internat. Congress of Medicine*, Londra, 1913, Bölüm xxiii, s. 139; *Psychology and Ethnology*, Londra, 1926, s. 57.

yan nesne ya da özü vücuttan çıkarmak olduğunu göstermiştir.

Melanezya Solomon Adaları'nda rastlanan el hareketlerinin masaj uygulamasıyla belirli bir benzerlik içinde bulunması büyük olasılıkla, özgün bir masaj uygulamasının Polinezyalılar –Melanezya'nın kültürü bu toplumun kültürüyle birçok ortak yöne sahiptir.– arasında bulunmasına bağlıdır. Nitekim Polinezya Samoa'da[1] iki masaj biçimi uygulanır ve her birinin özel bir ismi vardır. *Milimili* denen tür, parmak uçlarıyla yapılan nazik ovma hareketlerini içerirken, *lomilomi* denen masaj türü ise bizim kendi uygulamalarımıza benzeyen yoğurma hareketleri biçimindedir.

Tonga Adaları'nda üç farklı işlem kabul görür[2]. *Mili* adındaki masaj türü ovma hareketlerini içerirken, *fota* adındaki tür sıkıştırma biçimindedir; *tugitugi* denen masaj uygulamasında ise vücut dövülür. Masaj, Polinezya'nın diğer bölgelerinde de geniş çapta kullanılır ve bazı durumlarda tuhaf şekillere bürünür. Örneğin, Hawai Adaları'nda vücudun üzerinde ağır nesneler yuvarlanır; Tongan Adaları'nda yorgun düşen bir adam, üç ya da dört çocuğu kendi üzerine çıkartarak bütün vücudunu çiğnetir; benzer bir yönteme Doğu Pasifik'te de rastlanır.

Masaj, Amerika'da da sıklıkla kullanılır ve Çin ile Japonya'nın tedavi sistemlerinde de çok büyük bir öneme sahiptir. Japonya'da bu uygulamanın İmparator Jimnu'nun (İÖ 660-585) dönemine kadar uzandığı söylenir. Burada körler masör olarak kullanılır ve kullanılan yöntemler, belirli kuralları olan ovma, sıkma, bastırma ve vurma hareketlerini içerir. Chamberlain, Japonya'da rastladığımız masaj uygulamasının

[1] J. B. Stair, *Old Samoa*, 1897, s. 165.

[2] Mariner, *Tonga*, London, 1817, ii, s. 350.

şu anda ele aldığımdan farklı olan bir özelliğinden söz eder.[1] Japonların eski zamanlarda kol ve bacaklara hep yukarıdan aşağı doğru masaj yaptığını ve beden yönünde yapılan ovma hareketlerini Avrupalılar'dan öğrenmiş olduğunu söyler. Kol ve bacaklar üzerinde yukarıdan aşağı doğru yapılan hareketler, Melanezya ve başka bölgelerin özelliğidir; bu bölgelerde söz konusu hareketler yoluyla hastalık yapıcı ajanların vücuttan kovulacağı düşünülür. Amaç, kol ve bacaklarda yerleşmiş olan hayaleti yine bu organların uç bölgelerinden vücudu terketmeye zorlamak ya da teşvik etmektir.

Hiç kuşku yoktur ki Japonya'daki masaj, bizlerin başvurduğu masajlar kadar açık bir tedavi uygulamasıdır; ancak Japonlar'ın merkezden dışa doğru yaptıkları el hareketleri, hastalığın çeşitli nesne ya da varlıklar yoluyla üretilmesi inancıyla bir ilişkinin var olduğunu göstermektedir; ki bu dışa doğru uygulanan masajdaki amaç da sözü edilen nesne ya da varlığı vücuttan kovmaktır.

Sanırım bu örnekler, tedavi edici ve sağlıksal masaj sanatı ile çoğu toplumun hastalığın nedeni olduğuna inanılan maddi ya da madde dışı ajanları vücuttan çıkarmak ya da defetmek için başvurduğu el hareketleri arasında bir ilişki olduğunu göstermeye yeterlidir. Şimdilik sorunu ortaya koymakla yetinmeli ve bu ikinci masaj uygulamasının, aktarılan tıbbi bir uygulamanın değişime uğraması sonucunda mı ortaya çıktığını ya da sağaltıcı kullanımın, büyüsel ya da dinsel inançlara dayanan daha eski bir uygulamanın içinden mi doğduğunu, daha geniş bir temele oturtulacak bir araştırmaya bırakmalıyım. Söyleyeceğim tek şey, verilecek cevap hakkında Okyanusya'yla ilgili olarak çok az kuşkunun bulunduğudur. Polinezya'da rastladığımız son derece gelişkin masaj

[1] *Things Japanese*, London, 1905, s. 316

Melanezya'ya, neredeyse kesin bir şekilde ya Polinezyalılar'ın kendisi tarafından ya da daha büyük olasılıkla, Polinezya toplumunun üst tabakasını oluşturan göçmenler tarafından aktarılmıştır. Eğer böyle olmuşsa, aktarılan masaj uygulaması kesinlikle, Melanezyalılar'ın hastalığın nedeni ve doğası hakkındaki içkaynaklı fikirlerine uygun olarak değişime uğramıştır.

TER BANYOLARI

Masaj örneğinde, bizim kendi tıp sistemimize ait olacak kadar kesin bir tedavi uygulaması ile yine hastalıkla ilişkisi bulunsa da, üzerinde gerçek tıp yerine büyünün ya da şarlatanlığın damgasını taşıyan bir uygulamalar bütünün arasındaki ilişkiyi ele aldım. Başka türden bir sorun ise, şu ya da bu şekilde dünya toplumları içerisinde geniş bir dağılıma sahip olan buhar banyolarının kullanımında kendisini göstermektedir.

Terlemeyi sağlamak üzere vücudu ya da vücudun herhangi bir parçasını ısıya maruz bırakma uygulamasına, az çok ilkel bir biçimde Melanezya, Yeni Gine, Polinezya, Afrika ve Amerika'da ve bunun yanında bizim aynı uygulamayı büyük oranda ya da bütünüyle kendilerinden öğrenmiş olduğumuz doğu ülkelerinde rastlanır. (İrlanda'daki saunal yapıları, bu uygulamanın Kuzey Avrupa'da çok eskilere dayandığını ve Rus ile Türklerin kullandığı modern biçimlerin yalnızca, eski ve içkaynaklı bir Kelt ya da Töton uygulamasının gelişkin biçimleri olduğunu göstermektedir.) Melanezya'da yaralanmış olan bir kol ya da bacak, nemli yapraklardan ya da bir ateş üzerine konan yosundan yükselen buhara maruz bırakılır. Hawai Adaları'nda[1] hasta, içinde buharın üretildiği

[1] David Malo, *Hawaiian Antiquities*, Honolulu, 1903, s. 146.

bir kulübeye kapatılır; benzer bir uygulamaya Afrika'da rastlanır. Örneğin *Ba-Rongalar*[1], hasta bir adamı hasırdan yapılmış küçük bir kulübeye kapatırlar ve içinde hâlâ yanmakta olan korların bulunduğu bir kabı hastanın yanına koyarak onu olabildiğince terletmeye çalışırlar.

Buhar banyolarının en yüksek gelişim düzeyine ulaşmış olduğu ülke Amerika'dır. Özellikle Amerika'nın batı kıyısında, New Mexico ve Arizona'daki Pueblo Yerlileri ile Meksika'daki eski Aztekler için saunalar çok önemli bir sosyal kurumdur. Birçok Kuzey Amerika toplumu için ise saunalar, kadınların tümüyle o bölgeden dışlanması bakımından Melanezya ve dünyanın başka bölgelerindeki erkek toplanma yerleri gibi olmuştur. Pueblo yerlileri ise saunayı, aynı anda bir hamam, bir belediye binası, bir meclis odası, bir toplantı odası ve bir kilise olarak da kullanmışlardır.[2]

Amerika'daki saunalar ile dünyanın diğer bölgelerindeki buhar banyoları arasında ortak bir yön varsa, bu, kesinlikle bir değişim sürecinin yaşanmış olmasıdır. Bu durumda hiç kuşku yoktur ki bu süreç içerisinde, Amerika'ya aktarılan bir tedavi ve sağlık uygulaması büyük olasılıkla diğer sosyal uygulamalarla kaynaşmış ve bir gelişim süreci geçirmiştir; böylece bu tedavi uygulaması insanların sosyal kurumlarının en önemlilerinden biri olmuştur.

SÜNNET VE DERİN KESİK

Aktarılan bir uygulamanın değişime uğramasına ilişkin çarpıcı bir örnek, bizlerin başvurduğu sünnet uygulamalarında da göze çarpar. Günümüzde söz konusu işlem bu ülkede, tümüyle birbirinden farklı olan iki amaç için uygu-

---

[1] H. A. Junod, *Life of a Sputh African Tribe*, Neuchatel, 1913, ii, s. 426

[2] H. H. Bancroft, *Native Races of the Pacific States*, Londra, 1875, i, s. 537.

lanır. Nüfusun bir kısmı için sünnet, dinsel bir uygulamadır ve sünneti bu amaçla uygulayanların sosyal gelenekleriyle çok yakın bir bağlantısı vardır. Toplumun geneli için ise sünnet, hâlâ gelişim süreci içerisinde olan ve pratik yararları nedeniyle giderek daha da rağbet gören bir uygulamadır.

Hiç kuşku yoktur ki, sünnetin yaygınlaşmasındaki büyük artış Yahudi etkisine bağlıdır. Bu işlemin sağlık üzerindeki yararlı etkilerinin görülmesi, eskiden sadece özel ihtiyaç durumlarında cerrahi sistemimize giren bir işlemi, nüfusun büyük bir kısmın tarafından daha çocukluk döneminde yürütülen bir işlem haline getirmiştir. İşte burada, aktarılan dinsel bir uygulamanın, sağaltıcı bir cerrahi önleminin üretilmesinde olmasa da geliştirilmesinde belirgin bir rol oynadığı bir örnekle karşı karşıyayız.

İnsanlar tarafından uygulandıkları bilinen en sıradışı vücut kesme uygulamalarından birinin, ters yönlü bir değim örneği olduğunu,aktarılan cerrahi bir usülün de dinsel ya da büyü-dinsel bir uygulamaya dönüştüğünü düşünmemiz için nedenler vardır. Avustralya'da yaşayan *Aborjinler*, gençler üzerinde, eski zamanlarda 'korkunç tören', şimdilerdeyse derin kesik olarak bilinen bir uygulamayı yürütürler. Bu uygulamada idrar borusu (üretra), kendi uzunluğuna bir hayli yakın ölçüde kesilerek açılır; bazen bu kesik, apışarasından meatusa kadar uzanabilir. Çoğunlukla bu uygulamanın Avustralya'ya özgü olduğu düşünülür ve bu kıta bağımsız köken savunucularının kalelerinden biri olduğu için, etnologlar, bu derin kesik uygulamasını Avustralya yerlilerinin tamamiyle bağımsız bir icadı olarak değerlendirmekle yetinmişlerdir. Bu uygulamayı, sünnet uygulamasının en yaygın ve sık örneğini oluşturduğu cinsel organların kesilmesi fikrinin bir uzantısı olarak görmüşlerdir.

Ne var ki, çok benzer bir işlem Fiji ve Tonga'da da uygulanır ve buralarda bu işlemin bütünüyle sağaltıcı bir amacı vardır. Bu uygulama aslen Fijililer'e ait olsa da, bu işleme ilişkin en eksiksiz tarif Tonga'dan[1] gelmektedir. Burada idrar borusu kesilerek açılır ve bir iplik geçirilir; böylece ipliğin bir ucu elle açılmış olan kesikten, diğer ucu da meatustan dışarı çıkar. Bu iplik bir kıl fitili (seton) görevi görür ve ağrıya yol açmak ve kanın dışarı akıtılmasını sağlamak için zaman zaman ileri geri çekilir. Bu işlem tetanoz için yaygın bir çaredir ve Mariner, işlemin uygulanması sonucunda iyileşmenin gerçekleştiği birkaç örneğe tanık olmuştur. Bu işlem ayrıca, kanın karın boşluğuna akmasına eşlik eden ya da ettiğine inanılan ağrı örneklerinde de kullanılır; amaç, kanı idrar borusu yoluyla dışarı atmaktır.

Avustralya ve Fiji'deki uygulamalar arasında rastladığımız yakın benzerlik, bu uygulamaların birbirleriyle ilişki olduğunu göstermektedir. Coğrafi olarak birbirinden çok uzak olmayan ve fiziksel olarak da bir dereceye kadar birbirlerine benzeyen iki toplumun, bu sıradışı işlemi birbirlerinden mutlak bir bağımsızlık içerisinde tasarladıklarını düşünmek, çok büyük bir bilimsel safdillik gerektirir. Emin olabiliriz ki bu uygulama ya bir toplumdan diğerine aktarılmıştır ya da daha büyük olasılıkla Avustralya ile Fiji'de rastladığımız bu uygulamalar, her iki bölgeye de ulaşmış olan göçmen bir topluma ait olan bir geleneğin iki farklı tezahürüdür. Daha önce ele aldığımız örneklerde de olduğu gibi buradaki kanıtlar, işlemin asli amacını göstermek için yeterli değildir. Büyük olasılık burada, erkekliğe adım atma (erginleme) törenlerinin bir özelliği olarak vücudu kesmeye büyük oranda ilgi duyan Avustralyalı bir topluma aktarılan cerrahi bir uygulama-

[1] Mariner, *Tonga*, 1817, ii.

nın, bu yeni amaç için benimsendiği ve kullanıldığı bir örnekle karşı karşıyayız.

Bu konu, *Psychology and Ethnology* (1926) adlı kitabımın 36. sayfasında daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

GELENEKLERİN DAĞILIMINA İLİŞKİN BİRKAÇ NOKTA

Eğer iletim hipotezi geçerli olursa, bazı uygulamaların, söz konusu uygulamaların kaynağının bulunduğu bölgelerdeki inanç ve geleneklerden büyük oranda farklı inanç ve geleneklere sahip olan toplumlara aktarılması sürecinde değişime uğradığı söylenebilir. Benim amacım, tıbbi uygulamaların dağılımını belirlemek için girişilen her denemede yalnızca açıkça teşhis ve tedaviye ait olan önlemleri incelemenin yanında, bazı zamanlar orijinal geleneğin sahip olduğu görünüşten son derece farklı, garip görünüşlere bürünen diğer belirtileri de araştırmamız gerektiğini göstermek oldu.

Bugün ele almış olduğum uygulamaların, insanlığın dünya üzerindeki belirli yer değiştirmelerine bağlanabileceği bir şemayı şu an ne oranda inşa edebileceğimizi ele almak olanaklı değildir. Büyük taş anıtların, mumyalamanın, güneş kültünün ve diğer kültür öğelerinin ortak dağılımını göstermek için Profesör Elliot Smith'in ortaya koyduğu göçler şeması, benim bugün ele almış olduğum bir geleneği de içermektedir. Masaj'ın dünya üzerindeki dağılımı Elliot Smith'e[1], bu uygulamanın, ölülerini mumyalamış, güneşe tapınış ve abideler (dolmen) ile başka ilkel taş yapıtlar inşa etmiş bir toplum tarafından dünya üzerinde taşındığını düşündürtmüştür. Konunun bu yönünü burada bütünüyle ele almak olanaklı olmayacaktır; bu nedenle bu tür araştırmalarda dik-

[1] *The Migrations of Early Culture*, Manchester, 1915.

kate alınması gereken birkaç olguya işaret etmekle yetinmek zorundayım.

Kan akıtma uygulamasının Polinezya'daki dağılımı, bu uygulamanın görece geç bir etkiye ait olduğunu gösterir. Bu etki, özellikle Batı Pasifik'teki Samoa ve Tonga Adaları'nda hem dinsel hem de tedavi uygulamalarında göze çarpar. Ölülerini platformların üzerinde açıkta bırakmak yerine onları uzanmış bir pozisyonda kemerli mezarlar içine defnetmiş olan bir toplumun görece geç bir etkisinin bu bölgeye ulaştığından kuşkulanmak için de yeterli nedenler vardır. Melanezya'da da kan akıtma uygulamasının, ölülerini uzanmış vaziyette gömen bir toplumun etkisinin göze çarptığı yerlerde bulunduğunu bilmekteyiz. Kan akıtma uygulamasının Okyanusya'daki dağılımı göstermektedir ki, bu uygulama, ölülerini gömen bir toplumun görece geç etkisinin bir sonucudur. Sağaltıcı amaçlarla kan akıtma uygulaması Hindistan'da çok yaygındır ve bu uygulamanın, Hindistan üzerinde etki bırakmak yanında bu kültürden büyük oranda kendisi de etkilenmiş olan bir toplumun hareketleri sonucunda dünya üzerinde yayıldığına inanmak için de nedenler vardır.

Öte yandan masaj uygulaması bütün Pasifik'te göze çarpar ve özellikle Tahiti gibi batıdaki adalarda yaygındır; buralarda ölüler platformlar üzerinde ya da kanoların içersinde mumyalanır. Polinezya'daki bu dağılım, masajın, kan akıtma uygulamasını taşımış olan bir hareketten daha önce yaşanmış bir hareketle olan ilişkisini göstermektedir.

Bu bölümde kısaca ele aldığım geleneklerin işaret ettiği başka bir nokta, ter banyoları ile masaj uygulamasının dünya üzerinde birlikte seyahat etmiş olduğudur; bu iki uygulama, aynı bizim için olduğu gibi birçok başka toplum içinde de bir arada bulunmaktadır ve bu da, söz konusu uygulamaların aynı etkiye bağlı olarak yayıldıklarını göstermektedir.

Zaman yeterli olsaydı ortaya koymayı isteyebileceğim daha birçok nokta bulunuyor. Burada sadece, toplardan kan alma ve bardak çekme gibi işlemlerin son derece uzmanlaşmış yönlerinden söz edebilirim, ki bu özellikleri, söz konusu işlemlerin, onları uygulamakta olan ilkel toplumlar tarafından bağımsız bir şekilde keşfedilmiş olmasını olanaksız kılmaktadır. Bunun yanında ter banyolarından sonra soğuk suya atlama uygulamasının dünya çapında yaygın bir biçimde bir arada bulunmasına işaret edebilirim. Bu gelenek –ter banyosundan sonra soğuk suya atlamak– doğallıktan o denli uzaktır ki, Polinezya'da tanık olunan bu uygulama, soğuk suya atlama uygulamasının kendi kültürlerindeki ter banyolarının bir özelliği olduğundan besbelli habersiz olan ilk misyonerlerin kavrayışlarını büyük oranda zorlamıştır.

MEVCUT KANITLARIN YETERSİZLİĞİ

Şimdi, bağımsız köken ve iletim hipotezlerinin ışığı altında nasıl göründüklerini görmek amacıyla, dünyanın farklı bölgelerinde rastlanan birtakım uygulamaları ele aldım. Umut ederim, bağımsız köken hipotezinin, bu uygulamaların geniş dağılımı için çok yetersiz bir açıklama getirdiğini ve bizleri, hipotezin dayandığı birincil varsayımlarla tümüyle uyuşmazlık içinde olan konumlara sürüklediğini göstermekte başarılı olmuşumdur. Bunun yanında, ne iletim için herhangi kesin bir kanıt ortaya koyabildim, ne de iletimin olanaklı göründüğü durumlarda, insanların herhangi bir yer değiştirmesine iletimin taşıyıcısı olarak kesin bir şekilde işaret edebildim. Önceden de söylediğim gibi bunun nedeni kısmen, iletimin, kültürün her öğesinin diğer kültür öğeleriyle olan ilişkisi bakımından incelendiği bir tartışma yoluyla kanıtlanmak zorunda olmasıdır. Bu nedenle iletim, ancak bura-

da yaptığımızdan çok daha kapsamlı bir araştırma aracılığıyla kanıtlanabilir. Benim amacım ise daha çok, çeşitli problemler öne sürmek ve bu problemleri çözmeye uğraşırken izlememiz gereken ilkeleri ele almak olmuştur.

Günümüzde bu konularla ilgili olarak kesin sonuçlara ulaşmayı olanaksız kılan olgulardan biri, mevcut kanıtların yetersizliğidir. Tıp örneğinde de olduğu gibi hakkında çok az şey bildiğimiz birkaç insan kültürü dalı bulunmaktadır. Tıp, büyü ve din arasında yakın ilişkiler bulunduğu için, büyü ve din üzerine yapılan birçok araştırmanın –söz konusu araştırmaları büyü ve dine duyulan geniş ilgi üretmiştir– incelenmesi sonucunda, insanın hastalık karşısındaki tepkisi hakkında birçok şey öğrenilecektir. Eğer aşağı kültürdeki toplumları araştıran birçok tıp adamı kendi sanatlarının daha ilkel safhalarını incelemeye, misyonerlerin değiştirmeye çalıştıkları dini incelemeye gösterdikleri ilgi kadar ilgi gösterebilirlerse, tıp uygulamasının ilk safhalarının tarihini inşa etmek için veriler elde edebileceğimiz zengin bir madene kısa sürede kavuşuruz.

TARİH VE EVRİM

Bu kitabın başında konunun tarihsel ve sözde 'evrimsel' ele alınış biçimleri arasında bir ayrıma gittim. Tıp tarihinin gidişatının insan ve insan kültürünün dünya üzerindeki yer değiştirmelerinden etkilendiği durumları şu ana kadar temel olarak tarihsel bakış açısıyla ele aldım. Bu gidişatın, bir zamanlar evrimin karakteristik özelliği olduğu düşünülen basit bir ilerleme olmadığını gördük. Tam tersine, belki de rasyonel bir patoloji üzerinde kurulu olan az ya da çok gelişkin tedavi önlemlerinin, dinsel ya da büyüsel uygulamalara veyahut insanoğlunun tutuculuğu sayesinde nesilden nesile ge-

çen sosyal pratiklere dönüştüğü bir dönüşüm süreci ortaya kondu. İnsan kültürünün daha ilkel formlarının da göstermiş olduğu gibi, tıp tarihi, yozlaşmanın ilerleme kadar büyük bir rol oynadığı bir seyir izlemiştir.

Ancak bu son söylediğim şey yalnızca, tıbbi uygulamaların büyüsel ya da dinsel uygulamalara dönüşmesinin gösterdiği yozlaşmadan söz ettiğimde, sözü edilen büyüsel-dinsel uygulamalar hâlâ tıbbi nitelikler içeriyorsa geçerlidir. Tıbbi bir uygulamanın bütün sağaltıcı niteliklerini kaybettiği bir değişimi ancak bu şekilde değerlendirebiliriz. Bazı kişiler, tıbbi bir uygulamanın büyüsel bir uygulamaya dönüşmesini bir yozlaşma örneği olarak değerlendirmemize karşı çıkacacaktır; ancak din yönündeki geçişleri ele aldığımızda, dönüşüm geçiren tıbbi uygulamanın, kendi orijinal nitelikleri içerisinde yerine getirdiği sosyal amaçlar kadar önemli bir sosyal amacı yerine getirebileceğini unutmamak gerekir.

Yozlaşmayla ilgili olarak karşılaştığımız yaygınlık, büyük oranda bu çalışmanın özel niteliklerine, özellikle dünya üzerindeki geri kalmış toplumları ele almasına bağlıdır. Bu toplumlarda yozlaşmanın, insana ilişkin daha geniş çaplı bir araştırmada rastlanılandan çok daha büyük bir rol oynadığını görmeyi bekleyebiliriz. Önceden de söylediğim gibi şu sıralar, insan çalışmalarında yozlaşma faktörünün insan kültürünün daha ilkel aşamalarında bile tümüyle savsaklandığı ya da büyük oranda küçümsendiği bir dönemi geride bırakmaktayız. Yozlaşmanın insan tarihinde ne kadar büyük bir rol oynadığını ve oynamakta olduğunu göstermeye çalışırken, zıt bir aşırılığa kaçarak yozlaşmanın yaygınlığını ve önemini abartmamak için de dikkatli olmamız gerekir.

SÜRECİN KARMAŞIK DOĞASI

İnsanın hastalık karşısındaki davranışlarını düzenleyen uygulamaların tarihini dikkatle incelersek ve bu tarihin işaret ettiği karmaşık değişim ağını gözden geçirirsek, hiç kuşku yoktur ki değişmez bir ilerleme silsilesi yaşanmıştır. Tıp tarihinde sıklıkla yaşanan yozlaşmalar ve dönüşümler, insanın hastalığı kontrol altına almakta, acıların sıklığını ve şiddetini azaltmakta, hastalığın neden olduğu yetersizliklere çare bulmakta ve yaşamı daha uzun ve güvenli kılmakta giderek daha da başarı kazandığı bir sürecin karmaşıklaşmasına hizmet etmiştir sadece.

Bu gidişat, bu ilerlemeye karşıt olan iki faktör tarafından karmaşıklaştırılmıştır. Uygarlığın gelişimi beraberinde, temelde sosyal yaşamın artan karmaşıklığı için yapılan yetersiz ayarlamaların bir sonucu olarak, yeni hastalık türlerini getirmiş ya da eski hastalıkların yaygınlığını arttırmıştır. Bu nedenle uygarlık tarafından geliştirilen hiçbir uğraş olmamıştır ki, beraberinde yeni bir hastalık türünü getirmemiş ya da eski bir hastalık türünün dertlerini artırmamış olsun. Belki daha da önemli olan şey, gelişmekte olan uygarlığın insanlığa yaşattığı büyük gerginlik ve strese bağlı olarak, zihinsel yaşamdaki istikrarsızlığın artma eğilimidir. İnsan yavaş yavaş hastalıkla savaşmak için silahlar tasarlayadursun; sosyal ilerleyişin diğer hatları, savaşmak için bu silahları ve yine başka silahları da gerektiren yeni hastalık durumları üretmiştir.

İnsan kültürünün geneli için olduğu gibi, tıbbın ilerlemesindeki temel araçlardan da biri olan insanın yeryüzü üzerindeki hareketleri, insanların hastalıkları yaydığı vasıtalar olmuştur. Bu şekilde yayılan hastalık tohumları bazı durumlarda, kültürün yozlaşmasında ve bizim gelişkin uygarlığımızın birçok şey öğrenebileceği bir kültürün taşıyıcısı olmuş toplumların ortadan yok olmasında başlıca faktörler olmuş-

tur. Ne var ki, gelişen kültürün hastalığın şiddetli saldırı fırsatlarını artırdığı ve onun tohumlarını yaydığı bu hatlar, çok sahici olan bir süreci karmaşıklaştırıp anlaşılmaz hale getirmeye hizmet etmiştir yalnızca. Geçtiğimiz yüzyılın baştan savma evrimci hipotezlerine karşı çıkanlar, evrim hipotezleri yanlış olduğu için değil, bu hipotezlerin savunucuları, son derece karmaşık olan bir süreci basit olarak değerlendirdiği için bu hipoteze karşı çıkmaktadırlar. Yüzyılımız içerisinde kendini gitgide daha fazla göstermekte olan bu itirazlar, aslında evrimden çok evrimcilere karşıdır.

KÜLTÜREL KARIŞMANIN İLERLEME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Bu tartışmalar bizleri sıklıkla yozlaşma sürecine ulaştırmakla kalmamıştır; öyle görünmektedir ki bu yozlaşma özellikle toplumların temasının ve kültürlerinin harmanlanmasının sonucu olmuştur. Ancak burada bir kez daha, bu temasın ve harmanlanmanın sonucu olarak karşılaştığımız yozlaşmalardaki yaygınlığın, bu kitabın kapsamının özel kısıtlamalarına dayandığını söylemek gerekir. Eğer araştırmamızı genişletecek olursak, toplum ve kültürlerin hareketlerinin ilerlemeye destek olduğu bir örnek bolluğunu bizlere sunması bakımından tıp tarihinin, sosyal yaşamın diğer bütün dallarının tarihine benzediğini görürüz. Toplum ve kültür hareketlerinin ilerlemeye katkıda bulunmasına verilebilecek en güzel örnek, İtalya ve İspanya'ya taşan ve bu kanallar yoluyla da atalarımızın tıbbi sanatlarında çok büyük bir etki bırakacak bir ilerleme dalgası üreten Hindistan, Mezopotamya, Mısır ve Yunan kültürlerinin temasa geçtiği hareketlerin tarihidir.

Kültürel karışmanın ilerleme seyri üzerindeki bu etkisi günümüzde, eski anlamıyla insan hareketlerinin artık gerek-

li olmadığı bir aşamaya ulaşmıştır. Basım sanatının evrensel yaygınlığı dünyayı öyle bir duruma getirmiştir ki, dünyanın herhangi bir bölgesinde ortaya çıkan tıbbi bir gelişme, hızla bütün dünyaya mal olmaktadır. Ancak tıp sanatının geç dönemlerinde bile, gidişat tümüyle ilerleme yönünde olmamıştır. Ülkemizin Yunanistan ve Arabistan tıbbının bir mirası olarak İtalya ve İspanya ekollerinden öğrendiği kan akıtma uygulamasının tarihi, bir ilerleme örneği olarak değerlendirilemez. Günümüzde, aktarılan masaj sanatının da benzer bir şekilde abartılı olarak ve olduğu gibi kabul edilerek uygulanmasına tanık olduğumuza inanıyorum. Ama yine de aktarılan uygulamaların bütün bu abartılı ve yanlış kullanımlarına –ki bu durum hâlâ tıp uygulamalarında göze çarpmaktadır– ve tıp tarihinin farklı aşamalarını karakterize etmiş olan bütün dönüşümlere rağmen, toplumların temasının ve kültürlerinin harmanlanmasının başlıca olmasa da ana bir ilerleme kaynağı olarak muazzam bir önem taşıdığı dikkati çekmektedir. Öyle anlaşılmaktadır ki, insanoğlunun tarihinin eski dönemlerinde dünyanın farklı bölgeleri nispi ya da mutlak, uzun izolasyon dönemleri yaşamış ve bu dönemlerde ilerleme durmuş ya da yozlaşmaya yönelmiştir. Derken kültür öğelerinin çevreye yayıldığı bir insan hareketi ortaya çıkmış ve bu öğeler de, kültürün durgun olduğu yerlerde yerleşerek yeni evrim ve ilerleme süreçlerinin uyarıcısı olarak iş görmüştür. Her bir bölgede yaşanan sürecin doğası, birçok şeye; yani yerli kültürün ve yeni kültür öğelerinin doğasına; göçebe ve yerli toplumların nüfuslarının birbirine olan oranına; bu toplumların kültürlerinin aşama farklılıklarına; her iki toplum arasındaki ilişkinin barışçıl ya da savaşkan doğasına ve daha birçok şeye bağlı olmuştur.

KÜLTÜRLERİN KARIŞMASININ TIP ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Tıpla ilgili olarak özel bir öneme sahip olan nokta, yerli kültürün büyü ya da din yönündeki yaygın eğilimidir. Eğer bir toplum tıbbın rasyonel bir temele sahip olduğu, yani tıp uygulamasının bilimsel olarak değerlendirilmeyi hak eden ilkelere dayandığı bir kültür düzeyinde bulunuyorsa, kültürlerin karışması tıpta bir gelişmeye yol açacaktır. Aktarılan tıbbi uygulamalar yerli sanatı gelişim yönünde harekete geçirmekle kalmayacak ve belki de, aktarılan uygulamaların hastalıkla savaşım yolunda daha da uygun hale getirildiği bir değişime yol açacaktır. Öte yandan eğer yerli kültüre tümüyle dinsel tavır egemense, sonuç ancak –yeni sanatı aktaranlar sayıca çok fazla ve güçlü değilse–, yeni uygulamanın asıl amacını yok etmek ve onu, dinle çok yakın bir ilişkisi olan, tümüyle dinsel ruhun içeriğine dahil olan bir uygulamaya dönüştürmek olabilir. Böylece bu uygulamanın tıp sanatıyla herhangi bir bağının bulunduğunu kavrayabilmek de zorlaşacaktır.

Yine benzer bir şekilde yerel toplum kendini büyünün kollarına bırakmışsa, tıbbi bir uygulama kendini yerel düşünüş tarzına o derece benzetebilir ki, bu uygulamanın tıbbi niteliği ve rasyonel temeli kaybolur ya da büyük oranda tanınmayacak hale gelir.

Tıp, büyü ve dinin karşılaştırmalı incelenmesi, sadece insan gelişiminin karmaşık karakterinin resmedilmesine hizmet etmekle kalmaz; bu tür incelemeler bize, karmaşıklığı doğuran evrimsel sürecin doğasına ilişkin birçok şey de öğretebilir. Genelde evrim sürecinin başlıca özelliklerinden birinin, işlevsel uzmanlaşmadaki artış olduğu düşünülür. Genelde insan evriminin, sosyal işlevlerdeki artan uzmanlaş-

mayla belirlendiği su götürmez bir gerçektir. Buna tıp, büyü ve din tarihinde yaşanmış olan lokman, büyücü ve rahip arasındaki farklılaşmadan daha güzel bir örnek verilemez. Ne var ki artan uzmanlaşmanın her yerde evrimin bir özelliği olup olmadığı ya da kesinlikle gereken bir özellik olup olmadığı kuşkuludur. Hatta bu artan uzmanlaşmayı ben, evrimin ara basamakları için gerekli olan kötü bir özellik olarak adlandırmak isterim. Günümüzde sosyal yaşamın birçok alanında (Ben bunu özellikle bilim alanında gözlüyorum.) uzmanlaşmanın çok ileri götürülebileceğine ve artan gelişmeyle birlikte, insan kültürünün erken safhalarının farklı yönleriyle yeniden o bilinen yakın ilişkilere girebileceğimize işaret eden belirtilerin göze çarpmaya başladığına inanmaktayım.

TIP VE BÜYÜ ARASINDAKİ İLİŞKİLER

İşte uzmanlaşmanın artmasına karşıt ya da karşı olan bu hareketin, tıp ve din arasındaki ilişkilerde gözlenip gözlenmediğine kısaca değinerek bu bölüme nokta koyacağım.

Kitabın ilk bölümünde, ilkel insanların hastalığın etkilerine karşı koymak için kullandığı önlemlerin başarısında, inanç ve telkinin ne tür bir rol oynadığını kısaca ele almıştım. Lokman, büyücü ve rahibin başarılarının en önemli nedeni, vahşi ve barbar toplumların, bu kişiler tarafından yürütülen uygulamaların etkili olduğuna ilişkin sağlam inançlarıdır. Tıp, geliştikçe ve büyü ile dinden farklılaştıkça, bu psişik faktörlerin oynadığı rol azalmamıştır. Karmaşık tedavilere eşlik eden başarının ve geçen nesildeki diyetsel çarelerin birçoğunun, tümüyle olmasa bile temel olarak inanç ve telkinin oynadığı role dayandığını yadsıyacak olan birkaç kişiyle karşılaşılabilir. Bugünün tıbbının en dikkat çeken özelliği, bu psijik faktörlerin başıboş bir şekilde rollerini oynamasına izin vermemesidir. Bunun yerine söz konusu psişik faktörler

çalışmalara konu edilmektedir; böylece içinde bulunduğumuz çağ, rasyonel bir psiko-terapi sisteminin gelişimine tanık olmaktadır. Bu sistemin daha şimdiden belirgenleşen bir özelliği, şu ana kadar doktordan çok rahibin işlevi olduğuna inanılan faaliyetleri hesaba katma zorunluluğudur. Eğer tıp, hastalığın tıbbın kapsamına girmesi gereken belirli yönleri üzerinde dikiş tutturacaksa ve gerçekten, rahip ile tıp arasında bir tür işbirliği istenmiyorsa; rahipten öğrenilebilecek birçok şeyin bulunduğu görülmelidir. Bu ülkedeki son yirmi yılın çarpıcı bir özelliği, rahip ile doktorun sıklıkla aynı kişide vücut bulmasıdır; bu dönemde Amerika'da, bu ikisi arasındaki düzenli bir işbirliği sistemi, Emmanuel Hareketi olarak bilinen bir hareket içerisinde ortaya çıkmıştır.[1]

Tıp, zihin bozukluklarını inceleyerek kapsamını genişletirse ve psişik faktörlerin hastalığın nedeninde ve tedavisinde oynadığı rolü daha iyi anlayabilirse, doktorun faaliyetleri sadece rahibin değil, öğretmenin, hukukçunun, ahlakçının ve sosyal reformcunun işlevleriyle de örtüşecektir. Nasıl ki doktor ile rahibin işbirliğini gerektiren problemler ve bireysel hastalık örnekleri varsa; doktorun, öğretmenin, ahlaki ve sosyal reformcunun birbirlerine eskiden olduğundan çok daha fazla ve başarıyla yardım edebilecekleri hastalık örnekleri de vardır.

Tıp tarihinin en son döneminin incelenmesi, artan işlev uzmanlaşmasında sosyal evrimin bir özelliği olarak bir sınırın bulunduğunu göstermektedir bizlere. Günümüzde tıp ile din arasında ortaya çıktığı görülen ilişkiler bir dereceye kadar, tıp tarihinin ilk dönemlerini belirlediğini gördüğümüz ilişkilere benzer. Aradaki farklılık temelde şudur ki, tıbbın son dönemleri, bir zamanlar rollerini plansız programsız oy-

[1] Bkz., *Religion and Medicine*, E. Worcester, S. McComb ve I. H. Coriat, Londra, 1908.

namalarına izin verilen bir koşullar bütününü açıkça kabul etmekte ve bu bütünü anlamayı öğrenmektedir. Zihinsel tıbbın çalışma sahası bakımından –ki bu sahanın kapsamı düşünüldüğünden çok daha geniştir– tarihin gidişatı öyle göstermektedir ki, insan kültürünün farklı departmanlarının karşılıklı bağımlılığı, tıbbın en eski ve en aşağı dönemlerinin olduğu gibi, en yeni ve en yüksek dönemlerinin de eşit derecede önemli bir niteliği olacaktır.

5

ZİHİN VE TIP[1]

Zihin ile tıp arasındaki erken ilişkiler, tıbbın büyü ve dinin içerisinden çıktığı süreçle yakından bağlantılıdır. Tıp tarihi, hâlâ tamamlanmış olmaktan uzak olsa da, uzun ve iç içe geçmiş bir gelişim ortaya koymaktadır. Bu gelişim süresince insanın hastalık karşısındaki tavrı, kendisini çevreleyen diğer birçok gizem karşısında takındığı tavırdan yavaş yavaş farklılaşmıştır. İnsanın hastalığın üstesinden gelme çabaları ilk olarak iki yola sapmıştır. İlkinde hastalığı, kendisinden farklı ama yine de dua ve tövbe ayinleriyle ulaşılabilen varlıkların etkisine atfetmiştir. Bu ayinler, ele aldığımız bütün bölgelerde, bir saygı ve yalvarma tavrı ortaya koyup, insanın kendisinin sahip olmadığı güçlere işaret ettiği için, söz konusu ayinlerin yöneltildiği varlıkları insanın ken-

[1] [Bu, 9 Nisan 1919'da John Rylands Kütüphanesi'nde verilen bir derstir. Bu dersin basılmasına izin verdiği için Baş Kütüphaneci Dr. Henry Guppy'ye müteşekkirim.]

disinden daha yüksek ve güçlü varlıklar olarak değerlendirmek akla yatkın gözükmektedir. İnsan ile bu yüksek güçler arasındaki ilişkinin araçlarını oluşturan ayin ve inançların genel bütünü, yaşamın din diye adlandırdığımız yönünü meydana getirir. Böylece, insanın hastalık karşısındaki ilk davranış tarzlarından birisi, dinin ve dinsel tavrın bir parçası olarak değerlendirilebilir.

İkinci olarak ise hastalık, diğer insanların ya da zorlayıcı nitelikteki işlemlerle ikna edilebileceklerine inanılan ve bu nedenle de insandan daha güçsüz olan insan dışı varlıkların etkisine atfedilmiştir. Böylece bu varlıklar karşısında takınılan tavır, saygı ya da yalvarma öğelerini içermemiştir. Hastalıkla savaşma çabaları bu yönü seçtiğinde insan, hastalığın atfedildiği varlıkları, hastalığı üreten faaliyetlerinden vazgeçmeleri konusunda zorlamış ya da ikna etmiş veyahut kendisi, bu faaliyetlerin etkisini kırmak için tasarlanmış önlemlere başvurmuştur. İşte bu tür inanç ve önlemler, yaşamın büyü olarak bilinen yönünü oluştururlar. Ancak yaşamın bu yönü, din kadar kesin bir şekilde tanımlanamamakta ve çeşitli farklı unsurların çözümlenmesini gerektirmektedir. Bu unsurlardan biri kesinlikle, artık yüksek güçlere başvurmayı içermeyen dejenere olmuş din, inanç ve uygulamalardır, ki yüksek güçler bir zamanlar bu din, inanç ve uygulamaların güdülerini ve zorlayıcı yaptırımlarını oluşturmuştur.

Günümüz vahşi toplumlarının hastalıkla savaşmak için başvurdukları önemlerin büyük çoğunluğu, yukarıda sözünü ettiğimiz din ve büyü kategorilerinden herhangi birine dahildir. İnsanlık tarihi hakkında bildiklerimiz göstermektedir ki, insan, ancak uzun çağlardan sonra ve yine yalnızca dünyanın birkaç bölgesinde, hastalığın modern tıp sistemlerinin temelinde yatan süreçlere benzeyen süreçlere atfedildiği bir

hastalık algılamasına ulaşabilmiştir. Tıbbın din ve büyüyle olan yakın bağlarından kurtulması, fiziksel neden algılamasının yavaş yavaş, doğa karşısında takınılan eski tavrı biçimlendirmiş olan animizmin tinsel aracılarının yerini almasıyla yakından ilişkilidir. Tıbbın gelişimi, bizim şimdi doğaüstü olarak değerlendirdiğimiz bir dünyaya karşıt olarak doğal bir dünya algılamasının gelişimiyle yakından bağlantılıdır.

Sahip olduğumuz kanıtlar öyle göstermektedir ki, insan animist evren algılamasından vazgeçerken, bu algılama yerini maddi açıklamalara bırakmıştır. Olaylar artık tinsel varlıklara ya da doğrudan doğruya insan aracılara atfedilmediği için, bu olayların, maddi ajanların etkilerine dayandığına inanılmıştır. Hastalığın ortaya çıkmasında etkili oldukları düşünülen bu ajanlar iki ana türe dahil olmuştur. Özellikle hayvanlara ilişkin inançlardan etkilenmiş olan toplumların hastalığın üretilmesine ilişkin teorilerinde, bu mahlukatların hastalıklardan sorumlu olduğu düşünülmüştür. Başka bölgelerde ise, kanın yaşamla olan belirgin bağlantısı, hastalığın çoğunlukla bu maddenin değişmiş bir niteliğine dayandığı inancını getirmiştir. Bu inanç da, yüzyıllar boyunca tıbbın temelini oluşturmuş olan humoral patolojinin (vücut sıvılarının neden olduğu hastalıklar ilmi) başlangıç noktasını oluşturmuştur. Bizim dönemizde tıbbın yaşadığı iki büyük gelişim, eski inançların bu iki ana çizgisini izlemiştir. Vahşi toplumların tıplarındaki kurtçuk ve yılanların yerini[1], tohum teorisinin mikroskopik ve ultra-mikroskopik organizmaları almış; eski sıvıların yerini de, şimdilerde birçok hastalığın

[1] Bu eski inançlar tohum teorisinin öncülleri olarak değerlendirildiği zaman, bu inançların, insan kültürünün belirli formlarının karakteristik bir özelliği olan hayvanlara ilişkin genel inançları ne kadar doğal bir biçimde izlediğini unutmamak gerekir.

kesin nedeni olarak kabul gören içsel salgıların uygun oranlarda değişim göstermesi doldurmuştur.

Tıbbın, bu maddi ajanları, bir zamanlar bütün hastalıkların atfedildiği tinsel varlıkların yerine geçirmekle meşgul olduğu uzun dönem boyunca, modern anlamdaki zihin kavramının kapsamına giren aracılara çok az yer verilmiştir.

İnsan hastalığın maddi ajanlar dışındaki etmenler tarafından üretilebileceğini düşündüğündeyse, bu etmenden anladığı şey, bizlerin ya da psikologların sahip olduğu 'zihin' algılamasından çok farklı olmuştur. Hastalığı atfettiği ajan zihinsel olmaktan çok tinsel olmuş ve bu ajanın bağımsız var oluş için yeterli biçime ve kapasiteye sahip olduğu tasavvur edilmiştir. Bu, hiçbir zaman insan olmamış ya da insanlarla ilişkiye girmemiş veyahut bir zamanlar bir insanın bedeninde yaşamış olmakla beraber, o kişinin ölümü sonrasında dışarı çıkmış ve son olarak da, bir insanın bedeninde bulunan o alışılagelmiş ikametgahını hâlâ muhafaza ediyorsa da, hastalık üretmek amacıyla uyku ve trans hallerinde vücuttan ayrılabilen bir ruh olabilir.

İnsan kültürünün bu aşamasında ruhtan ayırt edilmiş modern bir zihin algılamasının hiçbir belirtisi yoksa da, hastalığı ürettiği ve tedavi ettiği düşünülen işlemlerin birçoğunun, zihin üzerinde etkide bulunduğunu açıkça görebiliyoruz. İnsan ya da tinsel aracıların hastalığı iyileştirmeye ikna edildikleri türlü türlü tedavi çizgileri, eğer başarılı olmuşlarsa, güven ve telkin aracılığıyla etki bırakmışlardır. Hâlâ birçok toplum tarafından kullanılmakta olan tedavi önlemleri, aynı süreçler yoluyla etkili olurlar ve başarılarını, uyandırdıkları güvene ya da telkin diye adlandırdığımız çok daha gizemli bir özelliğe borçludurlar.

Ne var ki zihni etkilemek yoluyla hastalığın üretilip

tedavi edilmesini, başvurulan önlemlerin bu şekilde etkili olduğunun bilinmesinden ayırt etmek gerekir. Zihin yoluyla etki doğuran çareler insanlar tarafından büyük olasılıkla çok eski zamanlarda kullanılmış olsa da, bu çarelerin bu şekilde etki doğurabileceğinin bilinmesi, tıbbın en yeni kazanımlarından biridir. On altıncı yüzyılda yaşayan Japonlar'ın, tedavilerin zihin üzerinde etki bıraktığını anlamış oldukları söylenir.[1] Bunun yanında Hindular'ın madde karşısında zihne atfetmiş oldukları büyük önem, bu toplumun, zihinsel faktörlerin hastalığın üretilmesinde olmasa bile tedavisi üzerinde sahip olduğu rolle ilgili olarak en azından birkaç ipucuna ulaşmış olmasını olanaklı kılmaktadır. Bu ipuçlarına ne derece ulaşılmış olduğu, bu toplumların inandığı aracıların zihinselden çok tinsel olabileceğini göz önünde tutarak asli kaynakları inceleyecek özel araştırmacılara bırakılmalıdır. Eğer dikkatimizi kendi kültürümüz üzerinde yoğunlaştırırsak, zihinsel faktörün hastalığın üretilmesi ve tedavisi üzerindeki büyük öneminin ancak son elli-altmış yıl içerisinde açıkça anlaşıldığını görürüz. Ama hâlâ bugün bile, ulaşılan bu bilgi tıp adamları ve meslekten olmayanlar tarafından tam olarak anlaşılmamıştır.

Bu yönde gelişen ilk belirgin hareket için, insan kültürü tarihinde sıklıkla rastlandığı gibi dışsal bir etkiye, Hindistan'ın dışsal etkisine teşekkür etmek zorundayız. Hastalıklardaki zihinsel faktörün incelenmesini başlatan ilk büyük dürtü, hipnotizmanın gizemli etkisini anlama ihtiyacından doğmuştur. Bu yöntem, dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi Avrupa'da da uzun yıllardır bilinmesine ve yine on sekizinci yüzyıl sonunda Mesmer'in faaliyetleri sonucunda çarpıcı bir şekilde insanların dikkatine sunulmuş olmasına rağmen, Ab-

[1] M. Neuburger, *History of Medicine*, 1910, Cilt 1, s. 78.

bé Faria'nın Hindistan'dan Avrupa'ya getirdiği bilgiler hipnotizmanın bilimsel bir şekilde incelenmesini sağlamıştır. Manchester'lı araştırmacı Braid bu incelemelerde başı çekmektedir ve Esdaile'in daha sonra bu uygulamaya Hindistan'da tanık olması da, hipnotizmanın ülkemizdeki pratik kullanımına büyük katkı sağlamıştır.

Bu dönem sırasında, Avrupa düşüncesine yıllar boyunca hükmedecek olan materyalizm dalgası yerleşmekteydi. Bu etki altında hipnotizmanın bir manyetizma biçimi ya da başka fiziksel bir güç yardımıyla etki doğurduğu düşünüldü. Hipnotizmanın kullandığı aracın telkin olduğu –şimdilerde bu görüş genel kabul görmektedir– ancak yavaş yavaş anlaşılabildi. Telkin, tinsel bir varlığın bağımsız etkisinin işin içine karıştırılmadığı, yeni ve yavaş yavaş gelişen psikoloji bilimi tarafından ulaşılmış olan irade, imgelem ya da başka benzer kavramlarla karşılaştırılabilir bir işlemdir. Hipnotizma ve benzer işlemlerin incelenmesi, araştırmacıları, telkinin hastalığın üretilmesi ve tedavisindeki önemli etkisini açık bir şekilde birbirinden ayırmaya sevketmiştir.

Hipnotizma, tıptaki zihinsel faktörün araştırmacılar tarafından belirgin bir şekilde kabul edilmesini sağladığı için, dikkatlerin diğer zihinsel koşullara yönelmesi doğal olmuştur. Bu gelişim birçok yön izlemiştir. Tıp adamlarıyla karşılaştırıldığında bilimin egemen materyalizminin etkisi altında daha az kalan ve eski tinsel hastalık görüşleriyle uyumlandırılabilecek yeni öğretileri kabul etmeye daha hazır olan halk, birçok yeni tedavi sistemini coşkuyla benimsemiştir. Bu sistemlerin çoğunda, dinsel inancın büyük gücü açık bir şekilde tanınmıştır. Hıristiyan bilim ve 'Yeni Düşünce' gibi sistemlerde inanç öğesi entelektüel yapıların başlangıç noktası yapılmıştır ve bu öğe de, bu yeni hareketlerin sıklıkla elde ettiği başarılara rasyonel bir temel vermiş ya da inananlar

tarafından bunun böyle olduğu düşünülmüştür. Aynı dönemde özellikle Fransızca konuşan toplumlardaki tıp adamları arasında belirgin bir psiko-terapi sistemi oluşmuştur. Bu sistem içerisinde telkine ve diğer araçlara rolleri verilmiş, bu araçların kapsamını ve onları en yararlı hale getirmenin yollarını gösterecek ilkeler ortaya konmuştur. İsviçre'de P. Dubois[1] hastalık felsefesi dediği felsefenin tarif edilmesinin yararı üzerinde durmuş, Fransa'da da J. Déjeriné ve E. Gauckler[2], daha bilimsel bir tarz izleyerek, psiko-terapinin ilke ve yöntemleriyle ilgili çok değerli bir kitap derlemişlerdir.

Hipnotizmanın pratik kullanımına ilişkin memnuniyetsizlikten kaynaklanan üçüncü bir yaklaşım çizgisi ise bağımsız bir şekilde Viyanalı doktor Sigmund Freud tarafından izlenmiştir. Hipnotizmanın, iradenin hiçbir çabasıyla anımsanamayacak kadar mutlak bir şekilde unutulmuş deneyimlere ulaşmak amacıyla kullanıldığı, daha önceki araştırmacılar tarafında keşfedilmişti. Freud ise, Breuer ile işbirliği içerisinde çalışarak[3], bu gömülü hatıraların yüzeye çıkarılması işleminin, uzun süreli histerik belirtileri yok ettiğini keşfetti ve bu iki yazar, bu deneyim üzerine bir histeri teorisi kurdular. Bu teoriye göre histerik belirtiler eski zihinsel hasarların (travma), özellikle de ilk çocukluktaki hasarların dolaylı ifadeleridir.

---

1 *Les Psychonéuroses et leur traitement moral*, Paris, 1908; Çev. S. E. Jelliffe and W. A. White as *The Psychic Treatment of Nervous Diseases*, New York ve Londra, 1906.

2 *Les Manifestations fonctionelles des psychonéuroses*, 1911; Çev. S. E. Jellife as *The Psychoneuroses and their Treatment by Psychotherapy*, Philedelphia ve Londra, 1913.

3 S. Freud, *Selected Papers of Hysteria and other Psychoneuroses* (Nervous and Mental Disease Monograph Series, No. 4), New York, 1912.

Daha sonra Freud, kendisini bir hastalık şeklinde gösteren bu gömülü hatıraların, hipnotizmanın yardımı olmaksızın çok daha güvenli olarak ve daha yavaş olsa da, çok daha büyük, tedavi edici bir verimlilikle yüzeye çıkarılabileceğini keşfetti. Kural olarak rüyaların sağladığı ipuçlarından yola çıkan serbest çağrışım yöntemini kullanarak, bir bilinçaltı teorisi ve bilinçaltının bilinçle ilişkiye girip ona etki ettiği mekanizmalar hakkında ayrıntılı bir şema formüle etti. Bu çalışma sırasında Freud, bilincin genel bütününden koparılan zihinsel deneyimlerin neredeyse her zaman seksle bağlantılı olduğu sonucuna vardı. Onun ve daha da önemlisi takipçilerinin çalışmaları, cinsel faktörleri o kadar yoğun bir şekilde ele aldı ki, hem tıp adamları hem de bunun dışında kalanlar bu harekete hakettiği ilgiyi göstermeyi reddettiler. Freud'un çözümleme yöntemi tarafından ortaya konan zihinsel mekanizmaların ve bu yolla bilinçaltının etkisine işaret eden kanıtların büyük önemini kabul etmediler.

Freud'un çalışmasının en önemli yönlerinden birisi, bilinçaltına atfettiği rol sayesinde, determinizm ilkesini zihinsel alanda mutlak bir şekilde kabul edebilmesidir, ki bu ilke, doğa bilimlerinin gelişiminde çok önemli bir faktör olmuştur. Bu gelişim için, araştırmacının, her fiziksel olayın kendi fiziksel öncülünün –ki bu öncül olmadan olay kendi kendisine ortaya çıkamayacaktır– bulunduğuna inanması ya da en azından inanır gibi davranması gerekir. Doğa bilimlerinin gelişimi büyük oranda, ne kadar önemsiz gözükürse gözüksün hiçbir artık ya da kuraldışılığın, şans ve kaza denerek bir kenara atılmasına izin vermeyen bu nedensellik yasasına duyulan inancın sağlamlığına dayanmaktadır. Başarılı bir bilimci böyle bir artık ya da kuraldışılığı sabırlı bir soruşturma konusu edinir; ta ki bu vaka, o zamana değin hiçbir yeterli açıklaması olmamış deneyimlerin anlaşılması

için yeni yollar açabilecek öncüllerine kadar izlenmiş olana dek.

Zihin araştırmacılarının dikkatleri kesin bir şekilde bilinç üzerinde yoğunlaştığı zamanlarda, benzer bir determinizm öğretinin zihin alanında uygulanması için hiçbir fırsat olmamıştı. Eğer psikoloji bir bilim olacaksa ruhsal determinizm ilkesinin geçerli olması gerektiğini fark eden bazı araştırmacılar, bilinçte hiçbir öncülünün keşfedilemediği hipotetik zihinsel eğilimler ileri sürmüşlerdi; ancak bunlar, araştırmalara katkıda bulunamayacak kadar belirsiz eğilimlerdi. Kimsenin hakkında hiçbir şey bilmediği bir eğilimi kanıtsız olarak ifade etmenin hiçbir yararı yoktur. Diğer araştırmacılar ise determinizm ilkesinin zihin alanına uygulayacak bütün girişimlerle ilişiklerini kestiler ve bilinç sürecinin incelenmesinin yeterli bir açıklama getiremediği durumlarda fizyolojik süreç ya da eğilim biçiminde olan fiziksel nedenler aramakla yetindiler.

Freud'un çalışmasının özel değeri ise, bilinçteki değişimlerin öncülleri olarak yalnızca bilinçdışı eğilimler ortaya koymakla yetinmemesi, bunun yanında çözümlemelerinden elde ettiği bilgilerin ışığında, zihnin bilinçaltı bölümü ve bunun bilinçle olan ilişkisi hakkında belirgin bir şema formüle etmesiydi. Bu şema zorunlu olarak büyük oranda hipotetiktir ve bu karmaşıklıktaki bütün diğer hipotezler gibi değişime gereksinim duyacaktır; ancak gelişen deneyimler, bu hipotezin temel varsayımlarının doğruluğuna gitgide daha da kesin bir şekilde işaret etmektedir.

Savaşın patlak vermesinden birkaç yıl önce birçok insan, zihinsel faktörlerin yalnızca zihinsel nitelikteki hastalıkların değil, tümüyle fiziksel olduğuna inanılan birçok hastalığın ortaya çıkışı ve tedavisinde de büyük bir öneme sahip olduğunu anlamaya başlamıştı. Ancak, psikolojik bir tıp sis-

teminin temelini oluşturması gereken ilkeler hakkında genel bir fikir birliği yoktu. Hatta araştırmaların temelini ve esin kaynağını oluşturabilecek ilkelerin olanaklı olabileceğine dair hiçbir genel inanç dahi bulunmuyordu. Araştırmacıların büyük çoğunluğu, bu tür bir temel ve esin kaynağı görevi görebilecek bir sistemle (Freud'un sistemi) arasını açmıştı; bunun nedeni kısmen bu sistemin yandaşlarının sekse aşırı ağırlık vermeleri, kısmen de yeni öğretilerin kamuoyuna tatmin edicilikten uzak şekillerde sunulmasıydı.

İnsanların yakın zamanda yaşadıkları, tıp adamlarının görüşlerinde çok büyük bir etki bıraktı. Tıp açısından savaşın en çarpıcı özelliği belki de, bu savaş koşullarının ürettiği işlevsel sinir bozukluklarının aşırı derecede sıklaşmasıydı; Rus-Japon Savaşı, modern savaş koşullarının yol açabileceği zihinsel ve sinirsel yıkımlar hakkında kanıtlar sunmuşsa da, bu savaşın (1. Dünya Savaşı) yol açtığı zihinsel bozukluklar önceki bütün savaşları geride bırakmıştı. Bu zihinsel bozuklukların bazıları, beyin sarsıntıları ya da hastalıkları gibi sinir sistemini etkileyen fiziksel nedenlerin sonucuysa da, hastalık örneklerinin büyük çoğunluğunda bozuklukların dayandığı koşulların tamamen zihinsel olduğu, yavaş yavaş, zihnin bedenle olan bağımlılığına en katı biçimde inananlar tarafından bile anlaşıldı. Herkes zihinsel şok ve gerginliğin, içgüdüsel süreçleri tamamen bastırmıyorsa da normal bir şekilde denetim altında tutan kontrol güçlerini zayıflattığını görmeye başladı. Dahası, şok ve gerginlik sonucunda ortaya çıkan hastalık oluşumlarının, vakaların büyük çoğunluğunda cinsel içgüdüyle ilgili olmadığı, çok daha önemli kendini koruma içgüdüsüyle bağlantılı olan bastırılmış eğilimlerin uyanışına bağlı olduğu anlaşıldı. Savaş nevrozlarının niteliği Freudçu bastırma, dönüştürme, savunma-tepki, intrapsişik uzlaşma vb. mekanizmaları tarafından

tatmin edici bir şekilde açıklanmış olmasına rağmen, bu mekanizmalar, Freud'un öğretilerinin genel kabul görmesinin önündeki en büyük engel olan nevrozların bir tek cinsel kökene dayandığı görüşünü desteklemiyorlar. Bununla birlikte bu öğretilerin asli özelliklerinin de genel kabul gördüğü söylenemez; ancak durum şu anda savaştan önce var olan geniş çaplı aldırışsızlık ve hatta lanetten çok farklıdır. Nevroz araştırmacılarının büyük çoğunluğu şimdilerde Freud'un konumunu hesaba katmaya, Freud'un öğretinin gerçekler tarafından desteklendiğini düşündükleri kısımlarını kabul etmeye ve mevcut kanıtların yeterli olmadığını düşündükleri kısımlar hakkında yargıda bulunmayı ertelemeye hazırlar.

Freud'un nevrozlara ilişkin görüşlerinin tartışmalı yönlerini uzun uzadıya ele aldım; çünkü o, hastalıklardaki zihinsel faktörü diğer araştırmacılardan çok daha fazla vurgulamış ve fiziksel alandaki bir determinizm, maddi dünyayı ele alan bilimlerin gelişmesi için ne kadar gerekliyse, çalışmasını psikoloji ve psiko-patolojinin gelişmesi için aynı derecede gerekli olan bir determinizme herhangi bir insandan çok daha mutlak bir biçimde dayandırmıştır.

Zihin ile tıp arasındaki ilişkilerin tarihine ilişkin yukarıda vermiş olduğum taslakta, psikolojik tıbbın en önemli ilkelerinden birini, yani ruhsal determinizm ilkesini uzun uzadıya ele aldım. Bu ilkenin teşhis sanatında özel bir önemi vardır; çünkü ancak bütün zihinsel belirtilerin kendi zihinsel öncüllerinin bulunduğuna katı bir şekilde inanan kişiler, bir hastanın geçmişinin yeterince derinlemesine incelenmesini sağlayacak sabra ve cesarete sahip olabilirler. Bu tür insanlar, yalnızca hastalığın kesin koşulları olarak etki yapmış olayları değil, ayrıca bu koşulların bu kadar büyük ve yıkıcı bir etki bırakmasına yol açan hastanın zihinsel

yapısının kendine has özelliklerini üreten faktörleri keşfedene dek tatmin olmazlar. Ruhsal determinizm ilkesine duyulan sağlam bir inanç, işlevsel sinirsel bozuklukların teşhis ve tedavisindeki başarının en önemli koşuludur.

Şimdiyse bu bozuklukların tedavisindeki başarının temelinde yatan daha önemli ilkelerin bazılarını ele alacağım. Bu ilkelerden bir tanesi ruhsal determinizmin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Hekimin belirtileri tedavi etmekle yetinmemesi gerektiği, bu belirtilerin kaynaklarına indikten sonra uygun çarelere başvurarak bu kaynağa saldırması ve söz konusu belirtileri, bu belirtileri üreten koşullar yoluyla tedavi etmesi tıbbın genel bir kuralıdır. Bu ilke psikolojik tıp için de geçerlidir. Belirtilerin psişik faktörler tarafından üretildiğine inanılırsa, bunu, başvurulacak çarelerin de psişik nitelikte olması gerektiği izleyecektir. Belirtilerin çocukluktaki bir korkuya, gençlikte işlenmiş hafif bir suça dair bir ayıplamaya, yetişkinlikteki bir anksiyeteye dayandığını bir kere kabul etmiş en inceliksiz bir materyalistin bile, bir ilaç kullanarak ya da cerrahi bir operasyona girişerek kalıcı bir düzelme kaydetmeyi umabileceğini düşünmüyorum. Ne var ki bu tür önlemlerin, sadece ruhsal etkilerinden dolayı değil, ikincil rahatsızlıkları ortadan kaldırdıkları için de bazı vakalarda başarı elde edebileceği, kısır bir döngüyü parçalayarak, düzelme için çırpınan iç zihinsel güçlere bir çıkış kapısı sunabileceği söylenmelidir. *Vis medicatrix naturae* (Doğanın iyileştirici gücü veya hayati güç) maddi alana olduğu gibi, zihinsel alana da etki eder.

Günümüzde psikolojik tıpta genel kabul gören bir diğer ilke, işlevsel sinirsel ve zihinsel bozuklukların temel olarak zihnin içgüdüsel ve duygusal-hissi yönlerine bağlı olduğudur. Bu bozuklukların köklerine inmeye çalışırken,

güçlü bir duygusal tonu olan deneyimleri aramak gerektiği günümüzde geniş bir ölçüde kabul edilmektedir. Bu ilke uzun süredir az ya da çok açık bir şekilde kabul edilmiştir ve 'İnsanı çalışmak değil üzülmek öldürür' atasözüyle ifade edilen genel inançların temelinde yatan unsurdur. Ancak biz bu ilkenin doğruluk oranını takdir etmeyi ve onu tedavilerde son derece önemli bir rehber olarak kullanmayı yakın bir geçmişte öğrenebildik. Delilik gibi daha belirgin zihinsel bozukluklarda, hezeyanlara karşı koymanın bir aracı olarak hastayı ikna etmeye çalışmanın hiçbir yarar getirmediği uzun zamandır bilinmektedir. Hatta öyle görünmektedir ki bu tür bir ikna, hastayı bir savunucunun rolünü kabul etmeye sürükleyerek, söz konusu hezeyanları yoğunlaştırıp sabitleştirebilir. Bu durumun, zihinsel bozukluğun duygusal temelinin zorunlu bir sonucu olduğunu şimdi görebiliyoruz. Hezeyanlar, hastanın kendi anormal duygusal durumunu bir nedene bağlamaya çalıştığı bir rasyonalizasyon sürecinin ürünleridir. Bu ikincil ürünlere yöneltilen tedaviler, daha derin ve asli faktörlere ulaşmakta tümüyle başarısız olur.

Modern duygu teorisi, duyguyu içdügüyle ilişkilendirir. Nevrozdaki duygusal faktörün, sosyal standartlarla uyuşmazlığından ötürü bastırılmış olan bir içgüdüsel eğilimin ifadesi olduğuna inanmak akla yatkındır. Nevroz, eğilimi kontrol altında tutan araçlar belirli bir şok ya da gerginlik sonucunda zayıflayıp, bu eğilimi yeniden sosyal standartlarla çatışmaya soktuğu zaman ortaya çıkar. Nevrozun alacağı biçim, Doğa'nın bu çatışmayı çözmeye çalıştığı sürece bağlıdır.[1]

Modern psiko-terapi sistemimizin dayandığı önemli ilkelerin bazılarının bu kısa tanıtımlarıyla yetinmeli ve bu tıp dalının uygulayıcıları tarafından kullanılan temel yöntem-

[1] Bkz.: *British Journ. Psych.*, 1918, Cilt 9, s. 236, ve *Mental Hygiene*, 1918, Cilt 2, s. 513.

lerin bazılarını ele almaya başlamalıyım. Bu amaçla özellikle üç yöntemin üzerinde duracağım: Kendini bilme, Kendine güven ve Telkin.

Dr. W. Brown'u izleyerek başka bir yazıda[1] otognoz (autognosis) olarak adlandırdığım kendini bilme yöntemi, kendi içerisinde iki temel kısma ayrılabilecek geniş bir alanı kapsamaktadır. Hastalık halinin bilinçaltı mıntıkasında yatan herhangi bir deneyim ya da eğilime bağlı olduğu durumlarda, bir terapi olarak kendini bilme yöntemi, gömülü ve bilinçaltında bulunan deneyimi yüzeye çıkarmaya dayanacaktır. Bilinçaltındaki deneyim, bilinç tarafından kolayca ulaşılabilir deneyimlerin genel bütünüyle ilişkiye sokulmalı ve bu bütünün bir parçası yapılmalıdır. Böylece bu bilinçaltı deneyimi, bilinç deneyimlerinin genel bütünüyle çatışma içinde olan ayrı bir güç olarak etkili olmaktan artık vazgeçecektir.

Kendini bilme yönteminin diğer temel biçimi ise hastanın, yanlış yorumlanan ve bu yanlış anlama sonucunda –hastalık halinin ortaya çıkmasına katkıda bulunmamışsa bile– hastalığın süregelmesine katkıda bulunan bilinç deneyimi öğelerini anlamasının sağlandığı süreçleri kapsamaktadır.

Bu iki yöntemin yanı sıra, bilinçaltı ve bilinç öğelerinin birbirleriyle ilişkiye sokulduğu ve böylece zihinsel bozukluğun dayandığı çatışmaların yok edildiği ve kişilik içerisinde yeniden bir ahengin kurulduğu geniş bir işlem çeşitliliği bulunmaktadır.

Kendini bilme yöntemine atfedilen rolün, zihinsel alana başvurmanın yetersizliği ve zihinsel bozukluğun içgüdüsel-

[1] Art. "Psycho-therapeutics", Hastings' *Encyclopaedia of Comparative Religion and Ethics*, Cilt 10, s. 433. Bu bölümde ele almadığım diğer terapi yöntemleri hakkında bilgi edinmek için bu makaleye bakılabilir.

duygusal temeline saldırmanın gerekliliği hakkında daha önce söylenenlerle çeliştiği düşünülebilir. Bir nevroz ya da psikozun zihinsel yönüne yapılacak doğrudan bir saldırı yetersiz kalacaksa da, deneyimler göstermektedir ki, hastanın aklının hastalığın ortaya çıkışında rol oynayan içgüdüsel ve duygusal faktörlerle ilişkiye sokulduğu bir tedavi çizgisi son derece büyük bir değer taşıyabilir. Gerçekten de tedavinin başarısı büyük oranda, zihinsel faaliyeti, kendisini asosyal ya da antisosyal bir yöne sokan bir mecradan çıkararak, hastanın tekrar toplumuyla ahenk içerisinde yaşamasını sağlayacak bir mecraya sokma olasılığına dayanmaktadır.

Eğer nevroz hastası akıllı bir kimseyse, arızalı eğilimin ifşa edilmesi ve bu eğilimin kaynaklandığı sürecin hastaya gösterilmesi tek başına yeterli olabilir. Hasta yalnızca doğru yola yönlendirilmeye ihtiyaç duymaktadır; kendi aklı onu tekrar sağlık ve mutluluğa ulaştıracaktır. Diğer vakalarda ise arızalı eğilim o kadar uzun bir süre boyunca etkili olmuş olabilir ki, hastalık sürecini doğru yola sokup, bu sürecin ikincil ürünleri tarafından alışkanlık yoluyla edinilmiş gücü azaltmak için uzun bir yeniden eğitim süreci gerekli olabilir. Yine diğer başka vakalarda hastanın aklı çatışmayı kendi başına çözmeye yeterli olmayabilir; bu durumda yeniden eğitim süreci, hastanın, kendi zihinsel bozukluğunun niteliğini ve adımlarını tekrar sağlığın patikasına atabileceği süreçleri anlamasına yardımcı olmalıdır.

Ele almam gereken bir diğer yöntem ise, kendine güven terimi altında özetlenebilecek bir yöntemdir. Nevroz hastalarında, hoşnutsuz durumlardan ne pahasına olursa olsun kaçmak gibi kesin bir eğilim vardır. Bütün toplumsal görevler, hatta en yakın akrabalarla ilgili olanlar bile, sıkıcı ve sıkıntı verici olma eğiliminde olduğu için, hasta sessizlik ve yalnız-

lık arar ve eğer yalnız bırakılırsa, bu antisosyal eğilimler bir alışkanlığa dönüşebilir; hastalığından önce toplum tarafından çok sevilen bir insanı bir münzeviye ya da nefret dolu bir kimseye dönüştürebilir. Sağlıktayken önemsenmeyen ve bu nedenle kısa sürede geçen ağrı ve bedensel sıkıntılar, nevroz hastalığında yoğunluk ve ısrar bakımından artma eğilimi gösterir. Bu sıkıntı ve ağrılar hastayı o derece meşgul edebilir ki, hastanın bütün gayretleri, gürültü ya da heyecan gibi kendi dertlerini ağırlaştıran ya da kendisinin öyle anlamlandırdığı koşullardan kaçınmaya adanır. Hasta hem kendi hem de doktorunun isteği üzerine ilaç kullanma eğilimindedir; bu ilaçlar sadece yatıştırıcı olduğu için hastalığın köklerine dokunmazlar ve hasta ilaç bağımlısı olmamışsa bile sadece onun ağrı ve kederlerini şiddetlendirmeye hizmet ederler. Hasta bütün sıkıntı verici düşünce ve anıları, eğer bütün gayretlerini o anki ağrıları için harcamamış olsaydı çabalarının boşunalığını bir anda fark edebileceği, elini kolunu bağlayan deneyimleri zihninden kovmaya çabalamaktadır.

Bu tür vakaların tedavisinde atılacak ilk adımlardan biri, ilaç ya da elektrik gibi dışsal yardımlardan vazgeçmesi konusunda hastayı ikna etmektir. Bu ilaçların öznel niteliğini göstermek için tasarlanmış bir yeniden eğitim süreci sonucunda, hasta, acı ve sıkıntılarıyla kendi gücünü kullanarak savaşmak konusunda teşvik edilmelidir. Hasta, kendisine sıkıntı veren düşünce ve anılarından kaçma çabalarının ne kadar boş olduğu konusunda ikna edilmeli ve bu acı deneyimlerin, yüzleşildikleri taktirde, uzakta tutuldukları zamankinden çok daha az korkunç olduğu deneme yoluyla hastaya gösterilmelidir. Hasta her ne kadar rahatsızlık duyuyorsa da, dostlarıyla biraraya gelme konusunda teşvik edilmeli ve yine deneyim yoluyla, gerçekliğin acılarının bekleyişin acılarıyla bir olmadığını öğrenmelidir.

Dertlerden kaçmak yerine onlarla yüzleşme yöntemi, geniş kapsamlı etkileri olan bir yöntemdir. Bu etkinin nedeni acı içerisideki zihnin özel tepki tarzıdır. Hasta nahoş düşünce ve anılarını baskı altında tutarak, acı verici deneyimleri bastırdığımız ve onları bilincin genel bütününden koparmamız bir sürece yardımcı olmaktadır. Ne var ki bu şekilde bastırılan ve bilinçten koparılan deneyimler güçlerinden bir şey kaybetmez; etkinliklikleri sayesinde hastalığın acı veren özelliklerinin birçoğunu üretirler. Sıkıntı veren rüya ve kabuslar, baskı altında tutma ve bastırma sürecinin en dolaysız sonucunu oluşturan belirtilerdir. Dertleri baştan defetmeye çabalamak yerine onlarla yüzleşmek, bastırma sürecine bağlı rüyaların ve diğer sıkıntıların ortadan kalkmasını sağlayabilir ya da bu sıkıntılar nitelik değiştirerek artık rahatlık ve sağlığa müdahale etmeyebilirler.[1] Baskı altında tutulan deneyimlerin zararlı gücünden dolayı acı veren şeylerle yüzleşme yöntemi, normal sağlıklı dönemden beklenebileceğinden çok daha geniş kapsamlı etkilere sahip olabilir; öyle ki bu durumda yüzleşilen bir sıkıntı, getirdiği dehşetin yarısını kaybeder.

Ele almam gereken üçüncü yöntem ise telkindir. Bu terim psikolojik tıpta serbestçe ve güvenle kullanılmasına rağmen, kesin anlamı hakkında çok az fikir birliği vardır; bunun yanında telkinin niteliğiyle çok az ilgisi olan birçok etkinlikte bulunulmaktadır.[2] Ben telkin terimini zihnin özellikle içgüdüsel tarafına ait olan bir süreç için kullanıyorum. Telkin, insandaki bir arada yaşama içgüdüsünün tipik bir ör-

---

[1] Bu türden yararlı etkilerin örnekleri için bkz.: *The Repression of War Experience*, Proc. Roy. Soc. Of Med., 1918 (Section of Psychiatry), Cilt 11, s.1.

[2] Telkinin bir terapi yöntemi olarak inançtan ayrımı için, bkz.: Art. "Psycho-therapeutics" in *Hastings' Encyclopaedia.*

neğidir; bu içgüdü bir grubun bütün üyelerinin uyum içerisinde hareket etmesini olanaklı kılar. Böylece söz konusu kişiler ortak bir amaç tarafından uyarılmış gibidirler. Bu görüşe göre telkin, bir grubun üyelerine ortak bir amaç ya da his vermek yoluyla davranış birliği yaratan zihinsel süreçlerden temel olarak farklılık gösteren bir süreçtir. Telkinin etkinlikleri kesin bir şekilde bilinçaltı alanına dahildir; bu nedenle hekim telkini bilinçli olarak kullanıyorsa, tam anlamıyla bilinçaltı alanına ait olan bir yöntemi yapay olarak kullanıyor demektir.

İnsanın, telkini bilinçli olarak ve kasten kullanageldiği en dikkat çekici yöntem hipnotizmadır. Uygulamada, bu bilinçli kullanıma ek olarak hekimin telkin sürecini bilinçsizce kullandığı, bu sürecin gerçek niteliğinin farkına varmadan hastasını etkilediği, onu kendi iradesine göre şekillendirdiği farklı derecede telkin türleri bulunmaktadır. Kural olarak telkin ne kadar az bilinçli olarak kullanılırsa, gücü ve yararı o derece artar. Şarlatanların başarısı bu esasa dayanır. Çünkü şarlatanlar kocakarı ilaçlarını o mutlu cahillikle kullanır ve savunurlar ki etkinlikleri de aslında buna bağlıdır. Telkinin etkisi ile herhangi bir çarenin diğer etki biçimlerini birbirinden ayırmaya yetecek kadar çok şey bilen bir hekim, şarlatanın başarısına ulaşmakta büyük bir başarısızlığa uğrayabilir; çünkü içgüdüsel telkin süreci, doğasına uygun bir biçimde kullanılmamaktadır.

Psikolojik tıbbın en büyük sıkıntılarından biri, telkin ile kendine güven ilkesine dayanan yöntemler bütünü arasındaki –belirgin bir bağdaşmazlık olmasa da– karşıtlıktan doğar. Telkinin etkisi, ister açıkça zihni etkilemek için tasarlanmış olsun, isterse de görünüşte tamamen fiziksel bir nitelik içinde bulunsun, hiçbir tıbbi tedavi biçiminde göz ardı edilemez. Kendine güven ilkesiyle olan karşıtlık, telkin bilinçli bir şe

kilde kullanıldığı ve özellikle de belirgin bir hipnotik hal yaratmak üzere yönlendirildiği zaman en belirgin biçimde ortaya çıkar. Bu tür durumlarda hasta, kendi gücünden farklı olan bir güce –bu durumda hekimin gücüne– güvenmeye sevkedilir. Hatta telkinler, en yeni hipnotik tedavi gelişmelerinde olduğu gibi hastanın iradi kontrolünü ve kendine güvenini güçlendirmek üzere tasarlanmış hipnotizma hallerinde verildiği zamanlarda bile, hasta güven kazanamaz; özellikle de geleceğe güveni. Bu tür bir güven, hastanın açıkça kendi çabalarına atfedebileceği bir düzelme sonucunda kazanılır. Bütün bu işlemler, hekimin etkisinin, kendini bilme yöntemiyle ve hastanın adımlarını doğru yola sokmaya yardımcı olmakla sınırlandırıldığı işlemlerden ayrılır. Hipnotik telkin, iradeyi güçlendirip hastanın sorunlarıyla yüzleşmesine yardımcı olsa bile, hastanın hekime karşı olan memnuniyet ve güveni bir dereceye kadar kırılmalıdır. Elde ettiği sonucun başka bir insanın etkisine bağlı olduğunu, yani kendi faaliyetlerine bağlı olmadığını bilmelidir.

Bunun yanında hipnotik tedavi ile kendini bilme ilkesine dayanan çareler arasında da belirli bir karşıtlık bulunmaktadır. Henüz hipnotizmanın doğasını anlamamaktayız. Hekimler için bile bu çare henüz bilimsel bilgilerimizle ilişkiye sokulmamış olan o gizemli karakteri paylaşmaktadır. Hasta için ise bu gizemli karakter çok daha büyük olmalıdır. Yeterli bir zihinsel tıp sisteminde tedavi mantıksal olarak patolojiden beslenmelidir. Kullanılacak çareler, hastalığı üreten sebepler ve bu sebeplerin etki doğurduğu süreçlerle belirgin ve anlaşılır bir ilişki içinde olmalıdır. Gizemli bir aracının araya girmesi, harmanlanmış teşhis ve tedavinin devamlılığına ket vurur. Hastanın, kendisini kötü bir duruma sokan koşulları öğrenerek iyileştirildiği sürecin düzenini bozar.

Hipnotizmanın psikoterapinin temel ilkeleriyle olan kar-

şıtlıklarından doğan bu güçlüklere rağmen, hipnotizmanın kullanımının haklı çıktığı bazı örnekler bulunmaktadır. Arızalı bir düşünce ya da hareket trendi, alışkanlıklar yoluyla o kadar kök salmış olabilir ki, bu trendi kırmak için iknadan daha zorlayıcı bir işlem gerekebilir. Bunun yanında hastanın gücü hastalığının acı ve korkularına karşı koymakta tek başına yeterli olmayabilir. Bu tür durumlarda, hastalığı üretmiş ya da buna yardımcı olmuş olan deneyimler bu tedavi sonucunda, öncekinden çok daha derinlere gömülebilir; tedavi er ya da geç kendini bilme ve kendine güven ilkelerine uygun olarak sürdürülmezse, hiçbir kalıcı ve mutlak başarı beklenemez. Ne var ki hasta aşırı stresten uzak tutulabilirse, hipnotik tedavi ya da başka bir telkin tedavisi hastanın hiçbir sinirsel ya da zihinsel bozukluk geçirmeksizin yaşama nüfuz etmesini sağlayabilir.

Hipnoz kullanımının belki daha da meşru olan bir yönü ise teşhise olan katkısıdır. Bilinçten koparılmış ve unutulmuş deneyimler hipnoz yardımıyla, serbest çağrışım yöntemi, rüya analizi ya da bilinçaltına girmeye geçit veren diğer yöntemlerde olduğundan çok daha süratli bir şekilde keşfedilebilir. Hipnotizmanın bir kendini bilme aracı olarak bu şekilde kullanılması, kendine güven ilkesiyle çok az çatışır. Hipnotizma işlemi, terapi sürecinin start aldığı ve üzerine kurulduğu bilgileri vermektedir sadece.

Hipnotik tedavi belirli örneklerde bu şekilde haklı çıkarılabilirse de, bu tedaviye çok az gereksinim vardır. Hipnotizma genelde, ilk başta geleceği hesaba katmaksızın ivedi sonuçlara ulaşmanın kestirme bir yolu olarak; ikinci olarak ise, bu sonuçların çarpıcı ve abartılı niteliği, anın ihtiyaçlarını mutlak ve kalıcı bir iyileşmeden daha önemli görmeye alışmış olan bir toplumda büyük bir etki bıraktığı için kullanılmaktadır.

Zihinsel terapinin birkaç önemli ilkesi hakkında ve bu ilkeleri pratiğe dökmek için uygun olan yöntemler hakkında vermiş olduğum bu kısa bilgilerle yetinmem gerekiyor. Zihinsel tıbbın bu temel ilkelerinin, bütün sağlam eğitim sistemlerinin de ilkeleri olduğunu ve hastalıklarda kazanılan başarıların yanında, sosyal yaşamda ve sağlıkta kazanılan başarıların da temelinde yattığını göstererek bu bölümü noktalayacağım.

Bir süreç örneği –kendini bilmeye bir tedavi aracı olarak ulaşılması– ile normal sağlıktaki sosyal bir süreç arasında bulunan benzerlik o kadar belirgindir ki, doktorlar oradan alınmış bir terim kullanagelmişlerdir. Arızalı bir duygu, düşünce ya da hareket trendinin daha sağlıklı bir mecraya yönlendirildiği süreç genel olarak yeniden eğitim olarak bilinir. Bu süreç, kazanılacak bilgi ve tavrın niteliği bakımından alışılmış eğitim sürecinden farklılık gösterir. Psikoterapide son derece büyük bir önem verdiğim kendine güven yöntemi de eğitimde aynı derecede önemlidir; gerçi bu önem, modern eğitim uygulamasında yeteri kadar anlaşılamamıştır. Çünkü nasıl ki bir hastanın içine ilaç dökmek, ona umut, sabır ve kendine güven aşılamaktan çok daha kolaysa, öğrencide bir zihin tavrı geliştirmek yerine, öğrencinin önüne olgular dökmek çok daha kolaydır.

Telkinin eğitimdeki etkisi birçok bakımdan tıptaki etkilerine benzer ve söz konusu yöntem, çocukların bir hayli yüksek telkin edilebilirlik düzeylerinden dolayı özel bir önem taşır. Bu önem telkinin sahip olduğu gücün, eğitimin entelektüel, güzel ya da asil olana karşı bir merak tutumu geliştirme işleviyle ilişkili olmasına dayanır. Nasıl ki yetenekli bir hekim tarafından evde ya da hastanede oluşturulan umut ve güven atmosferi terapinin en önemli faktörüyse, bu tür bir tutumun gelişmesine de en çok öğretmenin oluşturduğu zi-

hinsel atmosfer katkıda bulunur. Bu atmosfer bütün örneklerde her zaman telkin yardımıyla oluşturulmaz ve tıpta olduğu gibi eğitimde de böyle bir atmosferin başarısı, telkin yöntemi ne kadar az kasıtlı olarak kullanılırsa o kadar artar. İyi bir öğretmenin başarısı ya da yanlış ilkeler üzerinde kurulmuş olsa bile eğitimdeki yeni hareketlerin sıklıkla kazandığı başarı, öğrettiği konudan oldukça farklı olan bir yöntem yardımıyla etki bırakan öğretmenin bulaşıcı coşku ve kişiliğine dayanır. Aynı tıpta da olduğu gibi bu tür bir öğretmeni bekleyen tehlike, kendi etkisine çok fazla güvenebilmesi ve bu etkinin kendini bilme ve kendine güven ilkeleriyle olan karşıtlığını fark edememesidir.

Bireyin zihinsel bozuklukları için ortaya koyduğum ilkeler, bir bütün olarak toplumun arızalı trend ve bozukluklarının tedavisi için de eşit derece elverişlidir. Görevi bu tür arızalı trendleri ve bozuklukları bulmak olan devlet adamı, aynı bir hekim gibi, bu arızalı trendlere neden olan daha derindeki koşulları keşfetmek zorundadır ve bu elde ettiği bilgiye dayanan çareler yardımıyla da toplumda kötü giden şeyleri düzeltebilir. Ancak insanlara neyin yanlış olduğunu, nasıl bir yanlışa saptıklarını anlatmazsa, kalıcı bir iyileşme bekleyemez. Böylesine bir kendini bilme yaşanmazsa, bu devlet adamının çalışmaları, daha sonra ortaya çıkacak koşulların sonucunda altüst olur. Şayet ancak toplum eski talihsizliklerini görüp anlarsa bu sözü edilen koşullar zarar verici olmaz.

Dahası toplumun kendini bilmesi bireyin kendini bilmesi gibidir; çünkü toplum, koşulların derinlerinde yatan etkiden, kendisini oluşturan bireylerden bile daha fazla etkilenir. Genelde sosyal bozuklukların dayandığı faktörlerin, toplumun tarihinin eski dönemlerine kadar uzandığına; bu faktörlerin yalnızca sonraki sosyal standartlarla değil, mevcut sosyal koşullarla da karşıtlık içerisinde olduğuna inanılır. Kötü

olanı anlayıp doğru çareyi bulabilmek için, tümüyle toplumun anılarının dışında kalan ve yalnızca özel tarihsel araştırma yöntemleri ile sosyolojik muhakemeler yoluyla ulaşılabilecek bir geçmişe yelken açan araştırmalar gereklidir. Nasıl ki bir nevroza ya da psikoza yol açan faktörler bireysel zihnin bilinçaltı alanına aitse, sosyal bozukluğa yol açan bu gibi köklü faktörler de halk zihninin bilinçaltında bulunmaktadır.

Kendine güvenin halk kitlesindeki önemi kendini bilmenin sahip olduğu önem kadar büyüktür. Gerçeklerle yüzleşmeyi reddeden ve politikacılarının verdiği bütün plaseboları (hastaya ilaç diye verilen tesirsiz madde) ve kocakarı ilaçlarını (nostrum) yutmakla yetinen bir ulus, kendisini etkileyen bozuklukların hiçbirinde kalıcı bir düzelme kaydetmeyi bekleyemez. Hatta bu ulusun yöneticileri bilge kişiler de olsa, insanlar bu bilgeliğe çok fazla güvenerek toplumlarının arızalarına çare bulmak için birleşik bir çaba göstermezlerse ancak geçici bir sonuç beklenebilir.

Telkinin grup içerisinde oynadığı rolü, bireylerin kaderlerini belirlemede oynadığı rolle karşılaştırmak daha zordur. Telkin sosyal grupta tam bir ittifak üretme eğilimi olan bir süreçtir ve etkisi, bireysel bozukluklarla karşılaştırıldığında sosyal bozukluklarda çok daha kaçınılmazdır. Telkinin göz ardı edilemeyeceğini ama etkisinin iyi ya da kötü yönde kullanılabileceğini bilen bir hekim, önceden uyarılmış ve donanmış olur; aynı şey devlet adamı için de geçerlidir. Telkin, daha yararlı bir amaç için oluşturulacak ahengin sorumlusu olabileceği gibi, panik ve yıkımın da sorumlusu olabilir. Bu yöntemin kapsamlı ve anlaşılması zor doğasını anlayan bilge bir devlet adamı, böyle bir anlayış sonucunda, telkinin kötü yönlerini önleyerek onu yararlı bir amaç yolunda dönüştürebilir; bu anlayışa ulaşan bir toplum da bu yöntemin kapasi-

tesi dahilindeki aşırılıkların kurbanı olmaktan korunabilir. Bireyde olduğu gibi toplumda da telkin ne kadar az kasıtlı olarak kullanılırsa, gücü o kadar fazlalaşır. Yine tıpta olduğu gibi sahip olunan bilgi sayesinde telkinin en büyük tehlikelerinin önüne geçilebilir; yani telkinin doğası ve etki doğurma tarzı anlaşıldığı takdirde, tehlikelerden kaçınmak ve bu yöntemi sosyal ve siyasal yaşamda iyi niyetli bir araç kılmak için birçok şey yapılabilir.

Eğitim ve devlet adamlığı ile yakından ilgili olan bir başka konu da ahlaki eğitimdir. Burada kendini bilme ve kendine güvenin önemi o kadar iyi anlaşılmıştır ki, bu konuyu uzun uzadıya ele almanın gereği yoktur. Açık bir şekilde anormal olsa da genelde sağlıklı olduğu düşünülen davranış özelliklerindeki arızalı eğilimlerin tedavisinin araçları olarak evrensel bir şekilde kabul edilen ilkelerin kesinlikle hastalık alanına dahil olan hastalıklı eğilimlerin düzeltilmesi için de geçerli olduğunu göstermek için bu derste kullanıldığını belirtmek yeterli olmalıdır. Modern psikolojik tıp teorisi, zihinsel hastalık ile suç arasındaki yakın ilişkiyi –ki sosyoloji ve hukukta yaşanan son gelişmelerin hepsi bu ilişkiyle ilgilenmektedir– doğrulamaktadır. Dahası, burada ortaya konan psikolojik tıp ilkeleri kabul edildiği tadirde, söz konusu gelişmelerin, böyle bir ilişkinin var olduğunun kabul edilmesinin önündeki engeli –ki bu da ahlaki sorumluk olarak sunulmaktadır– kaldırması ya da bu yolda aşama kaydetmesi gerekmektedir. Görülecektir ki, sorumluluğun bulunmadığını iddia etmekten uzak bir şekilde suçun bir hastalık tezahürü olarak kabul edilmesi, bizleri bu derste ortaya konan çizgiler çerçevesinde mantıken, böylesine bir sorumluluğun üzerinde duran bir tedaviden çok da farklılık göstermeyen bir tedaviye sevk edecektir. Suç ve ahlaki bozukluğun hastalıkla olan ilişkisi tarafından belirtildiği durumlarda tedavi yöntemi es-

ki yöntemden farklıdır; çünkü sapkın kişi yalnızca kendi iradesini harcamaya teşvik edilmeyecek, bu hatalı eğilimin nasıl ortaya çıktığı da kendisine gösterilecek ve böylece kendi iradi çabalarının uygulamaya konmasında da yardım görecektir.

Geçmiş deneyimler sayesinde ahlaki eksikliklerin tedavi edilmesine ilişkin en gelişkin sisteme ulaşan örgütün, yani Katolik Kilisesi'nin, ahlaksız davranışlara yol açmış önemsiz hataların üzerinde vurgu yapması ve tövbekârın dikkat ve çabalarını, kefarete vesile olan ahlaksız davranışa olduğu gibi, bu önemsiz hatalara da yönlendirmesi çarpıcı bir gerçektir. Katolik Kilisesi'nin geleneksel uygulamaları ile en modern psikoterapi sistemlerinin uygulamaları arasındaki bu yakın ilişki beni, dinin psikolojik tıptaki yerine götürmektedir. Bir açıdan bakıldığında zihinsel bozuklarının tedavisinde dinsel motiflerin kullanılması kesinlikle kendine güven ilkesiyle çatışmaktadır. Çünkü din, hastanın gücü dışındaki bir güce güven duyulmasını telkin eder. Bu tür bir karşıtlık bir dereceye kadar daima olmalıdır ve dinin bir tedavi yöntemi olarak benimsendiği birçok örnekte de böyle bir karşıtlık apaçık ortadadır. Ancak dini öğretilerdeki en son gelişmelere göre, yüksek güçlerin normal zihinsel süreçler yoluyla etkide bulunduğu kabul edilmektedir ve böylece söz konusu karşıtlık önemsizleşmektedir. Çağdaş din görevlisi hastaya sadece inanç yardımıyla dertlerinden kurtulacağını söylemez; bunun yanında iç gözlem yapmasını ve kendi kendine yetmesini de öğütler. Bu öğütle demek istediği kısaca şudur: 'Tanrı ancak kendi kendisine yardım edenlere yardım eder'. Bunu söyleyerek de aslen bu derste savunulan bir çizgiyi seçmiş olur. Dini bir tedavi aracı olarak ele alırken konunun sadece bir yanını hesaba kattığımın farkındayım. Ne var ki konuyu tümüyle bir kenara atamazdım. İster doktor isterse de hekim

olsun hastalığın tedavisi için dinsel araçlara başvuran insanların, bu şekilde davranarak psikolojik tıbbın ilkelerinden birine karşı geldiklerini anlamaları gerekmektedir; çünkü bu gerçek kabul edilirse, çok inceliksiz bir dinsel yönteme eşlik edebilecek kötülüklerden kaçınacaklardır. Dahası zihin ve tıp konusunu ele alıp da dini görmezden gelen hiçbir çalışma tamamlanmış olamaz. Zihinsel faktörlerin hastalık üzerindeki etkisine ilişkin bilgilerimizdeki modern gelişmelerin en çarpıcı sonuçlarından birisi şudur ki, bu zihinsel faktörler tıbbı, insan gelişiminin ilk basamaklarında var olmuş dinsel işbirliğiyle tekrar bir araya getirmektedir.

İnsanbilim alanında büyük katkılar sağlamış olan **Profesör Rivers'ın** tıp biliminin doğuşuyla ilgili çalışmaları pek çok araştırmacıya kaynaklık etmiştir. 1915 ve 1916 yıllarında verdiği dersleri bir araya getiren bu küçük kitap, içinde bulunduğumuz bilim çağında bile varlığını sürdüren inanışların kökenlerini anlamamıza yardımcı olurken tıp tarihinin yanı sıra "büyü" olgusunun doğuşuna da ışık tutmaktadır.

İlkel kültüründe hastalık ne anlama gelmekte, nasıl algılanmaktadır? Bu algılamayla din arasında nasıl bir bağ kurulmuştur? Büyü insanoğlunun kendi güçlerini sınama aracı mıdır? Tıbbın büyü ve dinle ilişkisi var mıdır?

Bu sorulara yanıt ararken ilkel tıpta ifade bulan düşünce ve fikirleri gerçek bilgi ve kavrayış ışığında yorumlayan bu küçük kitap, tıp tarihi için eşsiz bir katkı oluşturmakta, insan zihnini ve insan ailesinin daha az yabancılaşmış üyelerinin toplumsal örgütlenmeleriyle dinsel inançlarının altında yatan temel ilkeleri açıklamaktadır.

ISBN 975-331-576-7
9 789753 315760
yenisayfa on-line alışveriş: com.tr
www.epsilonyayinevi.com